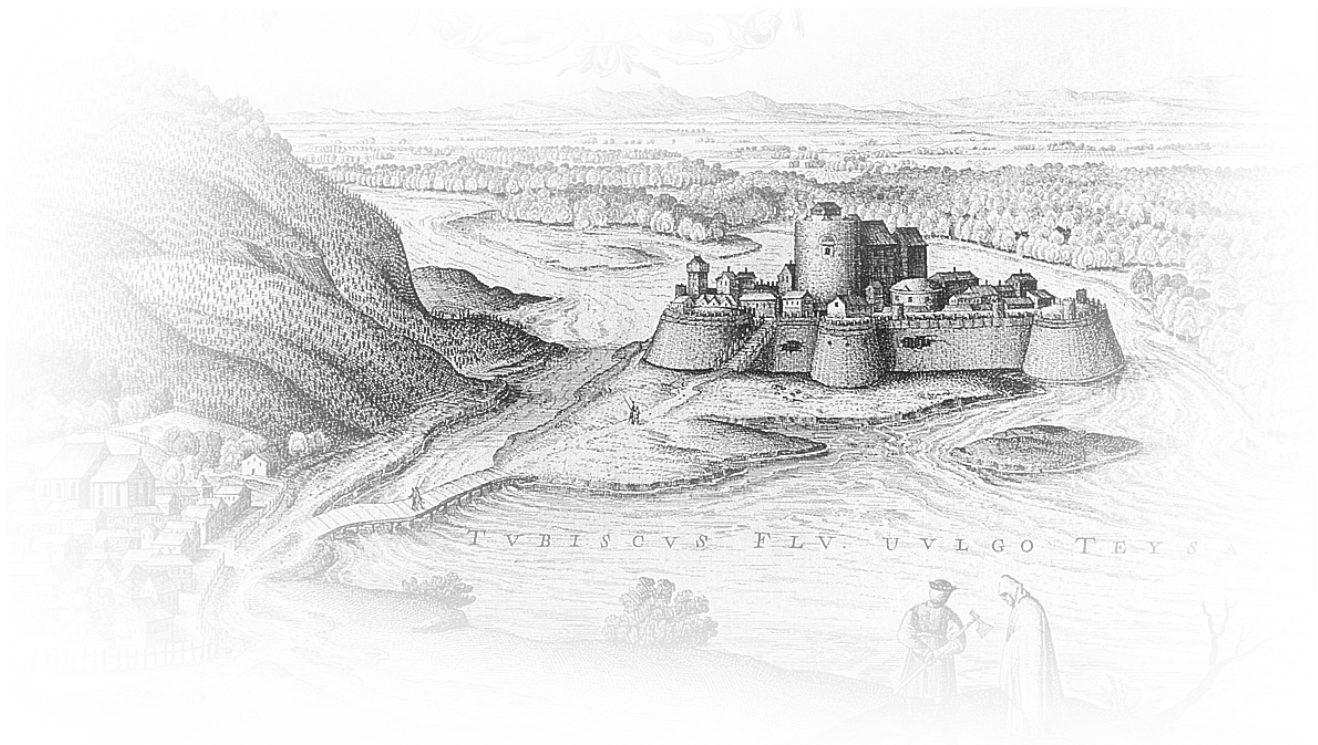

SZALAI BÉLA

TOKAJ VÁR
METSZETES
KÖNYVE

SZALAI BÉLA

TOKAJ VÁR METSZETES KÖNYVE

KÖNYVKIADÓ, 2004

Szerkesztette
NEMÉNYI ZSOLT
SZALAI BÉLA

Lektorálta
DR. BASICS BEATRIX

Ez a könyv 630 példányban készült. Az I-XXX római számmal ellátott példányt a könyv létrehozásában közreműködők kapták. Az 1-200-ig számozott és névre szóló példányokat Tokaj város barátainak juttatjuk el. A további példányokat a téma iránt érdeklődők rendelkezésére bocsájtnuk.

Ez a

számú példány

© Szalai Béla, 2004

A könyv megjelenéséhez segítségével nagyban hozzájárult
a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka,
valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

ELŐSZÓ
PREFACE
ПРЕДИСЛОВИЕ
PRZEDMOWA

Szerencsém van, tokaji borászként hivatásos Időutazó lehetek: múlt és jövő határmezsgyéjén, ingatag, kapkodó jelenünkben egyensúlyozva, régvolt évszázadok tudásába kapaszkodva a holnapnak és holnaputának készítek borokat.

Munka közben, az aggasztóan bizonytalan, derűsen bizakodó, vagy éppen bénítóan fáradt pillanatokban – s ki ne ért volna meg ilyeneket! – sosem vagyok egyedül, állandó társaságom a Természet és a Történelem.

Velem vannak ők a harsogó tavaszi hajnalokon, amikor a Szerelmi-dűlő tőkéinek rügy-fakadásában gyönyörködve, a Tisza és Bodrog torkolatára ereszkedő párafátyol mögött *látom* a tokaji várat, *hallom* Némethi várnagy lovának patkódobogását, Bocskai István parancsszavát és a vár feletti dűlőn szüretelő asszonyok énekét.

Velem vannak a pengeéles téli estéken is, amikor a tokaji Rózsaközben, a valaha a várat is birtokló Garai család egykori aszúbor érlelő pincéjében pihenő hordóinkat vallatom és nem hagynak el akkor sem, amikor egy nyári németországi kirándulás alkalmával szembe találok magam a várfoglaló császári kapitány, Lazarus Schwendi tokaji szőlővesszőt tartó szobrával.

A tokaji vár, melynek *hiánya* részévé vált a tájnak, kisgyerek korom óta bennem él. Nagy öröm számomra, hogy e könyv lapjain most érinthetően-érezhetően formát ölt, benépesül élettel és mesélni kezd.

Hogy a torkolatot fürkészve a holnap és holnapután szemlélődőinek tekintete is megpihenjen egy pillanatra „*ott* – ahol már régóta semmi sincs...”

Árva János

I am so lucky. As a wine-grower, I can be a professional time-traveller: I make wines, for tomorrow and for the day after tomorrow, on the border of the past and the future, finding a balance in our unstable and shaky present by grasping the knowledge of our past.

At work, I am never alone in disquietingly uncertain, sometimes cheerfully optimistic, or even paralyzingly tired moments – and who has never experienced such moments! – since my permanent company is nature and history.

They are with me in spring dawns, when I delight in shooting vine-stocks of the Szerelmi-dűlő. I can see the fortress of Tokaj behind the veil of mist descending on the junction of the Tisza and the Bodrog. I can hear Castellan Némethi's horse pawing the ground and the István Bocskai's commands. I can hear the women singing, gathering grapes on the balks above the fortress.

They are with me in penetrating cold winter evenings as well, when I cross-examine wine-casks resting in the maturing old wine cellar in the Rózsaköz of the Garai family. They don't even leave me in Germany, when I come across the statue of Lazarus Schwendi, the fortress-occupying imperial commander who holds a vine-branch in his hand.

The memory of the fortress of Tokaj – the absence of which has become a part of the landscape – has been living within me since my childhood. It brings me great pleasure to now give it life in a tangible, palpable shape so that it can begin to tell its own stories. Hopefully the people of tomorrow and the day after tomorrow also rest there – where there has long been nothing – for a moment, as they nose about the junction.

János Arvay

Мне повезло: будучи токайским виноделом, просто по роду занятий я могу путешествовать во времени: балансируя на грани прошлого и будущего, пытаясь удержать равновесие в нашем неустойчивом, суевлиивом настоящем, я цепляюсь за знания давно прошедших столетий и готовлю вина завтрашнего.

Во время работы, в минуты тревоги и неуверенности в себе, в минуты радостной надежды или, наоборот, парализующей усталости - ах, кто их не знает таких! - я знаю, что все равно не одинок, что и Природа, и История всегда со мной.

Они со мной в звонкие весенние расцветы, когда я люблюсь, как виноградные кусты на скате Любви пускают почки, когда вижу токайский дворец в полупрозрачной испарине, где стекаются Тиса и Бодрог, когда слышу цокот копыт лошади капитана Немети, команды из Иштвана Бочкаи и пенье женщин, собирающих виноград на клине над замком.

Они со мной в леденящие кожу зимние вечера, когда в токайских переулках 'Роза', у семьи Гараи когда-то владевшей замками, я выпрашиваю их тайны у отдыхающих в погребе бочек: там раньше выдерживали сладкие десертные вина. Они не покидают меня и тогда, когда на летнем отдыхе в Германии, я вдруг встречаю на пути статую завоевателя многочисленных замков, имперского капитана, Лазруса Швенди с лозой токайского винограда в руке.

Токайский замок, *отсутствие* которого уже стало частью края, живет во мне с самого детства. И я так рад, что на страницах этой книги он ощутимо оживает, наполняется живой жизнью, заводит разговор.

Чтобы взгляд гостя из будущего, наблюдающего устье, на мгновение задержался там – где, казалось бы, давным-давно ничего уже нет...!

Янош Арваи

Jako winiarz z Tokaj mam szczęście obcować z różnymi obliczami czasu: w pośpiechu i niestałości dnia codziennego, na granicy dawnych i nadchodzących lat, produkuje wina dla bliższej i odległej przyszłości.

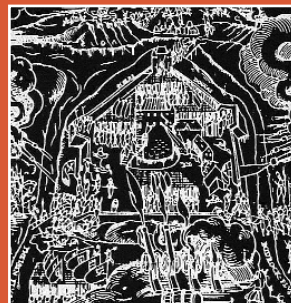
Pracując nigdy nie jestem sam, ani w chwilach promieniujących nadzieją, ani w momentach – bo któż i tych nie doświadczył? – zwątpienia lub obezwładniającego zmęczenia, zawsze towarzyszą mi: Natura i Historia.

Czuje ich obecność, gdy w promienne wiosenne poranki podziwiam pączkujące winorośla na „Stoku Miłości”, i przez lekką mgłę przy ujściu rzeki Bodrog *widzę* zamek w Tokaj, *słyszę* tętent koni, kasztelana Némethi i księcia Bocskai wydających rozkazy, śpiew niewiast podczas winobrania na zamkowym stoku.

Czuje ich obecność, gdy w mroźne, zimowe wieczory schodzę sprawdzać nasze beczki, do piwnicy na „Stoku Różanym” w Tokaj, w której kolejne pokolenia Garaich – dawnych właścicieli zamku – wytwarzały węgryzna. Natura i Historia również towarzyszyły mi podczas letniej wędrówki po Niemczech. Natrafiłem tam na pomnik Lazarusza Schwendi, kapitana cesarskich wojsk, zdobywcy zamku w Tokaj, trzymającego w ręku ... szczep winny.

W krajobrazie Tokaj nie ma już zamku, którego brakuje mi od najmłodszych lat, i dlatego niezmiernie cieszę się, że na kartkach tego tomu znów on ożyje, nabierze realnych, namacalnych kształtów, nasiąknie życiem. Cieszę się, że znów zacznie nam snuć swe opowieści i znów wpatrując się w ujście Bodrog do Cisy, można będzie – choć na chwilę – ujrzeć zamek w miejscu, które od dawna stoi puste.

János Árvay

A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE

Az Alföld keleti részét északon lezáró Hegyvidékből délre kiugró Tokaji-hegy lábánál az összeszűkülő Tisza és a beléömlő Bodrog torkolata ősidők óta remek folyami átkelés lehetőségét nyújtotta az Alföld és a távolabbi Erdély, illetve a Felvidék felől érkezőknek egyaránt. Ez az adottság nem csak letelepedésre csábított, hanem előbb-utóbb a létrejött – törvényszerűen kereskedelmileg is fontossá váló – település védelmét szintén szükségessé tette.

A helytörténeti kutatások legújabb eredményei szerint az Árpád-korban a mai Tokaj térségében egy Hímesudvar nevű földvár feküdt, magának a településnek helyneve pedig Kőrév volt. A földvár lehetséges helyét a kutatók vagy az egybeömlő folyók nyugati partjára, vagy az afölötti dombtetőre teszik. Egyes kutatók a Képes Krónikában írtakra hivatkozva úgy gondolják, hogy ez a földvár az 1091-ben történt kun betörés idején még nem volt meg. A Hímesudvar elnevezés Anonymus krónikájában (Árpád fejedelem idejére visszavetítve) jelenik meg, tehát annak írásakor, az 1200-as évek körül már biztosan létezett. Az elnevezés a régi magyar nyelvben meglévő hímelés (jelentése vesszőfonás) szóból kiindulva arra utal, hogy a földvár külső erősítését jelentő földsánc állékonyságát már abban a korban is cölöpök közé font vesszőfonatokkal növelték. A Hímesudvar nevű földvár nem lehetett különösebben jelentős, hiszen a tokaji rév védelmét ebben a korban a közeli hatalmas szabolcsi földvár jelentette. A földvár még az Árpád-korban elpusztulhatott, talán a tatárjárás során, a közelben lezajlott muhi csata idején.

A tokaji rév azonosítható módon többször szerepel a Képes Krónikában is, Salamon és Géza harcainak ismertetése során, azonban itt lévő várra nem történik utalás.

Az Árpád-korban a mai Tokajnál egy Kőrév nevű település volt. Kőrév neve először »Kuurew« formában az egykori százdi apátság alapítólevél határleírásában fordul elő „...a szabolcsi nagy útba torkollik, amelyen Kuurew felé lehet haladni, ahol is a Tisza és a Bod-

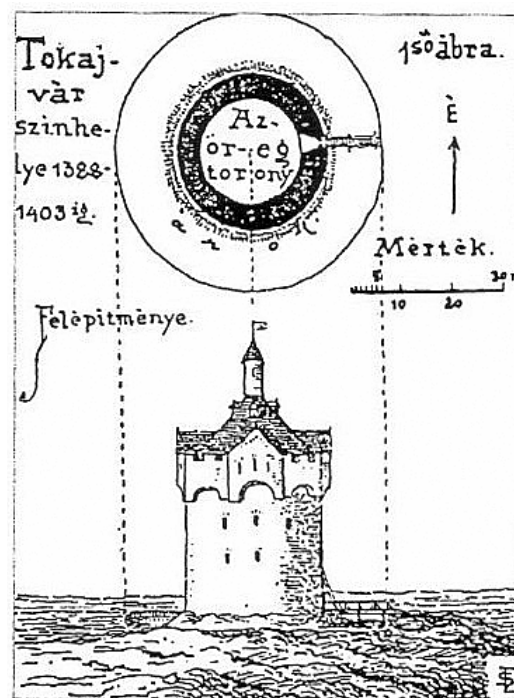
rog egyesül.” IV. (Kun) László király 1283-ban engedélyezte a nyírségi nemeseknek, hogy védelmi célból a Tisza és a Bodrog összefolyásánál várat építsenek. Ez az engedély közvetetten igazolja a korábbi földvár elpusztulását is. Ugyancsak Kun László 1290-ben kelt egyik leveléből ismerjük, hogy a hatalmaskodó Aba Amadénak Kőrévnél lévő várát Mihály ispán fia István mester megostromolta, amiért a király megdicséri. Nem tudjuk pontosan, hogyan került a nyíri nemesek által épített vár az Amadék birtokába, ezért csak feltételezhető, hogy az ilyen erőszakos cselekedeteiről híres család egyszerűen elfoglalta a várat azoktól, akik megépítették. Valószínű, hogy az ostrom, vagy a Kun László halálát követő zavaros történelmi időszakban a vár teljesen elpusztult, hiszen arról a XV. századig nincs újabb írásos említés.

Kőrév, Hímesudvar és Tokaj azonos voltát Németh Péter bizonyította be. Maga a Tokaj név valószínű a török nyelvcsaládból származhat (talán besenyő közvetítéssel), jelentése „folyó menti erdő”. Bél Mátyás véleménye szerint a Tokaj név szláv eredetű, amely a „sztokaj” (összefolyás) szóból származik, és az itt összefolyó Tiszára és Bodrogra utal. Ez a vélemény azt is feltételezi, hogy a magyar honfoglalás előtt itt szláv népek éltek.

Az Amadék pár évtizedes birtoklása után Tokaj hosszú ideig a Czudarok birtokában volt. Az Anjou-korban hatalmas család (Czudar László pannonthalmi apát vörös márvány sírköve ma is látható a pannonthalmi bazilikában) egyik tagjának, Czudar Péternek tulajdonította a tokaji vár történetét elsőként feldolgozó Soós Elemér Tokajban a védelmi célokat is szolgáló lakótorony (szerinte kör alakú) építését, amely köré idővel kiépült a tokaji vár. (1. kép)

Zsigmond király 1410-ben birtokot adományozott a Hegyalján hívének, Garai Jánosnak. Az adománylevel fel sorolásában szerepel Tokaj a maga castellumával (erődítésével) és a tokaji rév váma is. Nem sokára azonban új gazdája van Tokajnak és környékének. Zsigmond már 1422-ben a töröktől elpártolt Lazarevics szerb fejedelemnek adományozza, akitől aztán utódjához, Brankovics Györgyhöz kerül. Ebben az adománylevelben Tokajnál már vár megnevezés szerepel. Ebből az időszakból már a tokaji várnagyok neve is fennmaradt.

Az 1440-es évek elején Brankovicstól került mintegy másfél évtizedre Tokaj Hunyadi János és családja birtokába. A Hunyadi birtoklás egybeesett

1. kép A tokaji vár öreg tornya — Soós Elemér szerint

a Felvidék huszita megszállásával, akik Tokajt több ízben támadták, sőt Talafuz János huszita kapitány vezetésével rövid időre meg is szállták. Mátyás király 1459. június 24-én a családi birtok Tokaj városát, várát, révét a vámjövedelemmel és a birtok minden tartozékát a széppességi Zápolya családnak adományozta. Soós Elemérnek azt a véleményét, hogy Mátyás király építtette 1460-ban a már meglévő lakótorony köré az ötszögletű védőfalat, a mai kutatók nem fogadják el.

A Zápolyák 1528-ig birtokolták Tokajt (ebből a korszakból is fennmaradt pár tokaji várnagy neve), de csak nagyon ritkán tartózkodtak itt. Talán legfontosabb Tokajhoz fűződő tettek az, hogy korábbi Szent Annáról elnevezett kolostort Gyümölcsoltó Boldogasszonyról elnevezve pálos kolostorként újraalapították. Ezt a kolostort aztán 1537-ben Serédy Gáspár földig leromboltatta, arra hivatkozva, hogy Zápolya János azt várrá akarta átalakítani. Serédyt I. Ferdinánd király ugyan a pálosok kártérítésére kötelezte, de a szerzetesi élet ettől kezdve már csak árnyéka volt a korábbinak, és 1612-ben végleg megszűnt.

A mohácsi csata 1526. augusztus 29-én döntő változást hozott nem csak Magyarország életében, de közel két évszázadra a tokaji vár jelentőségét is megváltoztatta. Az évszázad közepére az ország három részre szakadt: a királyi Magyarországra, az Erdélyi fejedelemségre és a török hódoltságra. Ezen belül Tokaj a „végvidékre” kerülve kulcsfontosságúvá vált, a királyság és az erdélyi fejedelemség határán a két fél állandó csatározásainak színhelye lett, nem is beszélve az időnkénti török támadásokról.

A mohácsi csatavesztés után a királyságra törő Zápolya János erdélyi vajda, aki seregével a kapkodó II. Lajos király miatt lemaradt a mohácsi csatáról, Szulejmán szultán kivonulása után hadával Tokajba vonult. Ide hívta össze tanácskozássra Várday Pál egri püspök elsősorban azokat a főurakat, akik a korábbi rákosi országgyűlés határozatának megfelelően nemzeti királyt kívántak választani, valamint a felső-magyarországi szabad királyi városok, az erdélyi székelyek és szászok képviselőit. A megjelentek már itt királlyá akarták Zápolyát választani (ki is kiáltották „pünkösdi királynak”, vagyis jelöltnek a trónra), de végül a döntés az lett, hogy 1526. november 4-re, Szent Imre napjára, Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hívtak össze, ahol Zápolya királlyá választása és megkoronázása megtörtént (igaz, mivel az erre hivatott Szalkai László esztergomi érsek a mohácsi csatában elesett, a koronázást Podmaniczky István nyitrai püspök végezte). A szintén a magyar trónra törő, családi szerződésekre hivatkozó Habsburg Ferdinánd nem törődött bele Zápolya királlyá választásába, és a királyválasztásra jogosultak töredék csoportjának (akik elsősorban nyugat-magyarországiak lévén, nagyobb védelmet reméltek a német-római császár öccsétől, és rajta keresztül a Német-Római Birodalomtól) segítségével 1526. december 17-én Pozsonyban (az egész országból csak ezt tekinthette maga számára biztonságosnak) királlyá választatta magát. A

Habsburgokra jellemző mohóságában nem törődött azzal, hogy ezzel megosztja és másfél évszázadra az országot zűrzavarba taszítja, a további tragikus következményekről nem is beszélve.

Ferdinánd 1527 nyarán megtámadta Zápolyát, aki komoly ellenállást nem tudott tanúsítani és Tokajig hátrált. Hadvezére, Nicolas Salm generális szeptember 27-én megverte Zápolya hadait Tarcalnál, majd rövid ostrom nélkül elfoglalta Tokaj várát is, amit aztán Ferdinánd Székesfehérvárott történt november 2-i megkoronázása után (Tállyával, Boldogkővel és Regéccel együtt) azonnal hívének, Báthori István nádornak ajándékozott. János király azonban már a következő év januárjában visszafoglalta Tokajt, de csak nagyon rövid ideig birtokolhatta, mert azt a szinai csatavesztése után egészen 1529 őszéig Báthori várnagyai igazgatták. János király Tokajt ennek ellenére 1528 őszén az Ártándy fivéreknek adományozta. Ferdinánd, hogy maga oldalára állítsa az Ártándiakat, Tokaj birtoklásában őket megerősítette. Az Ártándyak azonban csak 1529 őszén tudták Tokajt birtokba venni, miután a Lengyelországból visszatérő János király csapatai azt újból megszállták. Az Ártándy testvéreket azonban hamarosan Ferdinándhoz pártolásuk miatt elfogták és 1531. január 10.-én Budán lefejezték, a tokaji várat pedig a Ferdinánd párti Serédy Gáspár felső-magyarországi kapitány (aki egyébként rablásaival és zsákmányolásaival a kor nem csekély számú hasonló főúrat is túlszárnyalta) 1530. júliusában elfoglalta.

Tokaj vára ezután egészen 1565-ig – habár Ferdinándtól erre csak 1533-ban nyertek adományt – a Serédy család birtokában maradt. A János király-pártiak többször ostromolták sikertelenül, 1530-ban, 1532-ben, majd 1536-ban, amikor a várral szemben a Tisza rakamazi oldalán az ostromlók ágyukat védő sáncot is építettek. Serédy Gáspár is erősítette Tokaj várát, az 1530-as évek közepén a várkapu védelmére a kapu fölé tornyot emeltet, majd a Tiszába kiugró, elnyújtott ötszög alakú bástyát építtet a vár keleti oldalán, a túlsó parton készített erődítmény ellensúlyozására. Zápolya hívei azonban a várat valamikor 1537-ben mégis elfoglalják. Ezek után igencsak furcsa helyzet állt elő: Tokaj várának egy ideig két kapitánya és két helyőrsége van, egy János király-párti és egy Ferdinánd párti. Ezt az állapotot tükrözi a két király között 1538 júniusában megkötött úgynevezett váradi egyezmény is, amely Tokaj tekintetében előírta, hogy a János király által felerészben birtokolt vár másik fele is adasék át neki, viszont köteles az érte járó zálogösszeg felét megfizetni. Ebbe a döntésbe Serédy Gáspár nem nyugodott bele, de az egyezményt János örökösének, János Zsigmondnak megszületése, illetve János király halála miatt a felek amúgy sem tartották be. Serédy Gáspár már 1541 tavaszán – János híveinek protestálása ellenére – a teljes várat ismét birtokba vette.

1544-től Serédy Gáspár unokaöccse, a jó hírű katonaember Serédy Benedek Tokaj várnagya, aki aztán 1550-ben nagybátyja halála után öröklí is Tokaj birtokát a várral együtt. 1551-

ben János özvegye, Izabella belefáradva a Ferdinánddal való örökös csatározásokba, fia, János Zsigmond nevében lemondott a trónigényről, és szülőföldjére, Lengyelországba ment. Előtte találkozott Ferdinánd megbízottjával, a zsoldosvezér Sforza Pallavicinivel Tokaj várában, akinek az egyezség értelmében átadta a magyar szent koronát. (Ez a Pallavicini az, aki röviddel ezután a bíborossá kinevezett Fráter Györgyöt Alvincen megöleti, sőt személyesen is részt vesz az esti imáját végző főpap lemészárlásában. A kor egyházpolitikájára jellemző, hogy a Fráter György megölését elrendelő, de a reformáció ügyében Róma oldalán álló Ferdinánd és a gyilkosok kiközösítésétől III. Gyula pápa végül is eltekintett.)

Fráter György megöletésével az immár két évtizede hibát hibára halmozó Habsburg politika megint csak a török haragját szította fel, de annak bosszújától Magyarországot szokása szerint nem tudta megvédeni. A következő év török támadása során elesett Temesvár és Szolnok, ezzel az Alföld legnagyobb része egy évszázadra a török birtokába került. Tokajt is nagy veszély fenyegette, azonban Dobó István és az egri védők hősie ellenállásának köszönhetően megmenekült a török ostromtól.

Serédy Benedek 1555 táján meghal, Tokajt kiskorú fia, János örökli. Halála után küzdelem kezdődik a kiskorú gyámsági jogaiért a Serédyek illetve az özvegy, Dobó Zsófia képviselésében a Dobó család között. A tényleges hatalmat azonban a tokaji várban 1556-tól az özvegy által kinevezett zétényi Némethi Ferenc tokaji várnagy gyakorolja. Némethi jó katoná volt, de hasonlóan a kor számos főúrához, hatalmaskodó természetű. Izabella Lengyelországból történt visszatérése után azonnal a fiatal „választott” király, János Zsigmond oldalára állt, és állandóan fosztogatta a Ferdinánd oldalán álló főurak Tokajhoz közel eső birtokait. A reformáció terjesztéséért Serédy Gáspárhoz hasonlóan sokat tevő Némethi ugyanakkor művelt ember volt, aki nem csak több református könyv megjelenését támogatta, illetve védelmet nyújtott több Tarcalon tartott, a kálvini irányzatot erősítő reformata zsinatnak, hanem maga is írt zsoltár-parafrazisokat. De nagy gondot fordított a tokaji vár folyamatos erősítésére, készletekkel való feltöltésére is. Az 1560-as évekre így Tokaj – korabeli források szerint – a térség legerősebb és legjobban védhető erősségévé vált. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy Tokajt az ekkoriban híressé váló tokaji bor és az Erdélyből a Tiszán ideérkező sósszállítmányok gazdasági szempontokból is fontossá tették, érthető, hogy ezek, és Némethi pártállása Tokajt mindenképpen megszerzendő célponttá tették Ferdinánd, illetve utóda, Miksa szemében. A tokaji vár elfoglalását – ami a törökkel érvényben lévő fegyverszünet megsértését jelentette volna – azonban jó pár évig nem merték megkockáztatni. Az 1562-63 évi hadakozásokat lezárni hivatott, 1564-ben folytatott béketárgyalások során egyébként János Zsigmond maga is bejelentette igényét Tokajra. Az év nyarán azonban meghalt Ferdinánd, és utódja, Miksa és János Zsigmond között a harcok kiújultak. János Zsigmond

az év végére minden korábban elvesztett területét visszafoglalta. Bécs ennek hírére az év végén jelentős haderőt szervezett, amely élére új hadvezért, a tapasztalt, elzászi származású Lazarus Schwendit állította. Érdekességgént jegyezzük meg, hogy a hagyomány szerint Schwendi később a híres tokaji szőlőből töveket küldött hazájába telepítésre. Ezért is látható a szülővárosában, Colmarban lévő szobrán szőlővesszővel a kezében.

Schwendi székhelyét Eperjesen ütötte fel, és haladéktalanul neki állt hadjáratának megtervezésének. Eleinte bizonytalan volt támadásának célja, de már januárban eldöntötte, hogy első lépése a tokaji vár elfoglalása lesz. Döntésnél Tokaj kulcsfontossága mellett szerepet játszott a korábbi téli ostromok tapasztalata, miszerint a várat körülvéő folyók szigorú teleken befagynak, a jégen keresztül pedig könnyű a vár megközelítése. Kassáról 1565. január 31-én megindult a tüzésége (az a Franciscus Poppendorf vezeti őket, akinek neve később Tokaj helyreállításánál hadmérnökként is felbukkan), másnap pedig maga Schwendi a további seregekkel Tokaj felé, ahova február 4-én megérkezve a várost rövid küzdelem után elfoglalta. Ezzel az ostromló csapatok (létszámát források mintegy 8 ezerre teszik) a téli hidegben aránylag jó elszállásolása is megoldódott.

Az ostrom február 5-én a védőfalak három napig tartó ágyúzásával kezdődött. Harmadnapra a Bodrog felőli oldalon egy hosszabb falszakasz már ledőlt, de a rendkívüli téli időjárás miatt az első rohamra csak február 8-án kerülhetett sor. A vár védelmét maga Némethi Ferenc irányította, aki éjszakánként rendszeresen feltörette a folyók jegét. Így volt ez az első roham előtt is, nem csoda tehát, hogy a friss jég több helyen beszakadt és az ostromlók közül sokan vesztették életüket a jéghideg folyóban. A rohamot végül is a védők visszaverték, egyes források szerint a császári seregnek 600 halottja és sok sebesültje volt. Schwendi a roham után pár napig a megsérült bástyák aláásásával gyengítette a várat. A legközelebbi rohamnál a védők már viaszszorultak a belső várba. A belső vár február 11-i első rohamát a védők ugyan még visszaverték annak ellenére, hogy a támadás során Némethi puskalövéstől találva meghalt. A roham után azonban a védők fegyverszünetet kértek, ami alatt – reménytelen helyzetükre figyelemmel – megállapodtak a vár feladásáról. Schwendi február 12-én vonult be a szinte teljesen lerombolt várba, és Jacob Ramingert várkapitánnyá kinevezve azonnal intézkedett az elpusztult védművek helyreállítására.

Tokaj elfoglalása jelentős eseménynek számított, ennek következtében számos nyomtatott tudósítás, metszet adta hírül a császári csapatok sikerét. Az ostrom leírásáról több korabeli történetíró is részletesen beszámol. Ezek forrása feltehetően az az ostromló táborban kelt, két beszámolóból álló tudósítás, amelyet a közelmúltban Détsy Mihály ismertetett. Ugyancsak Détsy azonosította a már Borbély Andor által közölt, helyszínen készített egyszerű látképet, mint a jelentés képes mellékletét. A híres reneszánsz polihisztor, az 1564-től már Bécs-

ben élő Zsámboky János a vár látképét is feltüntető röplapot jelentetett meg az ostrom latin és német nyelvű leírásával, aminek szövegét az 1930-as években a magyar várak történetével foglalkozó Borbély Andor közölte.

Schwendi Tokaj elfoglalása után csapataival tovább tört kelet felé, egymás után elfoglalva több kisebb erősség után a hadászatiilag fontos Szatmárt és a pénzveréséről híres Nagybánya városát. János Zsigmond sem törődött bele Tokaj elfoglalásában, és annak visszaadását követelte az Erdélyben tartózkodó kiskorú Serédy Jánosnak. Kérését elutasították. Időközben a császári hadjáratot a fegyverszünet felrúgásának tekintő török porta haragját a panaszával a törökhöz forduló János Zsigmond is fokozta. A 70. évéhez közeledő Nagy Szulejmán szultán Miksa követeit – akik nem csak Tokaj és Szerencs visszaadásáról nem akartak tárgyalni, de a még Ferdinánd által vállalt éves adót sem vitték magukkal – lefogatta, és elhatározta, hogy a következő évben személyesen vezet hadjáratot Miksa megleckéztetésére és János Zsigmond birtokainak visszaszerzésére. Igazság szerint a valódi célja Magyarország újabb részeinek meghódítása volt.

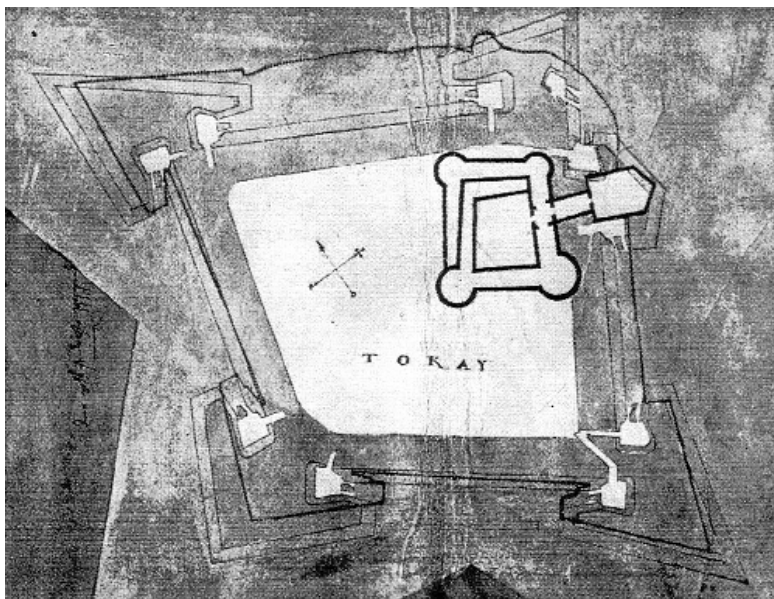
1566-ban a török had megindult. A Habsburg hatalom, amelyik előző évi hadjáratával kiváltotta a török támadást, ezúttal sem volt képes megszervezni Magyarország védelmét. A nem is jelentéktelen császári haderő Győrnél gyülekezett, és tétlenül nézte végig, ahogy a török elfoglalja Gyulát, majd Zrínyi Miklós és társainak hőies elpusztulását Szigetvárnál. A Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld újabb hatalmas területei váltak a török hódoltság részévé. János Zsigmond sem tétlen időközben, török segédhadaival több kisebb várat visszafoglalt, majd a Debrecen közeli Zsáka bevétele után Tokaj elfoglalására indult. Október 4-én hidat veretett a Tiszán és megkezdte Tokaj vára ostromát. Rövidesen Tokajhoz török segéderők is érkeztek. Jakob Raminger várkapitány vezetésével a védők azonban sikeresen védekeztek.

Időközben Szigetvárnál meghalt Nagy Szulejmán szultán, Szigetvár elfoglalása után pedig az ott lévő tatár sereg az Alföld északi részén keresztül hazafelé indult, útközben gyilkolva, gyújtogatva és rabolva. János Zsigmond erre a hírre felhagyott Tokaj ostromával, és Erdély felé húzódott hadseregével. Debrecen közelében megütközött a tatárokkal (akik ez előtt már Tokaj városát kirabolták és felgyújtották) és jelentős győzelmet aratott, több ezer magyar rabot megszabadítva. A következő évben Schwendi újabb támadásba lendült János Zsigmond ellen, sikereket is ért el (többek között Munkács elfoglalásával), amelyek azonban eltörpültek Hasszán temesvári pasa támadásának pusztításai mellett. Elesett Szendrő és több tucat kisebb erőd, várkastély (Monok, Gagybátor, Felsővadász, stb.), lángoltak a falvak Tornáig, a Hernád völgyben Kassáig és végig a Tisza mentén. De az új szultán nem akart háborút, elfogadta Miksa béke ajánlatát és 1568 márciusában Drinápolyban békét kötött. János Zsigmond a békekötésben a háború kitörése előtti birtokait visszakapta, de Tokaj a béke ér-

telmében Miksa kezén maradt. Az ország, és a tokaji vár életében mintegy negyed évszázados viszonylagos nyugalom következett.

Amint már szó volt róla, Schwendi a vár elfoglalása után azonnal intézkedett a lerombolt várfalak, bástyák és épületek újjáépítésére. A vár kapitányává a Svábföldről származó Raminger Jakabot nevezte ki, aki április közepén közvetlenül Miksa császárnak számolt be részletesen az addig elvégzett munkákról. Beszámolójából tudjuk, hogy április elején a Bodrog árvize újra elmosott mintegy 50 méter hosszú mellvédfalat. Az újjáépítésnél közreműködött a jó nevű Ottavio Baldigara olasz várépítő mester is, aki aztán 1569-ben ismét ellenőrzi a vár újjáépítését. Az 1566. évi ostrom ugyan rövid időre szüneteltette a munkákat, de annak elmúlta után azok tovább folytak. Az építkezéseket az akkoriban megszervezett Szepesi Kamara felügyelte, a költségeket is ő állta – már ha volt éppen pénze erre. A drinápolyi béke megkötése után szervezeten megindult a kialakult új végvári vonalba tartozó várak, erődítmények megerősítése, tudatosan törekedve az elavult váraknak az akkor korszerűnek számító újoszbástyás rendszernek megfelelő átépítésére. Ez a feladat már igazi hadmérnöki tervező munkát igényelt, és ennek köszönhetően készültek el az első várfelmérések, átépítési tervrajzok.

Miksa külön levélben utasította 1569-ben a Szepesi Kamarát a tokaji vár Bodrog felőli falának megerősítésére. Talán ennek is köszönhető Baldigara – aki ekkor már az egri vár átépítésén dolgozott – újabb tokaji tartózkodása, és az időközben rangban előre lépő, korábban már Tokajban megfordult Poppendorf újabb tokaji ellenőrzése. Ezekből az évekből származnak az első hadmérnöki alaprajzok is Tokajról. A tokaji vár meglévő állapotát mutatja az a

2. kép Tokaj átépítési terve Poppendorf javaslatával

„32” sorszámot feltüntető alaprajz, amelyet Kisari Balla György fedezett fel a stockholmi Hadilevéltárban, és készítésének idejét az 1560-as évekre tette. A rajz alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy állapotától függetlenül a tokaji vár kiépítettsége, elrendezése és védművei messze elmaradtak a korban korszerűnek tekintett megoldásoktól. Egy másik rajz a meglévő állapoton feltünteteti a javasolt kor-

szerűsítéseket is. Mivel ezen a rajzon a felirata szerint sárga színnel feltüntették azokat a változtatásokat, amiket felülvizsgálata során Poppendorf javasolt, ezt a tervet a szakirodalom Poppendorf-féle átépítési tervnek nevezi (2. kép).

Tokaj megerősítése részeként 1570-ben a Tiszán állandó híd építését is tervbe vették, az olasz Alessandro Salvagno hídépítő mestert Tokajba rendelték. A híd építése azonban többszöri nekirugaszkodás ellenére – valószínű pénz hiányában – végül is csak terv maradt, noha több esetben történt intézkedés az építési anyagok biztosítására. Volt azonban valamilyen hajóhíd, mivel az erre fordított kiadásokról maradtak fent írások. Az újjáépítések nem sok eredményt hoztak, a várvédők többsége továbbra is a városban volt elszállásolva, mivel a szálláshelyek a várban nem készültek el. 1571-ben az árvizek újabb súlyos pusztításokat vittek véghez. Tokaj várának rendbetétele, megerősítése az 1570-es években rendszeresen szerepel továbbra is a legfontosabb teendő között, de érdemi változás nem történt. 1580-ban a vár és védői már tragikus állapotban voltak, a pénztelenség és az ismétlődő árvizek az időközben elvégzett munkákat teljesen tönkretették, a zsoldot nem kapó várőrség szabályszerűen éhezett. A következő két évtizedről nagyon kevés tényyszerűséget ismerünk, de valami mindig ismétlődött: a mindenkori várkapitányok a Szepesi Kamarától követelték a vár helyrehozatalához és a várőrség fizetéséhez a szükséges pénzt, a Kamara pedig szinte soha nem fizetett. 1596-ban Tokaj szerencsésen túlvészelt a 15 éves háború közelben, Mezőkeresztesnél lezajlott csatáját különösebb következmények nélkül, Eger török kézre kerülése miatt azonban állandó veszélyeztetettségbe került.

Ebben a nyomorúságos állapotban érte meg a tokaji vár Bocskay István szabadságharcának kirobbanását. A Bocskay oldalán harcoló hajdúk 1604. októberében a tokaji hajóhídon keresztül a Hernád völgye felé menekülő Belgiojoso császári hadvezér hátsó seregrészeit Rakamaznál utolérve kegyetlenül lemészárolták ugyan, de a felkelők a várat nem ostromolták meg. A következő évben azonban Bocskay hadai ostromgyűrűbe zárták Tokajt, a védők Rüber György várkapitány vezetésével azonban makacsul kitartottak – és éheztek. Az ostromzár vége felé az éhség már akkora volt, hogy korabeli feljegyzések szerint a német zsoldosok kiásták a halottakat, gyermekeket pusztítottak el, hogy húsukat megehessék. Végül majdnem egy éves ellenállás után a várat 1606. március 22-én Bocskay csapatainak átadták, akik az életben maradt védőket kitartásuk elismerésként tisztességgel elbocsátották. A szabadságharcot lezáró bécsi békében Bocskay haláláig szólóan megkapta Tokaj várát, és még életében meg is állapodott az időközben nádorrá választott Illésházy Istvánnal, hogy a várat halála után átadják a császári csapatoknak. Bocskay váratlan halálát követően az általa kinevezett Dessewffy János tokaji várkapitány 1607. év elején át is adta a várat a kirendelt királyi biztosoknak.

Még ebben az évben Rudolf király a tokaji uradalmat a várral együtt zálogbirtokként Thurzó György királyi étekfogó mesternek adományozta, fenntartva magának a jogot a várban csapatok tartására. A rendkívül leromlott állapotú várra azonban az új tulajdonos Thurzó György nem akart költeni, annak helyreállítását a Szepesi Kamarától (finoman fogalmazva) várta. Valamennyi építkezés a király sürgetésére történt is, de az azokat irányító de la Motte testvérek járandóságának kifizetése már ismét akadozott. 1611-ben Abaffy Miklós lesz a várkapitány, aki aztán évekig vívja reménytelennek tűnő harcát a hivatalokkal és a Thurzó családdal nem csak a vár rendbehozataláért, hanem az őrség zsoldjának kifizetéséért is, ami általában két éves késéssel történt (igaz, ez jobb volt a Rudolf korában megszokott 4-5 éves késedelemnél).

Bethlen Gábor 1619 őszén indította meg a csehekkel összehangolt hadjáratát a Habsburgok ellen. Hadjáratát rendkívül gondos politikai előkészítéssel előzte meg, így aztán szinte akadálytalanul jutott el Pozsonyig, útközben a városok, várak többsége önként nyitotta meg kapuit csapatai előtt. Abaffy is önként állt Bethlen oldalára és adta át Tokaj várát, sőt a Tiszán hajóhidat is építtetett Bethlen csapatai átkelésének megkönnyítésére. Abaffy aztán Bethlen szolgálatában kisebb csapatokat is vezérelt. A hadjáratot lezáró nikolsburgi béke a tokaji uradalmat a várral együtt Bethlen zálogbirtokába adta, amiért 200 ezer forintot kellett fizetnie. Bethlen a várat teljesen át akarta építtetni, az ehhez szükséges építőanyagokat 1628-29-ben Tokajba is vitette, halála azonban megakadályozta a tervek teljes valóra váltását. Az építkezés azonban biztos megkezdődött, a vár északnyugati sarkán faragott kövekből épített bástyát mint Bethlen által épített bástyát említik pár évvel később egy helyszíni szemle leírásában. Bethlen építkezéseit a Bethlen bástya elnevezéssel a hagyomány is megőrizte.

Bethlen halálát követően a fejedelemség átmenetileg a később katolikus hitre áttért feleségére, Brandenburgi Katalinra szállt, aki Bethlen hódításait pár hónap alatt mind visszaadta a királynak, majd elhagyta Erdélyt, és kegyencével, Csáky Istvánnal átmeneti időre Tokajban telepedett le. Szállásként a belső várban álló épületet használta, amelyen kisebb javításokat is végeztetett. Bethlen István pár hónapos fejedelemsége után I. Rákóczi György, Felső-Magyarország egyik legvagyonosabb főúrát választották meg az erdélyi rendek fejedelemmé, aki azonnal elfoglalta Brandenburgi Katalintól a hadászatiilag rendkívül fontos munkácsi várat. A tokaji várba Rákóczi esküdt ellensége, Eszterházy Miklós nádor kudarcra végződő támadása során 200 német dragonyost telepített.

A stratégia szempontokból ismét fontossá vált tokaji vár építkezéseinek költségét a Szepesi Kamara 1631-ben a tulajdonos Brandeburgi Katalintól átvállalta. A következő években folyamatosan a várkaput építették, majd a legénységi szállásra került sor. Úgy látszik, mindezek a munkák összességében a vár állapotát nem javították, az évtized végén a vár állapota

ismét katasztrofális, a várfalak és az épületek (köztük a fegyverház is) repedezettek, a boltívek beszakadó félben vannak, sőt a védelmet szolgáló ágyuk is kezdenek tönkremenni.

Brandenburgi Katalin 1639-ben férjhez ment Ferenc Károly szász-lauenburgi herceghez, és megvált magyarországi birtokaitól, köztük Tokajtól is. III. Ferdinánd király 1640-ben hozzájárult ahhoz, hogy Homonnai János országbíró a fejedelemasszonytól a tokaji zálogbirtokot megváltsa. Homonnai Jánosnak a király azt is engedélyezte, hogy a Szepesi Kamara ellenőrzései után a vár építkezéseire fordított összegekkel a tokaji uradalom zálogértékét folyamatosan növelje. A várkapitányi tisztet rövidesen fia, a kiskorú(!) Homonnai György kapta meg. Az állapotok összességében azonban nem javultak, sőt, 1643-ban már a vár kútjának vize is ihatatlanná vált. Nem csoda, hogy ilyen állapotban a vár védői nem voltak képesek ellenállni I. Rákóczi György 1644 elején megindult támadásának, és rövid tárgyalások után a várat Rákóczi csapatainak átadták.

A harmincéves háborúba a Habsburg ellenes oldalon belépő és svéd segítségben bízó Rákóczi kezdeti sikerei után a harcok váltakozó sikerrel folytak. Ezek során a császári seregek Rákóczi több hegyaljai kastélyát, várat feldúlták, köztük Szerencset is, kifosztva és meggyalázva Rákóczi apjának, a szintén erdélyi fejedelem Rákóczi Zsigmondnak sírját. A várt svéd segítség nem érkezett meg, így a hadakozások befejezését mind két fél akarta. Rákóczi a békétárgyalásokon nem csak az erdélyi fejedelemség politikai érdekeit és a protestánsok sérelmeit tartotta szem előtt, hanem saját birtokszerzési törekvéseit is. Birtokgyarapításairól egyébként fejedelemként közismert volt. Az 1645 végén megkötött linzi békében tulajdonképpen céljait elérte, sőt az külön rendelkezéseket tartalmazott a Rákóczi család vagyonának gyarapodásáról. Férfiágon örökös tulajdonba kapták Tokajt, Tarcalt, Regéc és Ecsed várat, amelyek egy része leányágon zálogjoggal is örökölheto lett. Erdély pedig a fejedelem életére megkapta a már Bethlen Gábornak is odaítélt hét felső-magyarországi vármegyét (Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Zemplén). A tokaji vár életében egy szokatlannul békés évtized következett.

Rákóczi felesége, Lórántffy Zsuzsanna már 1645 őszén több hetet töltött Tokajban, hogy beindítsa a birtok és vár körüli legfontosabb teendőket. Szállása azonban nem a várban, hanem a városban volt. Rákóczi a Tisza hidat is rendbe akarta hozatni. Jó gazda módjára bánt a megszerzett várral, folyamatosan erősítette és bővítette, külföldről hozatva ehhez alkalmas mesterembereket. Megállapodott a király képviselőivel, hogy a vár megerősítése fejében a tokaji várőrségnek nem kell a királyra is felesküdni, és a várba halála után sem kell királyi csapatokat befogadni. A vár újjáépítésének terveit az olasz Filiberto Lucchese várépítész készítette, amelyek azonban nem maradtak fenn. Rákóczi halála után özvegye és kisebbik fia, Zsigmond vette kézbe Tokaj ügyeit, és Szentpéteri Imre deákot nevezték ki Tokaj porkolábjává

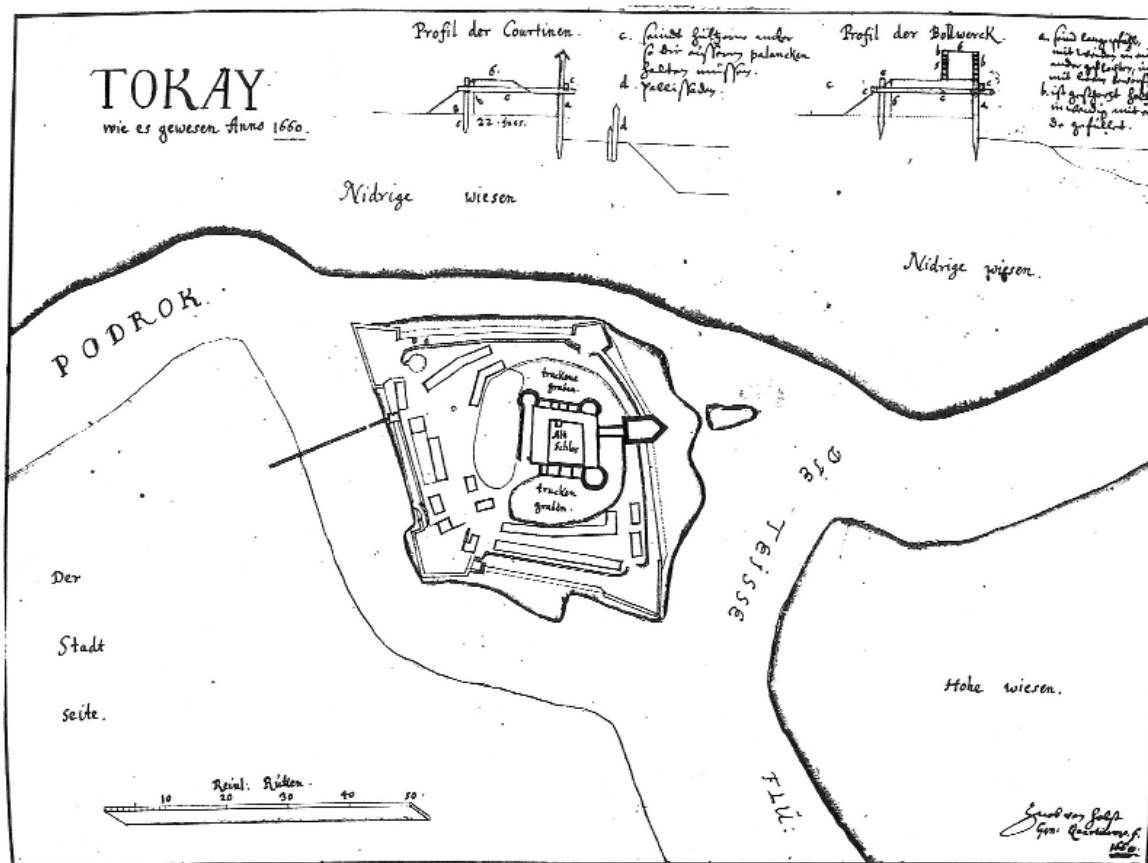
az építkezések szervezésére és felügyeletére. Talán a legrészletesebb leltár 1649-ből maradt fenn a várról, egyaránt leírva az épületeket, a védműveket elnevezésükkel (sajnos azokat a fent maradt tervrajzok alapján mindeddig nem sikerült pontosan beazonosítani) és a teljes fegyverzetet, az ágyúk neveivel együtt. 1650-ben és a következő évben ismét árvizek okoztak gondot, ennek ellenére 1652. január végén a híd újjáépítésnek teljes befejezése megtörtént, mégpedig a beszámoló szerint „soha híd annál jobb nem volt, mint most vagyon”. Rákóczi Zsigmond 1652-ben pár hónappal felesége halála után himlőben fiatalon meghalt. Lórántffy Zsuzsanna kisebbik fia halála után a tokaji várat átadta idősebb fiának, II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek, lelkére kötve, hogy a vár folyamatos építését, karbantartását szívéen viselje. Úgy látszik, az anyai intés nem sok sikerrel járt, mert az évtized második felében a váron az elhanyagoltság nyomai jelentkeztek. Valószínű ebben szerepe volt annak is, hogy a fejedelem ekkor már nagyra törő tervei megvalósítására készülődött.

II. Rákóczi György 1657. januárjában seregeivel megindul Lengyelországba a királyi szék elfoglalására. Eljut ugyan Varsóig, de svéd és kozák szövetségesei cserbenhagyják. A szultán engedélye nélkül indított hadjárat büntetéseként tatárok törnek be Erdélybe, a Lengyelországból kerülő úton hazatérő erdélyi had pedig Kemény János fővezérrel együtt a tatárok fogságába esik. A külön hazatérő Rákóczi Lipót császártól kér segítséget a török ellen. Erdélyre nehéz évek következnek, Rákóczi 1660 elején belehal a török elleni szászfenesi ütközetben szerzett sebeibe, Erdélyben fejedelmek váltogatják egymást a névleges hatalomban, a török elfoglalja Nagyváradot, miközben a császári hadak szokásuk szerint tétlenül várakoznak, ezúttal éppen Tokajnál. A török az egész Partiumot és Erdély nagy részét megszállja, és megtámadja a királyi Magyarországot is. 1663-ban elesik Érsekújvár és Nyitra. A hadakozások a következő évben a szentgotthárdi győzelmet követően a világbirodalmi terveket álmodozó Habsburg politikát szolgáló, ám Magyarország számára megszegyenítő vasvári békekötéssel befejeződnek. A fejedelmi székbe török segítséggel kerülő Apaffy Mihály alatt Erdély politikai, katonai és gazdasági súlya gyakorlatilag megszűnik.

II. Rákóczi György halála után özvegye, Báthori Zsófia fiával, a kiskorú Rákóczi Ferencsel azonnal katolizál és Lipót császár védelmébe helyezi magát és családját. Várait, köztük Tokajt 1660 nyarán megnyitja a császári seregek előtt. Hamarosan megérkezett Bécsből a Tokajba rendelt Jacob von Holst főszállásmester a várral kapcsolatos feladatok felmérésére. Holst felmérési rajzaiból több is fennmaradt a bécsi Hadilevéltárban: 3 alaprajz (az első a meglévő állapotot /3. kép/, a második 1660-ban elvégzett erősítéseket, a harmadik pedig a később elvégzendő fejlesztéseket mutatja), valamint egy látkép a várról és a városról.

Az építkezések valószínű akadozva haladhattak, mert egy 1663. év eleji jelentés szerint a híd és az 1660-ban épített ravellin (félhold alakú bástya) súlyosan megrongálódott állapotban volt. Ez

év nyarán érkezett Tokajba az építkezések irányítására Lucas Georg Ssicha hadmérnök. Ssicha újabb korszerűsítési terveket dolgozott ki, még pedig két változatban is. Korszerűsítési elképzeléseiben fontos szerepet szánt a várat a Bodrog és Tisza által közrefogott földnyelvtől (ami egyúttal a Bodrog-köz csücske) elválasztó Kis-Bodrog (amely természetes vízfolyás volt, de a vár védelme érdekében többször kimélyítették) jelentős kiszélesítésének, az északkeleti sarok-

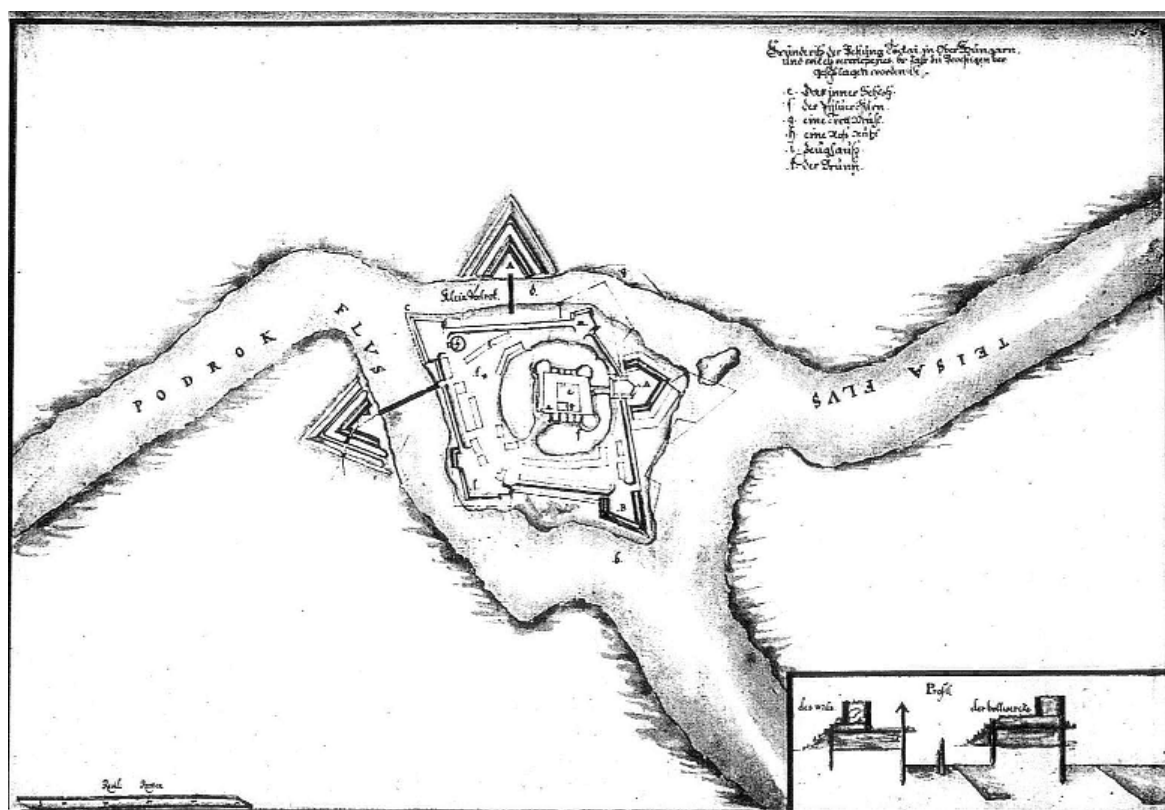
3. kép Tokaj „ahogy volt” 1660-ban – Jacob von Holst rajza

bástya megerősítésének és a nyugati falakon a mellvédek magasításának. (4. kép) Ssicha a várról látképeket is rajzolt, amelyek szintén fenn maradtak. Nem tudjuk pontosan, Ssicha tervei-ből mi valósult meg, de az 1660-as évek végére a tokaji vár tűrhető állapotba került.

Evlija Cselebi, a híres török utazó 1664-66 között valamikor járt Tokajnál. A városba és a várba ugyan nem ment be, hiszen ott a császáriak voltak, de a tokaji várat úti beszámolójában „erős várnak” írja le.

1670 tavaszán I. Rákóczi Ferenc vezetésével kitört a rövid életű felső-magyarországi felkelés. Áprilisban a felkelők – elég jelentős sereggel – három hétig eredménytelenül ostro-

molták Tokaj várát. A felkelés összeomlott, Báthori Zsófia közbenjárására Rákóczi Ferenc – súlyos váltságdíj-fizetése, birtokainak lefoglalása és váraiba a német őrség beengedése ellenében – kegyelmet kapott. A felkelés megrettent és önmagukat feladó dunántúli vezetői: Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc azonban a Habsburgok vérpadán fejezték be életüket. A birtokok és a tokaji vár csak 1674-ben kerültek vissza Rákóczi bir-

4.kép Tokaj alaprajza – Lucas Georg Ssicha rajza

tokába. Még ugyanez év őszén az időközben egyre szervezettebbé váló bujdosók (az 1670-es felkelés után részben Erdélybe, részben a Partiumba menekült felkelő csapatok és vezérek) Tokajra támadtak, de a császáriak visszaverik őket. A vár aztán egy évtizedig nem is forgott veszélyben. Viszont 1682-ben a bujdosók vezérévé és felső-magyarországi fedelommé választott Thököly Imre seregeinek megadja magát. Thököly még az év nyarán feleségül vette I. Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát, és így gyakorlatilag az egész Rákóczi vagyon örökösének, II. Rákóczi Ferenc gyámja is lett. Thököly Izdenczy Mártont teszi meg tokaji várkapitánynak, feladatává téve a vár megerősítését. A vár 1682-1684 között mégis többször gazdát cserél.

Bécs sikertelen török ostroma, a XI. Ince pápa sürgetésére Magyarország török alóli felszabadítására megszervezett Szent Liga sikerei következtében a török segítségre építő Thököly mozgalma elbukott. Őt-magát a nagyváradi pasa 1685 őszén elfogatta (igaz, ezért később őt a szultán selyemzsinórral ajándékozta meg, vagyis kivégeztette), aminek hírére hívei egymás után átadták a kezükben lévő várakat a császáriaknak. Ez történt Tokajban is: Thököly katonái a várat 1685. szeptember 29-én átadták Schultz császári generális seregeinek. A Rákóczi vagyont lefoglalták, Zrínyi Ilona ugyan egész Európa csodálatára több évig védte Munkács várát, de végül saját hívei árulták el. Zrínyi Ilonát, és a gyermek Rákóczi Ferencet és Júliát Bécsbe hurcolták.

Úgy tűnt, a török kiűzésével és az Erdélyi Fejedelemség megszűnésével a tokaji vár védelmi szerepe megszűnt. Ám a Habsburg politika kíméletlen magyar ellenességére és a megszálló császári csapatok embertelen viselkedésére válaszul 1697-ben Szalontai György és Tokaji Ferenc vezetésével jobbagylázadás tört ki a Hegyalján. A tokaji várat, amelynek őrsége csak egy-két száz német katona volt, a felkelők július 2-án éjjel megrohanták és aránylag kevés veszteséggel, könnyen elfoglalták. A felkelés rövid ideig tartott, Vaudemont Károly császári tábornok Szerencs mellett a harangodi mezőn a felkelőket szétverte, majd Tokaj várát a Bercsényi Miklós vezetésével hozzá csatlakozó nemesi vármegye csapataival július 18-án visszafoglalta. Vaudemont a vár elfoglalása után az életben maradt felkelőket, köztük Kabai Márton prédikátort karóba húzatta.

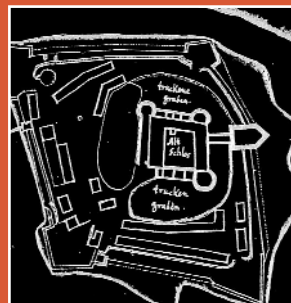
A vár életében az utolsó esemény II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához fűződik. Az 1703 elején meglepetésszerűen kitört és rohamosan terjedő felkelés hullámai hamar elérték Tokajt. 1703. szeptember 9-én Rákóczi seregei megkezdtek Tokaj ostromát, aminek irányítását rövidesen Bercsényi Miklós vette át. Bercsényi azonban nem boldogult a védőkkel, ezért október közepén maga Rákóczi is a tokaji ostromtáborba érkezett. Úgy találta, hogy az ostrom nem kellően megszervezett, a tüzéség gyenge, ezért úgy határozott, hogy hosszú ostromra készíti fel seregeit, egyúttal kifárasztja és kielehezti a várat védő mintegy négyszáz fős katonaságot. Arra számított, hogy a kora téli fagyok megkönnyítik a vár megrohamozását (ahogy ez történt 1565-ben és azután is több alkalommal). A kemény hideg azonban csak január közepén érkezett meg, ekkor két nap alatt a Bodrog befagyott, és a másnapi roham – amit ugyan a védők még visszavertek – megadásra készítette a várban lévőket. Rákóczi a várba csapatokat helyezett, de még abban az évben elrendelte Tokaj várának lerombolását. Megtehetette, mivel a vár nem az ország, hanem a saját tulajdona volt.

Rákóczit elhatározásában elsősorban nem a vár korszerűtlensége és ostrom által megviselt állapota, vagy pénzügyi megfontolások vezethették. Tisztában lehetett azzal is, hogy a tokaji vár állapotát milyen mértékben veszélyeztették évszázadok óta az árvizek. Rákóczi fi-

atal kora óta rendszeresen tanulmányozta a kor hadtudományát, elméleti felkészültségét a XIV. Lajos francia király által küldött francia katonai tanácsadói is gyakran elismerték. Harcászati ismeretei jóval meghaladták hadseregének vezérő tábornokainak felkészültségét, noha hiányzott belőle a harc közbeni gyors helyzetfelismerés és döntéskészség. De azzal tisztában lehetett, hogy a tokaji vár folyók közé szorított területe egyszerűen nem elég nagy a kor elvárásának megfelelő korszerű erődítmény felépítéséhez. Igaz, hogy Tokaj fontos útvonalak metszéspontjánál feküdt, biztosítva a folyókon való átkelés lehetőségét is, de mégis csak az ország keleti részén helyezkedett el, amely irányból nem kellett támadásra számítani. Ezért Rákóczi az ország súlypontjához közelebbi, a nyugatról várható támadásoknak már ott ellenállni képes hadászati központ kiépítésre gondolt. Ennek helyéül valószínű Szolnokot választotta, hiszen az elkövetkező években sokat fáradozott Szolnok hadászati kiépítésén. A vár elbontását 1705 áprilisára befejezték, a lebontott vár helyére pedig a tározókkal felfogott Bodrog és Tisza vizét csatornával rávezették. Soós Elemér szerint ez a csatorna azonos az első kataszteri felvételeken és egyes térképeken még mai is látható, a Bodrogból kiágazó és vársáncnak nevezett árokkal. Más vélemények szerint a belső vár árkai és az alapok szárazon maradtak. Pár évtizeddel később a várnak már alig voltak látható maradványai. Az eperjesi Fucker András 1749-ben készített Tokaj térképén a folyók összefolyásánál a „Rudera Arcis” felirat már csak a vár maradványaira utal. Az 1840-es térképészeti felmérések idején az egykori vár alapjait még látni vélték, s azok a térképeken „Rákóczy vár” felirattal megjelentek, sőt a vársánc az árokkal és a vár maradványainak elárasztására ásott árokkal együtt a város térképén még ma is szerepelnek.

Egyébként ma már kő sem jelöli az egykori tokaji vár helyét. Magyarország legtöbb ostromot átélt várának régészeti feltárására még nem került sor.

Sic transit gloria mundi.

TOKAJ VÁRA METSZETEKEN

Az érthetően primátussággal rendelkező Buda után Tokaj a mai Magyarországon lévő első olyan hely, amelyről nem csupán jelkép értékű, sematikusnak tekinthető fametszet, hanem igényes, művészi megjelenítésre törekvő rézmetszetet is közre adtak. Valószínűleg ez a korai kezdet is közrejátszott abban, hogy csökkenő hadászati jelentősége, majd elpusztítása ellenére megőrizte helyét az 1800-ig tíz legtöbbet ábrázolt magyar település között. Az első metszetek a tokaji várról 1565-ben, a vár császári csapatok által történt elfoglalását követően jelentek meg. Az esemény hírértékét mindennél jobban bizonyítja, hogy az ábrázolásokat nem csak az esemény által közvetlenül érintett Bécsben, hanem Velencében és Párizsban is kiadták.

Egy-egy hely ábrázolás-történetének feldolgozásánál alapvetően két kérdést kell tisztázni. Az első ezek közül az ábrázolások hitelessége, a második az egyes ábrázolások forrásának felderítése. Ezek a kérdések fokozottabban jelentkeznek a metszeteknél, ahol a sokszorosítás adta lehetőség mindig felveti az „idegen forrásból merítés” (egyszerűbben fogalmazva a másolás) kérdését, mint a kézi rajzok esetében.

Hangsúlyozni kell, hogy a hitelességet nem a mai kor hitelességével kell mérnünk, hanem a kor emberének hitelességi igényével, ami kimerült a metszeteken bemutatott hely felismerhetőségében, vagyis a látvány hitelességével. Nem a részletek pontosságát kérte a kor ember számon, hanem azt várta, hogy a kép, a metszet azt a látványt tükrözze, ahogy ő az adott hely felé közeledve, azt a távolból megpillantja. A látvány hitelességéhez hozzátartozott a hely tényleges földrajzi környezetének bemutatása is: az ott lévő hegyek, folyók, vagy a táj más karakterisztikus elemeinek megjelenése a képen. Ennek az elvárásnak megfelelően hangsúlyozottan kellett szerepeltetni a metszeteken a hely jellegzetes épületeit, a templomokat, a várfalakat és bástyákat, az épületek közül kiemelkedő magasabb tornyokat és más domináns elemeket. A jellemző elemek bemutatthatóság miatt elfogadottnak tartották az olyan nézőpont-

ból történt ábrázolásokat is, amilyen nézőpontból talán csak egy nagyon magas hegy tetejéről lehetett megpillantani egy-egy várost, várat. Ezek a madárszem perspektívából történt ábrázolások, ahol felülről nézve mintegy síkban jelennek meg a hely alaprajzának megfelelő határoló elemek (rendszerint várfalak, bástyák), azon belül pedig térben ábrázolva láthatók a belső, jelentősebb épületek.

A hitelesség vizsgálatánál tehát elsőként a metszeteken ábrázolt helyet körülvevő táj hitelességét vizsgáljuk, ami első gondolatra könnyűnek tűnhet, hiszen ezek az adottságok legtöbb esetben állandónak tűnnek. Azonban éppen Tokaj esete óvatosságra int. Az alaprajzokon és a metszeteken ábrázolt vízrajz és a mai vízrajzi állapot ugyanis nem összehasonlítható, amit nem csak a róluk sokszor elmaradó tájolás okoz. Egyszerűen az ok az, hogy a középkorban a Bodrog még több ágra szakadva ömlött a Tiszába. Ezek közül az egyik, a ma korábban Kis-Bodrognak nevezett ág, a mai Bodrog és a Tisza alkotta szigeten épült ki Tokaj vára, amelyet így minden oldalról víz vett körül, fokozva védhetőségét. A Kis-Bodrog (amely ma már nem létezik) az egykorú hadmérnöki felmérések szerint a város északi részénél lévő Bodrog-kanyarból egyenes irányba haladva ömlött a Tiszába, azért azt sokan a Bodrog fő ágának tekintették. Ennek a vélelemnek megfelelően ábrázolták a rajzokon is, megtartva ugyanakkor a Kis-Bodrog elnevezést. Valójában a Kis-Bodrog volt, ami a tokaji várat a Bodrog és a Tisza összefolyásával végződő Bodrog-zugtól elválasztotta. A XVI.-XVII. században a Bodrog az előbb említett kanyar után nem egyenesen déli irányba folyt, hanem enyhé ívvel közelebb haladt a városhoz, és több mint száz méterrel délebbre ömlött a Tiszába, mint ma. A város és a folyótorkolat között egészen a révig egy nagyobb beépítetlen és lapos terület húzódott, amit a víz gyakran elöntött. A Kis-Bodrog beömlésénél a Tisza kiöblösödött, majd még egy kettős ellenkanyarulatot írt le, és csak azután érte el a Bodrog torkolatát. A folyók összeömlés előtti kiegyenesítése, a torkolat északra helyezése az 1840-es években a Vásárhelyi Pál által irányított Tisza szabályozás során történt. A folyók mederváltozásai az I. és II. katonai felmérés, illetve a Tisza szabályozásának térképanyagán jól nyomon követhetők. Végezetül megemlítjük Soós Elemért, aki az 1900-as évek elején a kataszteri térképek segítségével törekedett az egykori vár pontos helyszínének meghatározására, felhasználva ehhez a néphagyományban megőrzött helyi elnevezéseket is.

A Tokaj közvetlen közelében lévő folyók vízrajzi történetét azért nagyon fontos tisztázni, mert a hitelesség vizsgálatánál azokra a hadmérnöki tervekre (alaprajzokra, fejlesztési javaslatokra) is támaszkodunk, amelyek a tokaji vár védelme szempontjából rendkívül fontos vízfolyásokat igyekeztek (több-kevesebb sikerrel) pontosan ábrázolni. Tokajról viszonylag sok hadmérnöki felmérés maradt fent. Ezek közül azonban több bizonyíthatóan egymás másolata, illetve egyesek „ősforrásának” pontos keletkezési időpontja (mint a Württembergi Tar-

tományi Könyvtárban és Stockholmi Hadilevéltárban egymás másolataiként meglévő, „32” azonosítás számú alaprajz, amely keletkezését az alaprajzokat közlő dr. Kisari Balla György az 1560-as évekre teszi) bizonytalan. Borbély Andor 1933-ban tette közzé a bécsi Nemzeti Könyvtár Handschriften Sammlung Cod.8607 jelzetű, Stier Mártonnak tulajdonított kötetéből a Poppendorf javításokat feltüntető alaprajzot (kézírással rájegyezve: „das gelb ist des Jo. Poppendorf mainung”). Maga az alaprajz Ottavio Baldigara vagy Niccolo Angelini műve (ez utóbbi a karlsruhei gyűjteményben). Ezeknek az átépítési javaslatokat tartalmazó alaprajzoknak van tájolásuk, a folyóágakat azonban sajnos nem tüntetik fel. Nem férhet viszont hitelességi kétség Jacob von Holst 1660-ban készített három, különböző állapotot feltüntető (1660, az 1660-as átépítésekkel és a későbbiekben javasolt átépítés) és Georg Ssicha alaprajzához, illetve két átépítési tervéhez, amelyeket 1666-ban rajzolt. Holst és Ssicha alaprajzait Détsky Mihály elemezte. Nagyon érdekes az a szintén Stockholmban lévő, Plan von Tockey című térkép, amely a vár mellett a várost is ábrázolja, azon belül betűjelöléssel a kálvinista és katolikus templomot, sőt „fürst. Ragotzky Haus” elnevezéssel a Rákóczi házat (a korábbi Zeleméry udvarházat) is. Ez az egyetlen olyan rajz, amelyből következtetni lehet a várból a városba vezető Bodrog híd helyére, amely ezek szerint az egykori református templom közelében lehetett. A rajzon látható a hajóhíd is, a hozzá vezető utakkal. A rajz nem a Württembergi gyűjtemény másolatait tartalmazó kötetben található, így eredete bizonytalan, kora a Rákóczi ház feltüntetéséből a XVII. század második felére, de mindenképpen a vár 1705-ben történt elbontása előttire tehető. Ezen felül még egy alaprajzot ismerünk a karlsruhei gyűjteményből, amely Kisari Balla György szerint 1683-1690 között készülhetett. A közel szabályos téglalap alakú vár és a sematikus vízrajz azonban az alaprajz megbízhatóságát kérdésessé teszi.

A megbízhatónak tartott alaprajzokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tokaji vár alaprajzi elrendezése az 1560-as évektől lényegében nem változott. A meg-megújuló felújítások és átépítések többsége a meglévő bástyák és palánkok ostromok, árvizek okozta károsodásainak megszüntetésére összpontosult. A bástyák átépítésénél azok helye nem változott, legfeljebb a fontosabbakat félkör alakúról a korszerűbbnek számító szögletesre átépítették, és eléjük ravelinek kerültek. Nem változott a Belső-vár, az azon belüli épületek alaprajzi elrendezése (csak a Belső-vár keleti és a nyugati oldalán volt teljes szélességben épület, esetleg saroktornyokkal), valamint a Belső-várat övező árok. A Belső-vár és védőárka által elfoglalt hely valamint a védelmi mozgásokhoz szabadon hagyandó hely a külső várban a beépíthető terület nagyságát meghatározta. Véleményünk szerint (noha ezt a korai alaprajzi felmérések nem támasztják alá) az 1565-ös ostromnál a vár területén minden ésszerűen beépíthető helyet különböző funkciójú épületekkel már elfoglaltak. Ezért az a véleményünk, hogy azok a

XVI. századi feljegyzések, amelyek a katonaság váron kívüli elszállásáról panaszkodnak, a korábban a várban megvolt, de elpusztult vagy használhatatlanná vált épületek miatt születtek.

Mint korábban említettük, Tokaj váráról fentmaradt egy látkép, amely az 1565-ös ostrom alatt két részletben írt beszámoló (Détshy Mihály ismertette) mellékleteként készült. A csupán vázlatnak tekinthető rajz aránylag jól mutatja a folyókat, jelképesen feltüntetve Rakamazt és a távolabb fekvő Sárospatakot is. Maga a város csak a nevével jelenik meg a rajzon, felnagyítva látjuk azonban a városba vezető hidat. A feliratok feltüntetik az ostromlók ágyúsáncait, és azt a helyet, ahol az ostromlók a befagyott Bodrogon keresztül („dahmans ist es gewonnen worden vber das Eis”) megrohamozták a várat. Ezeken felül egyetlen felirat található a rajzon, az pedig a már akkor híres tokaji szőlőhegyet jelöli! A külső vár falai szintén vázlatosak, rajtuk négy sarokbástya, és a hídnál lévő kaputorony. A bástyák közül a Tisza felőli oldalon felismerhetően látszik a vasaló-alakú bástya. Belül pár kisebb jelentőségű épület mellett középre helyezve emeletes, négyszögletes épület (akár toronynak is tekinthető épület), amely szerintünk a négyszögletes belső várat kívánja érzékeltetni.

Jó hetven évvel később Johann Le Dentu magyar városokról, várakról készített rajz sorozatában két rajzot is készített Tokajról. Az egyik rajz csak a várat mutatja keleti irányból, a szinte tóvá szélesedő Tisza felől. A kép közepén a Tiszára néző, esőtetővel ellátott bástya és a mögötte elhelyezkedő Belső vár épülettömbje, sarkán barokkos, hagymakupolás toronysíkkal. Kissé balra egy szintén toronynak látszó (talán a lőportorony?) épület, a várfal mögül pedig pár további kisebb épület tűnik elő. A kép jobb sarkán a Kis-Bodrog torkolata, háttérben a Tokaji hegy. A másik rajz nagy távlatból, a Kopasz hegyről készülhetett. A háttérben szinte párhuzamosan kígyózó Bodrog és Tisza előtt a folyók közrefogta szigeten felülnézetben látszik a vár. Jól felismerhető a Belső-vár és a mellette lévő toronysisakos épület, amelyeket alacsony várfal övez. Ebből a nézőpontból felismerhető, hogy a másik rajzon toronynak tűnő épület egy karcsú emeletes ház. Jól látszik a kaputorony, a Kis-Bodrog kiágazásánál lévő északkeleti bástya és a várossal szembe néző délkeleti bástya. A kaputoronytól induló Bodrog-híd a város északi végénél ér át a hegy lábához. A váron belül pár jellegtelen további épület. Nem csak a látottak, de a Le Dentu rajzokra általánosságban is igaznak mondható élethűség alapján a látképeket hitelesnek kell tartanunk.

További három rajzot ismerünk Tokajról, amelyek rajzolója az egyébként tervrajzokat készítő, de ezek szerint fejlett rajzkészséggel is rendelkező két hadmérnök, Jacob von Holst és Georg Lucas Ssicha készítette. Holst rajza a város templomával szemben, a Tisza tulsó oldaláról készült. A vár szinte csak tömegében érzékelhetően jelenik meg a kép jobb szélén, a képet egészen kitölti a tájat uraló Kopasz-hegy a lábánál kiépült, hosszan elhúzódó házso-

rával. Ssicha keleti nézőpontból készült rajza erősen emlékeztet Le Dentu rajzára, azonban a Belső-vár és a hagymasisakos torony egymáshoz viszonyított helyzete más. A várat kiegészítette a Tiszára néző bástya előtt pár évvel korábban épített háromszög alakú védművel és a palánkot megtámasztó cölöpsorral. A sziget csúcsánál megjelennek az árvíz elleni védekezésként levert cölöpök is, a kép bal szélén pedig a háttérben látszanak a város házai. A Le Dentuhoz képest látható eltérések hitelesnek tűnnek. A Ssichának tulajdonított másik rajz északi nézőpontból készült, s így jól látszik rajta a cölöpökkel megtámasztott északkeleti sarokbástya és a Bodrog-híd, amely kaputorony előtti része felnyitható. A rajzon a kupolasisakos torony a Belső-vár déli sarkánál jelenik meg, ami egyaránt megfelel Holst és Ssicha alaprajzának. A vár további, déli része elnagyoltan megrajzolt.

A hitelesség vizsgálatánál rendkívül fontosak a megbízható írásos feljegyzések. Tokaj esetében a viszonylag kevés fennmaradt, látképet feltűntető rajz miatt az írásos dokumentumok jelentősége igen nagy. A feljegyzések ugyan képi leírást nem adnak, de sokszor részletes adatokkal hozzájárulnak egy-egy épület, vagy védmű térbeni elhelyezésének meghatározásához. Az építőanyag leírása esetenként következtetni enged a képi megjelenésre, hiszen a metszeten a kőből rakott bástya, vagy cölöpfonással erősített, kívülről sárral tapasztott palánk általában könnyen megkülönböztethető. Fontosak azok a feljegyzések is, amelyek egy-egy átépítés emlékeit őrizték meg. Részletesebb felsorolás nélkül példaként most csak két dolgot hozunk fel. Serédy Gáspár az 1530-as évek közepén a várkapu védelmére a kapu fölé tornyot emeltet, majd a vár keleti oldalán a Tiszába kiugró, elnyújtott ötszög alakú bástyát (ezt a szakirodalom időnként „vasaló alakú bástyának nevezi) építtet, a Tisza túlsó partján a Zápolya pártiak által emelt sánc ellensúlyozására. Amint ugyancsak tudjuk, a várkapu a Bodrogon keresztül a városba vezető hídnál volt. A várról fennmaradt dokumentumokat Détschy Mihály rendkívüli részletességgel adta közre.

A hitelesség vizsgálatához rendelkezésre álló források ismertetése után kezdjük meg a Tokaj metszetek bemutatását. A metszetek ismertetésénél minden esetben megadjuk a metszet katalógus szerinti azonosítóját.

Tokajról az első metszet a vár elfoglalásáról Bécsben kiadott tudósítás címlapján jelent meg. Figyelembe véve a kor hírközlési gyorsaságát, megjelenésének időpontját március elejére becsüljük. Meglepő azonban, hogy a címlapon lévő fametszet (Tokaj 1565/2) nem a tudósítások címlapján megszokott sematikus ostromkép (amit általában több város képeként is közlöztek, amint erre számos magyar vonatkozású példa van), hanem egy egyedinek tűnő alaprajzú várat mutat. Ennek magyarázatát a zürichi születésű Michael Zimmermannban, a tudósítást megjelentető nyomdász személyében találjuk meg. Zimmermann 1553-tól működött Bécsben, több száz kiadvány kötődik nevéhez. Nem csak nyomdász volt, hanem jó nevű met-

szó is, többek között ő véste és nyomtatta ki 1556-ban Wolfgang Lazius híres Magyarország térképét. Mindezekért őt tartjuk a címlapon szereplő metszet készítőjének is. Véleményünk szerint Zimmermann, mint térkép-készítéssel is foglalkozó mester, adott arra, hogy a fametszet-technika és a címlapon lévő hely által megengedett keretek között lehetőleg igaz képet mutasson Tokajról. Ehhez valamilyen képi forrásra volt szüksége, hiszen jó maga nem járt a helyszínen. Szerintünk az előképet fentiekben ismertetett, az ostrom helyszínén két részletben megírt beszámoló mellékleteként született rajzban találta meg, aminek (vagy egy másolatának) megszerzése neki nem okozhatott gondot. Ha a rajzra pillantunk, rögtön szembe tűnik a kép és a fametszet azonossága (5. kép) a folyók elrendezése és a várkapuhoz vezető híd tekintetében. Azonosság van abban is, hogy a várnak mindkét helyen négy szögletes sarokbástya van, és hogy a várban csak egy-két épület található, ha nem is pontosan azonos helyen.

5. kép Tokaj látkép rajza és Zimmermann fametszete

Zimmermannnak a metszeten az ostromot is kellett ábrázolnia, amihez helyre volt szüksége. Ezért a képen lévő várat mintegy 45 fokkal elforgatta, így a metszeten a vár alatt helye nyílt komoly tüzérségi állás megrajzolására. Természetes, hogy további ágyukat és katonákat is véselt a képre, zászlókkal, fegyverekkel. A képen lévő feliratokat is „megrajzolta”: a szőlők helyére hegyet rajzolt, a Tokaj felirat helyére a várost szimbolizáló templomot, házakat. A bal alsó sarokban ábrázolja azt a helyet, ahol a felirat szerint az ostromlók átkeltek a jé-

gen, és tudósításnak megfelelően még a beszakadó jégbe esett katonákat is látjuk. Igaz, az eseményt előképétől eltérően, tévesen a Bodrogról a Tiszára helyezi át.

Két részletben maradt csak eltérés. Nem tudjuk annak az okát, hogy a rajz négyszögletes várából miért lett a metszeten ötszögletű. Lehet, hogy le akarta rövidíteni a képen aránytalanul megrajzolt hidat, és ezért az alaprajzot a várkapunál megnyújtotta. Ez a beavatkozás mindenesetre metszetét szemléletesebbé tette. A másik eltérés, hogy a rajzon lévő négyszögletes, emeletes épület helyett a metszeten a vár közepén egy kerek torony jelenik meg. Korábban már elmondtuk, véleményünk szerint a rajz négyszögletes épülete a Belső-várat akarta szimbolizálni. Lehet, hogy Zimmermann a rajzon lévő épületet kereknek nézte, lehet, hogy hatásosabbnak tartott egy kerek tornyot. Az is lehet, hogy valakitől szóban kapta az információt.

Összességében nem érezzük ezt a két eltérést olyan súlyúnak, hogy az előképre vonatkozó feltevésünket elvessük. Ilyen fokú szabadosság belefért Zimmermann korának alkotói szabályaiba. Mindezekért Tokaj első metszetét reális elemeket mutató, előkép alapján készült ábrázolásnak tartjuk.

Amint látni fogjuk, Zimmermann fametszete – nyolc metszet kivételével – további 61 Tokaj metszetnek ősforrása lett, sőt közvetlen formában élt tovább az első Dilich metszet 1600-ban történt megjelenéséig.

Zimmermann fametszetét még 1565-ben ketten is átvették. Első másolója talán André Thevet francia polihisztor, geográfus és metszetkészítő volt. Tokaj látképe (Tokaj 1565/4) fametszetes röplapon jelent meg Párizsban, még 1565-ben. A röplap egyetlen ismert példánya Londonban, a Royal Geographical Society gyűjteményében található. Az aránylag nagy méret lehetőséget adott Thevetnek a metszet finomabb kidolgozására. A lényeges elemekben, sőt egyes részletekben azonban híven másolta Zimmermann metszetét, még a lőporos hordót is látjuk az ágyúállások mellett. A vár alakja viszont kissé csillag alakú ötszöggé változik, és a zászlók között feltűnik a kétfejű sasos Habsburg lobogó – ami Thevet tájékozottságára vall.

Zimmermann másik másolója teljesen más stílus és technika követője volt. Domenico Zenoi elismert nyomdász, kiadó, térkép- és rézmetszet-készítő volt, aki a Bertelli család, Francesco Camocio és Paolo Forlani mellett meghatározó szerepet játszott az 1560-70-es években Velence térkép és metszet kiadásában. A többiekhez hasonlóan műveiben aránylag kevés a saját forrás, inkább kompilátor jelleggel dolgozott. Zenoi metszetén (Tokaj 1565/1) Zimmermann vár ábrázolását kissé balra eldöntve annyi változtatással látjuk, hogy a vár belsejében több az épület. Gondosan jelöli a folyók torkolatát („confluxus aquae”), viszont Zimmermannhoz képest a Tisza tovább folyását 90 fokkal felfelé elfordítja. Égtájként Nyugatot a lap tetején

jelöli, a valóságtól mintegy 45 fokkal eltérve. A legjelentősebb változtatást a kép vár alatti részén hajtja végre: a vár alatt a folyón egy üresen hagyott téglalap jelenik meg (talán felíratot akart ide helyezni?), az alatt helyezi el a várat ostromló ütegeket, és az ostromlók alatt a Tisza és Bodrog között (tehát a Bodrogtörvényben!) megjelenik Tokaj városa hatalmas templomával és házaival. A kép alján a császári címer alatt címtáblán röviden ismerteti Tokajt és magát az ostromot. Biztos ismerte Zimmermann tudósításának szövegét is, hiszen nála is a befagyott folyón keresztül rohamozzák az ostromlók a várat, sőt nem csak rajzban, hanem felíratokkal is jelöli a helyet, ahol a jég az ágyuk és katonák alatt beszakadt.

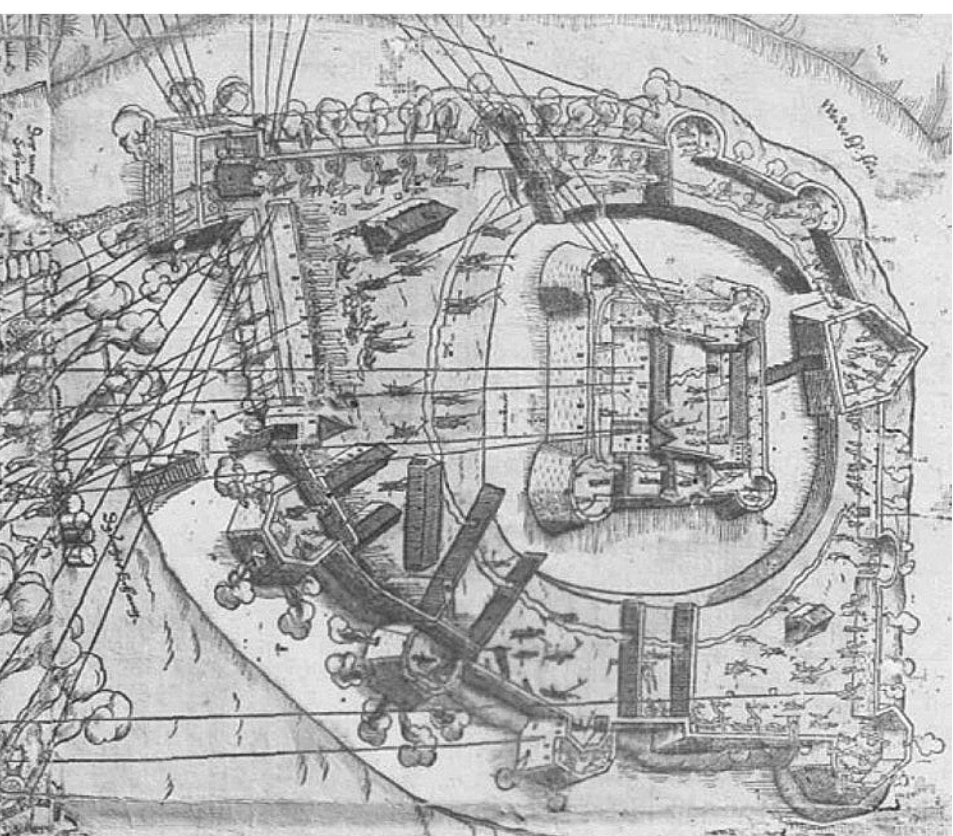
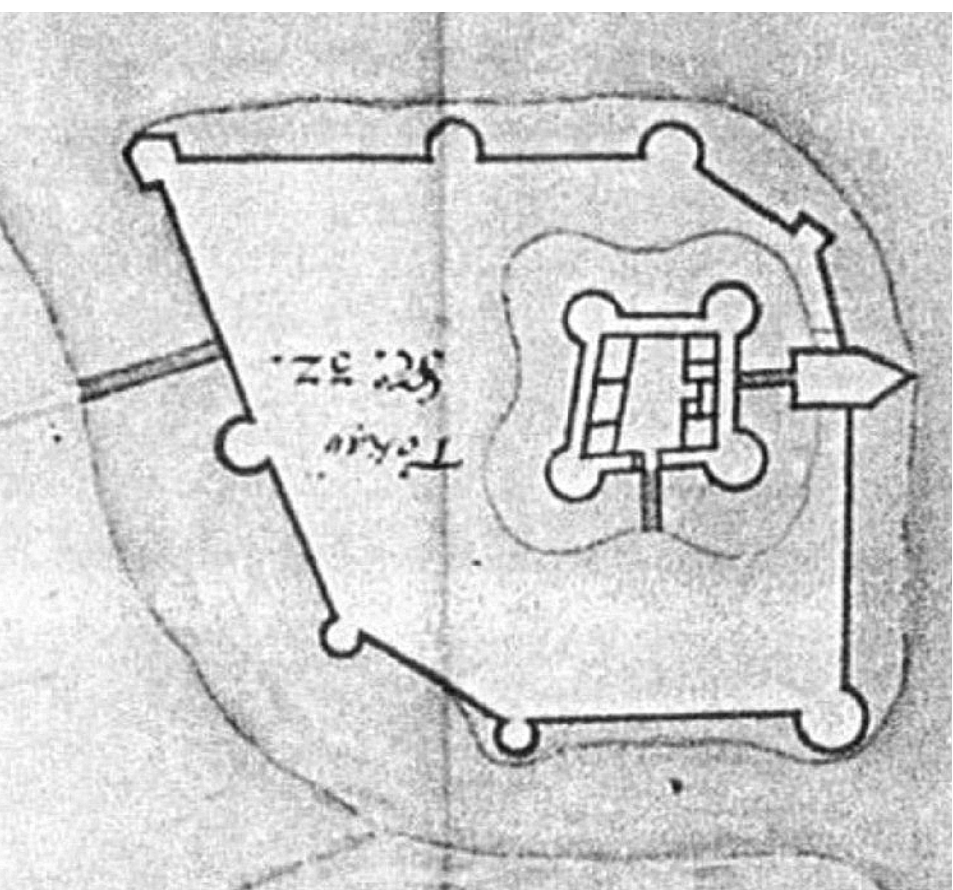
Zenoi finom karcú és látványos metszete népszerű lehetett, hiszen több kiadását is ismerjük: a változatlanul hagyott lemez megjelent később Donato Bertelli és Francesco Camocio kiadásában is. Zenoi a következő évben újabb metszetet (Tokaj (1566)/1) jelentetett meg Tokajról, immár János Zsigmond 1566. őszi ostroma alkalmából. A metszeten a vár képe jóformán változatlan, de a kép jobb és bal oldalára a hegyek helyére az erdélyi seregek táborát (köztük a fejedelem szálláshelyét) rajzolja. A metszet alsó része jelentősen lerövidül, az ostrom ütegei alatt alig valami látszik Tokaj városából. Zenoi ezt a metszetét valamivel később teljesen átvéste, és ezen (a címfelirat és a rajz szerint egyaránt) már a János Zsigmond segítségére érkezett Perthan basa török seregei is láthatók, a törökök a tiszántúli oldalon, az erdélyiek pedig a Bodrog túlsó partján (Tokaj 1567/1). Ez utóbbi metszet aztán hátoldalára nyomtatott Tokaj leírással Ballino könyvében is megjelent 1569-ben. (Tokaj 1569/1). Valamikor 1566-ban vagy 1567-ben Velencében Paolo Forlani is megjelentetett egy Tokaj metszetet (Tokaj 1567/2), amelyen szinte ugyanazt a képet látjuk, mint Zenoi első kisméretű metszetén, csak sokkal kezdetlegesebb művészi kivitelben. A metszet címe nem utal arra, hogy Tokajt ostromolják, noha a kép maga ezt mutatja. A metszeten látszik a folyókon kivakarva az a hely, ahol a Zenoi metszeten a folyónevek láthatók.

Sebastian Münster *Cosmographiájában* Zenoi második kisméretű Tokaj látképének másolata fametszetként két változatban is megjelent (Tokaj 1574/1/a és /b), azok egyikén még a tábori konyha is felismerhető. A többször kiadott könyvben a metszet különböző oldalakon található. A metszet fadúcát további könyvek illusztrálásához is felhasználták, időnként rosszul illesztve azt a szöveg közé.

Ezek az 1565-ben megjelent metszetek a rajtuk lévő hatalmas kerek toronnyal szinte minden további Tokaj metszeten éreztetik hatásukat, hiszen a kerek torony majd azokon is megjelenik. Ez azt eredményezte, hogy a kerek vártorony (Soós Elemér szerint eredetileg XIV. századi lakótorony) létezését a metszetek által bizonyítottak tekintették. Soós Elemér a tokaji vár hadtörténetéről írt munkájában közölte is a torony későbbi metszeteken alapuló rekonstrukciós rajzát. (lásd 1. kép)

Még 1565-ben egy negyedik Tokaj metszet (Tokaj 1565/3) is megjelent, amely ismertetésére most térünk rá. Bécsben az Albertina Gyűjteményben található egy fametszetes röplap, amelyen Tokaj képe mellett a Schwendi-féle ostrom leírása található német és latin nyelven. A bécsi impresszumú röplapon szerzőként Joannes Sambucus, nyomdászként Michael Zimmermann szerepel. Zimmermann nevével már a tudósításon szereplő Tokaj fametszet kapcsán találkoztunk. A humanista polihisztor Zsámboky János 1564-ben sok éves vándorlás után telepedett le Bécsben, ahol a császári udvar megbecsült tudósaként élt haláláig. Mint jeles térképkészítő, tudhatott Zimmermann térképész és kiadói tevékenységéről. Zimmermann is ismerhette Zsámboky térképészeti munkásságát. A röplapon szereplő két személy közös érdeklődése tehát adott volt, így természetesnek tekinthető, ha együtt is dolgoztak. Nem tudhatjuk, melyikük ötlete volt, hogy a tudósítás nem túl igényes metszete helyett röplapon egy nagyobb és jobbat adjanak ki kísérő szöveggel. A metszetes rölapok a kor képes-újságai voltak, készítésükben gyakran komoly tudósok is részt vettek (lásd André Thevet). Mint ötletgazdára, Zsámbokyra gondolunk. Ezt a feltevésünket erősíti, hogy Zsámboky hazája hadi eseményei iránti érdeklődését már korábban többször is bizonyította. Megírta Tinódy Lantos Sebestyén költeménye nyomán Eger vár hősi védelmének történetét, amely 1558-ban (szintén Bécsben) jelent meg, és Szigetvár 1556-ban történt ostromáról is írt (*Obsidio Zigei*, 1558). A röplap (vagy legalábbis annak próba levonata) minden esetre elkészült. Az Albertina példánya a rájegyzések szerint a szerző Zsámboky példánya volt. A nyomtatott szövegbe beszúrt javítások és a képen látható megjegyzések Zsámboky kézírása. Mivel nem ismerünk több példányt, nem tudjuk, hogy a javításokat átvezették-e, és a javított kiadás megjelent-e. Véleményünk szerint nem. A tudósítás legkorábbi március eleji megjelenése és augusztus közepe között még egy fél év sem telt el, amikor Zimmermann 1565 augusztus 15-én meghalt. Ez a pár hónap elég lehetett a tudósítás megjelenése előtt sebtében megrajzolt látkép megbízhatóbb adatok alapján történő megrajzolására, a nyomtatáshoz szükséges fadúc elkészítésére és az esemény rövid szöveges összefoglalójának megírására. Zimmermann halála után nyomdája vezetését özvegye vette át (Zsámboky 1564. szeptember 7-én keltezett nekrológiát Ferdinánd császár halálára egy éves késéssel már az özvegy adja ki), aki a munka befejezésében nem tudta Zimmermannat pótolni. Így a röplap befejezése és megjelentetése – feltételezésünk szerint – elmaradt. Lehet, hogy a megjelenés elmaradásában szerepe volt Zsámboky apjának szintén augusztusban történt váratlan halálának is, ami Zsámbokyt nagyon megviselte, és az örökség ügyeinek intézése sok idejébe került.

Vizsgáljuk meg ezek után a semmilyen más Tokaj ábrázoláshoz nem hasonlító metszetet, amely felülnézetből készült, sajnos, égtáj jelölések nélkül. Kezdjük a Tokajnál meghatározó folyó ábrázolásokkal. A képen felirat jelöli, hogy melyik a Tisza és melyik a Bodrog. A vár-

6. kép, Tokaj legjelentősebbnek tartott alaprajza és a Zámbocki-féle metszet

ból a városba vezető híd helyzetéből következtethetünk arra, hogy a kép a Kis-Bodrogot ábrázolja a folyó fő ágaként (ezt a hibát egyes hadmérnökök is elkövették alaprajzuk készítésénél), és a mai Bodrog az, ami szinte merőleges kanyarral fordul el a Tiszába ömlése felé. A Bodrog folyásánál súlyosabb tévedés látható azonban a Tisza folyásának megrajzolásánál, aminek a vár sarkánál (ahol a Bodrog csatlakozik) mintegy derékszögben megtörve délre (a kép tájolása szerint a jobb felső sarok felé) kellene haladnia. Meglepően pontos viszont annak a helynek a megrajzolásában, ahol a híres tokaji rév működött, a képen még a jégtől megtisztított folyón átkelő kompot is bemutatja.

A várost a kép jobb alsó sarkában rajzolt házak ábrázolják, helyenként látszik a várost körülvevő, hadászatiilag kezdetleges sövénypalánk. A kép maga az ostrom kezdeti szakaszát mutatja, a császáriak már megszállták a várost, és megkezdték a vár ágyúzását. Az ágyúütegek a bodrogtörzsi oldalon és a város felőli oldalon állnak, egy részük pedig a város feletti domboldalon.

A kép bal alsó sarkában látszik az a hely, ahol a befagyott Bodrogra terített szalmán és deszkákon a tüzéség átkelt a Bodrogtörzshez. A Tisza Rakamaz felőli oldalán mindössze két ágyú van. A képen vonalak jelölik az ágyúlövések, illetve a várból viszonzott lövések röppályáját.

Ami Zsámbokynak a rajzon található kézírásos rájegyzéseit illeti, véleményünk szerint azok a végleges röplapra később rányomtatandó magyarázatokat tartalmazzák. Ezek rendeltetése lett volna, hogy a röplapon lévő ostromleírásban említett helyeknek és eseményeknek felismerését a képen lehetővé tegye. A feliratok megmutatják Balassa Menyhért (Némethy sógora!) csapatainak helyét a tiszai rév túlsó oldalán, azt a helyet, ahol az ostromlók átkeltek a befagyott folyón, hogyan haladtak előre naponként az ágyúállások, stb. A másik három ez évben megjelent metszettől eltérően a képen nem látni, hogy az ostromlók alatt a jég beszakadt, sőt erre a szövegben sincs utalás. Zsámboky alaposságára mutat, hogy a feliratokban négy különböző ágyú típust is megnevez.

A vár környezetének áttekintését úgy foglalhatjuk össze, hogy az többségében megfelel a tájról és az ostromról szóló ismereteinknek, a vízrajzi ábrázolásokban történt tévedésekre pedig részben magyarázatot is tudunk adni. Nézzük ezek után a metszeten megjelenő várat.

A képen jól elkülöníthetően jelenik meg a Belső-vár és az azt körülvevő külső várfal az azon elhelyezkedő bástyákkal. Ha a vár rajzának hitelességét kívánjuk vizsgálni, össze kell hasonlítanunk azt a várról készült katonai felmérés alaprajzával (6. kép). A korábban ismertetett alaprajzok közül a szakirodalom a több másolatban is fennmaradt „32” azonosítási számú alaprajzot tekinti a legrégebbinek, egyesek szerint eredeti példánya az 1560-as években készült.

Ez az alaprajz és a metszeten lévő várrajz már az első rápillantásra is megdöbbentő azonosságról árulkodik. Ha a mindkét rajzon jól felismerhető és azonos helyen lévő „vasaló alakú” bástyától balra haladunk a külső várfalon, mindkettőn egyenes várfal után a Tisza és a Bodrog összefolyásánál lévő nagyméretű sarokbástyához érkezünk, ahonnan kezdve a várfal három törésponttal (mindháromnál egy-egy bástya látható) érkezik a rajzon és a metszeten azonos helyen jelölt hídhoz. A hídtól északra a Kis-Bodrog kiágazásánál egy szögletes sarokbástya következik, amelytől két egyenes várfal szakasz (két bástyával) után a várfal kisé megtörik, majd egy újabb bástya közbeiktatása után érkezik meg a „Vasaló” bástyához, körbejárásunk kiinduló pontjához. Azonban van egy-két eltérés is: az alaprajzon szereplő, a vasaló alakú bástya és a sarokbástya közötti kis félkör alakú bástya az alaprajzhoz képest többet, a déli sarokbástya és a város felőli további három bástya az alaprajztól eltérően nem félkör alakú, hanem szögletes, és a Vasaló bástya másik oldalán lévő kis szögletes bástya a metszeten félkör alakú. Tehát eggyel több a bástya, és négy bástya alakja (a korszerűbbnek számító szögletes bástya formájában) eltérő. Az alaprajzhoz képest a perspektíva adta lehetőséggel élve látjuk azonban a hidat védő kaputornyot (ezt Serédy Gáspár építtette) és azt, hogy az északkeleti sarokbástya kőből épült – ez is megfelel az ismereteinknek.

Ha ezeket kiegészítjük azokkal a gondosságra és hadi ismeretekre egyaránt utaló részletekkel (a Külső-vár legsebezhetőbb részénél – a kaputorony és a sarokbástya között – a várfal magasított, a bástyák aprólékos kidolgozottsága, a bástyáktól a Belső-vár árkáig vezető, a szakaszolt védelmet lehetővé tevő traverz falak megrajzolása, a védők mozgását szolgáló utak és átjárók jelölése, stb.), joggal feltételezhetjük, hogy a metszet a külső erődítmény látképét hitelesen közvetíti. A Külső-vár területén 5 egyszerűbb épületet látunk. A „32” számú alaprajz nem tüntet fel a külső vár területén épületeket. Amint korábban rávilágítottunk, a külső várfal és a Belső-vár védőárka meghatározta, hova lehetett egyáltalán épületeket elhelyezni. A száz évvel későbbi Holst-féle alaprajz feltünteti a Külső-vár épületeit is, és nagyjából ez lehetett a helyzet 1565 táján is.

Elvégezve ezt az alaprajzi összehasonlítást azt látjuk, hogy Holst rajzán jóval több az épület, de a két rajzon egyaránt meglévők nagyjából azonos helyen és mindenképpen azonos tér-ségben vannak, sőt két épület még pontos elhelyezését tekintve is egyezik (ami lehet véletlen is). Hitelesnek tűnik a belső védőárok képe is, ami megfelel az alaprajzon feltüntetett formának.

A Külső-vár elemzését azzal a gondolattal zárjuk, és a Belső-vár vizsgálatát azzal kezdjük, hogy a metszeten látható elrendezés pontosan igazolja az ostrom leírásának azt az állítását, hogy a védők a Külső-vár elvesztése után a Belső-várba visszavonulva folytatták a vé-

dekezést. A Belső-vár bizonyos értelemben valóban jól védhetőnek látszik, ha nem is az ágyútűz, de gyalogos rohamok ellen.

A védőárkon belül közel négyzet alakú kőből rakott magas várfal látható, sarkain köríves bástyákkal, amely védőfal belülről körbe járható. A védőfalon belül a falhoz közel egymással párhuzamosan két emeletes épület látható, sarkaikon egy-egy négyszögletes toronnyal. Az épületeket a saroktoronyoknál falak kötik össze. Az nyugati oldalon lévő épület szemmel láthatóan magasabb, a keleti oldali épület város felőli sarkánál lévő torony nem toronysíkos, hanem reneszánsz pártázatos (az alaprajzi elrendezés szerint ez a torony az, amelyre később a barokkos hagymaformájú toronysisak került, igaz a későbbi alaprajzok szerint kerek alaprajzzal). A Belső-vár hegy felőli oldalán – ahol nagyobb a hely az épületeket összekötő fal és a várfal között – megjelennek a traversz falak. A Belső-várból híd vezet a vasaló alakú bástyához.

A „32” számú alaprajz a belső vár épületeinek és a hídnak az elhelyezésében megerősíti a metszeten látható elrendezést. Eltérés van abban, hogy az alaprajz szerint még egy híd vezetett a Belső-várba, a város felőli oldalon, ami a metszetről hiányzik. Azt is mondhatnánk, hogy az ostromra készülve felszedték, mint ahogy felszedték a metszet tanúsága szerint a Külső-várba vezető Bodrog-hidat is. Az alaprajz – a külső várhoz hasonlóan – itt sem tünteti fel a traversz falakat.

Meggyőződésünk, hogy a metszet nem csupán az alaprajz fantázián alapuló térbeli felépítése, és ezt nem csak Zsámboky közismerten aggályos igényessége miatt állítjuk. A képen néhány olyan részlet hiteles megrajzolása is látható, amely bizonyíték arra, hogy a metszet készítői az alaprajzon kívül más információkkal is rendelkeztek. Korábban már szó volt arról, hogy forrásként Zimmermann ismerhette a jelentéshez csatolt vázlatos látképet. De az ostrom óta eltelt idő elég volt arra, hogy az alaprajz megszerzése mellett személyesen is beszéljenek olyanokkal, akik résztvettek az ostromban, vagy jártak akkoriban Tokajban. Amint szó volt már róla, Schwendi a vár elfoglalása után azonnal intézkedett az ostrom okozta károk kijavítására, az ostromlók között ott volt a hadmérnök Poppendorf, az ostrom után ott járt Ottaviano Baldigara. Akár ők is készíthettek helyszíni vázlatokat, amit szívesen átadhattak az udvari történész címmel rendelkező Zsámbokynak. Még az sem lehetetlen, hogy egy rajzoló elment az akkor már császári kézen lévő, és ezért biztonságosan felkereshető Tokajba rajzokat készíteni.

Mindent egybevetve véleményünk szerint a Zsámboky-Zimmermann páros röplapján megjelent látkép összességében hitelesen adja vissza a tokaji vár látványát, még akkor is, ha vízrajzában tévedéseket tartalmaz, egyes részleteiben pedig eltér a rendelkezésre álló informá-

cióktól, netán idealizál. Csak sajnálhatjuk, hogy a röplap végül nem jelent meg, és így Zsámbokyék rajza nem vált későbbi ábrázolások előképévé.

Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent magyar várakat bemutató metszet-sorozatának Tokaj ábrázolása (Tokaj 1600/1) új korszakot nyitott Tokaj metszet-ábrázolásainak történetében. Dilich biztos nem járt Tokajban, és minden valószínűség szerint helyszíni felvételekkel sem rendelkezett. Tokaj metszeténél több más magyar vármetszeteihez hasonló megoldást alkalmazott. Domenico Zenoi 1565-ben kiadott nagyméretű metszetét 90 fokkal elfordította és oldalnézetben megrajzolta az azon felül nézetben ábrázolt várat és a mellette elhelyezett várost. Zenoi metszetének elfordításával Dilich képen jobb oldalon van a folyók övezte vár, a baloldalon pedig a város. A várat középen a kör alakú hatalmas toronnyal, erős és szabályos alakzatú kőbástyákkal és várfalakkal ábrázolja. Zenoi képének hidat védő kettős kaputornya a vár folyótorkolat felőli végébe kerül oldalnézetben, a hid azonban nem ott, hanem a vár közepénél látható. A város közepén a templom, körötte zsúfoltan házak látszanak. A Zenoi képen a várat és a várost elválasztó, funkció nélküli üres téglalapot pedig megtörve, háromszögletű alakban szabályosan kiépített szigetként (védműként?) mutatja be. Dilich 1606-ban megjelent második, az előzőnél valamivel kisebb metszete (Tokaj 1606/1) lényegében a korábbival azonos képet mutat. Egyértelmű, hogy Dilich képeinek hitelessége azonos előképének, Zenoi képének hitelességével, ami a vár folyókkal ölelt ábrázolásában ki is merül.

Dilich metszetének mégis sikere volt, hiszen más metszetek hiányában jó pár évtizedig csak az ő lapja létezett „előképként”. Sikerét mutatja, hogy 7 metszet kivételével az 1800-ig megjelent valamennyi további Tokaj metszet Dilichet (vagy annak valamelyik származékát) másolta, apróbb változtatásokkal, több-kevesebb sikerrel és igényességgel. Talán a legjelentősebb változtatást az első „másoló”, a számos magyar vonatkozású metszetet készítő nürnbergi Hans Siebmacher hajtotta végre. Siebmacher metszetén (a lapszámozás különbözőségét tekintve 3 változatban ismert) a látkép oldalirányú nézőpontja magasabbra kerül, így bemutatathatóvá válnak a váron belüli épületek, a képet pedig bal felé meghosszabbítva magát Tokaj városát is – a metszeten jól kivehetően – szigetre helyezi! Az ismertetett két változtatást figyelembe véve a továbbiakban könnyen eldönthető, a Dilich másolatok közül melyik metszet készült Siebmacher közvetítésével, és melyik vezethető vissza Dilichre Siebmacher kikerülésével. Vegyük most sorra azokat a Tokaj metszeteket, amelyek Dilich Tokaj metszetének származékai.

Siebmacher után a következő Tokaj metszet Daniel Meissner emblemátás könyvében jelent meg (ebből is 3 változatot ismerünk), ahol a látképek tulajdonképpen háttérként szolgálnak egy-egy bölcs mondás, vagy jó tanács képies megfogalmazásán. A Siebmacher nyo-

mán készült Tokaj látképe előtt a női szépségideáltól messze eső asszony áll, a felirat szerint a tehetetlenséget (a talpa alatt lévő csiga), az ostobaságot (az arca és az üres keze) és a falánkságot (a kezében tartott sonka) szimbolizálva. A képen lévő latin és német versecske arra hívja fel a figyelmet, ha asszonyra vágyol, jól nézzed meg, mert ha ilyen lesz a tied, az már is maga a kárhozat!

Martin Zeiler krónikájában, 1664-ben jelent meg a következő, Dilichnél kisebb méretű, azt szolgáló másoló metszet (Tokaj 1664/1). Érdekessége azonban, hogy a metszeten nem csak betű jelölések vannak, hanem elsőként a Tokaj metszetek közül, a képen jelmagyarázat is látható. Ugyanebben az évben jelent meg Nürnbergben Sigmund Birken Donau Strand című, zsebben hordozható méretű könyve, benne 32 magyar látképpel, köztük szerepel Tokaj is. A finom rajzú kis metszet (Tokaj 1664/2) Jacob Sandrart munkája. Sandrart metszetén jelenik meg először a jelmagyarázatban utalás a már akkor világhírű tokaji szőlőkre! A metszetnek további két változata is ismert (Tokaj 1686/1 és (1717)/1). Sandrart metszetének nem túl nagy igényességgel készített másolatai később a könyv 6 különböző címmel kiadott olasz nyelvű (Tokaj 1684/1, 1684/2, 1685/2, 1685/3, 1686/6, és 1687/3) és egyetlen spanyol nyelvű kiadásában (Tokaj 1688/3), valamint egy szintén olasz nyelvű tudósításban (Tokaj 1686/7) is megjelentek.

Ugyancsak Dilich másolat – Siebmacher közvetítésével – az a szintén 1664-ben megjelent metszet (Tokaj 1664/3), amelyen Tokaj látképe Fülek várával közös lapon szerepel. Tokaj szerepel a Serinische Denkmal néven emlegetett, Nürnbergben kiadott magyar vár-metszet sorozatban is (Tokaj 1665/1), amely lapszámos és lapszám nélküli változatban is ismert. Ez a metszet szintén Siebmacher közvetítésű.

Rendkívül mutatós Adrien Bloom nagyméretű Tokaj metszete (Tokaj 1670/1), amelyen a vár előterében ostromra felvonuló török csapatokat, tüzelő ágyúállásokat látunk. A metszet Galeazzo Gualdo Priorato Lipót császár dicsőítésére írott könyvében jelent meg, Bécsben. A könyv pár évvel későbbi folytatásában megjelent Tokaj metszet (Tokaj 1676/1) már csak a megszokott képet mutatja.

Jacob Koppmayer kiadásában, 1684-ben szintén nagyméretű Tokaj metszet jelent meg J. Ch. Wagner Delineatio Provinciarum Pannoniae című könyvében. A Dilichet Siebmacher nyomán másoló kép azonban elmarad Bloom metszetének kvalitásától, és „forrásától” is nagyon eltávolodott, hiszen a vár és a város hatalmas tó szigetein, egymástól nagy távolságra fekszik. A várat és a várost hosszú földnyelv köti össze, amelyen természetesen látható a furcsa, háromszög alakú építmény. Szintén 1684-ben jelent meg Tokaj kisméretű metszete (Tokaj 1684/4) az Ungarisches Städtbüchlein című könyvecskében, amelyen a kerek torony már aránytalanul megnő.

Girolamo Albrizzi és Alessandri dalla Via közös metszete Velencében jelent meg (Tokaj 1685/1), amelyen a vár előterében császári lovastiszt látható négy lovas társaságában. Ugyanez a metszet később szövegközi képként, hátoldalán nyomtatott szöveggel (Tokaj 1713/1) Lasor A Varea földrajzi lexikonában is. Az 1680-as évek közepéről két olyan kisméretű Tokaj metszetet ismerünk, amelyek más magyar vár látképével közös lapon jelentek meg. Tokaj látképe az egyiken Veszprém (Tokaj 1685/4), a másikon Szatmár képének társaságában (Tokaj 1686/5) látható.

Tokaj természetesen nem hiányzik a XVII. század legnagyobb magyar metszet sorozatából sem, amelyet Justus van der Nypoort alkotott. A trónörökös József főherceg mértan-könyveként megjelent műben 110 magyar látkép szolgál a mértani szerkesztési ábrák díszítésére. Tokaj képe (Tokaj 1686/2) felett mértani testek láthatók, magán a látképen pedig a folyók neve „BOTRACH” és „TEISE” formában szerepel. Nypoort metszetének három variánsát is ismerjük.

A neustadti kiadású Donau–Strohmban egymás után két kicsi Tokaj metszet van bekötve. Az első a megszokott Dilich másolat (Tokaj 1686/3) A könyvben lévő második metszetről (Tokaj 1686/4) a későbbiekben szólunk. Francesco Guienottinak tulajdonítják Tokaj Ercole Scala könyvében megjelent metszetét (Tokaj 1686/8), amelyen a várbeli kerek torony és a város templomának tornya meglehetősen bizarr megjelenésű. A metszet kicsinyített és egyszerűbb kivitelű változata (Tokaj 1687/1) Scala későbbi kiadású könyvében jelent meg.

A jó nevű flamand rézmetsző, Caspar Bouttats két sorozat magyar városképet is megjelentetett. Első sorozatának haránt alakú Tokaj metszetét (Tokaj (1686)/1) az erős falakkal és bástyákkal, közepén a kerek vártoronnyal megrajzolt vár uralja, a szigeten megjelenő város ábrázolása szinte csak jelképes. A képről elmarad a partra vezető híd, így érthető, hogy az előtérben álldogáló, magyaros öltözetű csoportnak a parton várokozó csónakos ajánlja szolgáltatását. A folyón lejjebb egy tutaj is úszik. Feltételezzük, hogy Bouttats többi metszetéhez hasonlóan Tokaj metszetéből is felbukkan idővel a jelmagyarázat nélküli változat. Bouttats második képe (Tokaj 1688/1) kisebb, ám jóval mozgalmasabb: a Tisza tele van bárkákkal, dereglyékkel és csónakokkal. A második Bouttats kép minimális változtatásokkal még többször megjelenik: a *Pour la Carte de la Hongrie* című atlaszlapon (Tokaj (1688)/1), Pierre van der Aa csoportos metszetlapján Nagyvárad és Munkács képeivel együtt (Tokaj (1729)/1). A két különböző kiadásban is ismert Danckerts-féle várlapon (Tokaj én/1) azonban már nem Bouttats, hanem egy Dilich származék az előkép.

Giovanni Giacomo Rossi Teatro della Guerra hadi atlaszában egy lapon szerepel Esztergom, Gyula és Tokaj. A hatalmas méretű lap alján végig húzódik Esztergom ostrom képe, Tokaj látképe (Tokaj 1687/2) a felső sorban Gyula mellett található. A metszet az egyszerű

kivitelű, Siebmacher közvetítésű Dilich képet mutatja. Érdekes, hogy a jelmagyarázatból elmarad a tokaji szőlőkre való már megszokott utalás. Az 1688-ban megjelent, rendkívül hosszú című *Das ehemals gedruckte vom Türcken...* című könyv Tokaj metszetén (Tokaj 1688/4) a kép kétharmadát kitölti a megnövelt vár. Happelius történeti könyvében 3 fólió méretű lapon 51 magyar vár látképét jelentette meg. Az egyik lapon Tokaj (Tokaj 1688/5) is szerepel, azonban a metszeten csak a vár szerepel, elmarad mellőle a város. A Happeliusnál megjelent Tokaj képet veszi át egy ismeretlen helyen és időben megjelent angol nyelvű leírásokkal kiegészített metszet-sorozat, amely Tokaj lapján (Tokaj én/3) a másfél soros leírás megjegyzi, hogy „kicsi város erős várral” és itt készítik a legjobb magyar bort!

Vincenzo M. Coronelli, a Velencében működő minorita szerzetes térképész két Tokaj metszetet is kiadott, amelyből a korábbi díszkeretben is megjelent (Tokaj 1689/1 és (1707)/1 metszetek) előképe a Priorato könyv folytatásában megjelent Tokaj 1676/1 metszet: az ötszögletű vár közepét teljesen kitölti a hatalmas kerek torony, a városképet pedig a gótikus templom tömege uralja. Barokkos viráginda keretezi azt a Tokaj metszetet, amelyen a vár mellől szintén elmarad a város képe (Tokaj én/2). Több magyar város látképét is ismerjük ilyen indás keretezésben, ezért feltételezzük, hogy azok egy nagyobb méretű lap szétvágásával keletkeztek, készítője az egyik metszeten látható jelzés szerint az augsburgi Marx Anton Hanasch. Időben biztos utoljára jelent meg (talán a XVIII. század végén) a Zittausches *Monatliches Tagebuch*ban az a kissé primitív metszetlap, amelyen felül Tokaj látképe, alatta pedig egy életkép, amelyen egy sas ragad el egy bárányt, mellette nemesi címer (Tokaj én/4). A metszetlap alján nyolc soros versecske magyarázza el az életkép jelentését.

Dilich típusú Tokaj látkép jelenik meg részletképként két olyan metszetlapon, amelyen méretüknél fogva alig felismerhetők. Az egyik az 1687-es nagyszombati kalendárium metszet-címlepe, amelyen Tokaj mellett további 30 magyar város és vár képecskéje is megjelenik virágfüzérben (Tokaj 1687/4). A másik kisméretű, teljesen képzeletbeli Tokaj kép Christian Dittmann Lipót császárt dicsőítő művészi emléklapján alig észrevehető a bal oldali oszlopban Ónod és Szolnok képe között – mérete mindössze kb. 2,5x2,0 cm (Tokaj 1696/1).

A *Corpus Juris* 1751-es kiadásában az egyes uralkodók idejében elfogadott törvények fejezetnyitó képeként az uralkodók arcképét találjuk. Miksa (uralkodott 1564-1576) arcképe háttérben két magyar vár látképe jelenik meg. Baloldalon a háttérben Tokaj, amelyet seregei 1565-ben elfoglaltak (a történelem ezt tartotta legnagyobb hadi sikerének), jobb oldalon pedig Szigetvár, amelynek elvesztése sok szégyenletes kudarcai közül számunkra az egyik legfájóbb, de egyúttal a legdicsőösebb is.

A korban megszokott „üzleti fogás” volt igényesebb térképeket úgy megjelentetni, hogy mintegy díszítésként a térképet körbefogták a térképen szereplő ország híresebb helyeinek

látképével. Öt olyan térképet is ismerünk, amelyen a többi magyar városkép között Tokajé is megtalálható. Az időben az elsőként megjelent ilyen térképen, Nicolas de Fer 1687-es Dunai térképén Tokaj látképe (Tokaj 1687/5) fordított állású: bal oldalt van a vár, tőle jobbra pedig a város, a kép alatt és felett pedig Tokaj szöveges ismertetését olvashatjuk. Bouttats 1688-as Magyarország térképén Bouttats kisebbik Tokaj metszete köszön vissza (Tokaj 1688/2). Willedey hatalmas Magyarország térképén baloldalt alulról a harmadik Tokaj Dilich típusú látképe (Tokaj (1700)62). Daniel de la Feuille zsebatlaszának Magyarország lapján Tokaj képe (Tokaj 1702/1) leginkább Bouttats kisebb metszetére emlékeztet, mérete pedig a zsebatlasz méretének megfelelő, mindössze 3,4x3,4 cm. Végül megtaláljuk Tokajt de Fer 1737-ben megjelent magyarországi hadszíntér térképén is, a jobb alsó saroknál (Tokaj 1737/1).

Az előzőekben ismertetett 51 metszet (és azok további változatai) mind a Dilich rajzolta látkép típusához tartozik, és hitelességhez vajmi kevés közük van. Van azonban még további 7 Tokaj metszet, amelyet eddig még nem tárgyaltunk, pont a Dilich típustól eltérő voltak miatt. Ezek a metszetek ezért alapos vizsgálatot igényelnek, már csak az általuk közvetített kép lehetséges hitelessége miatt is.

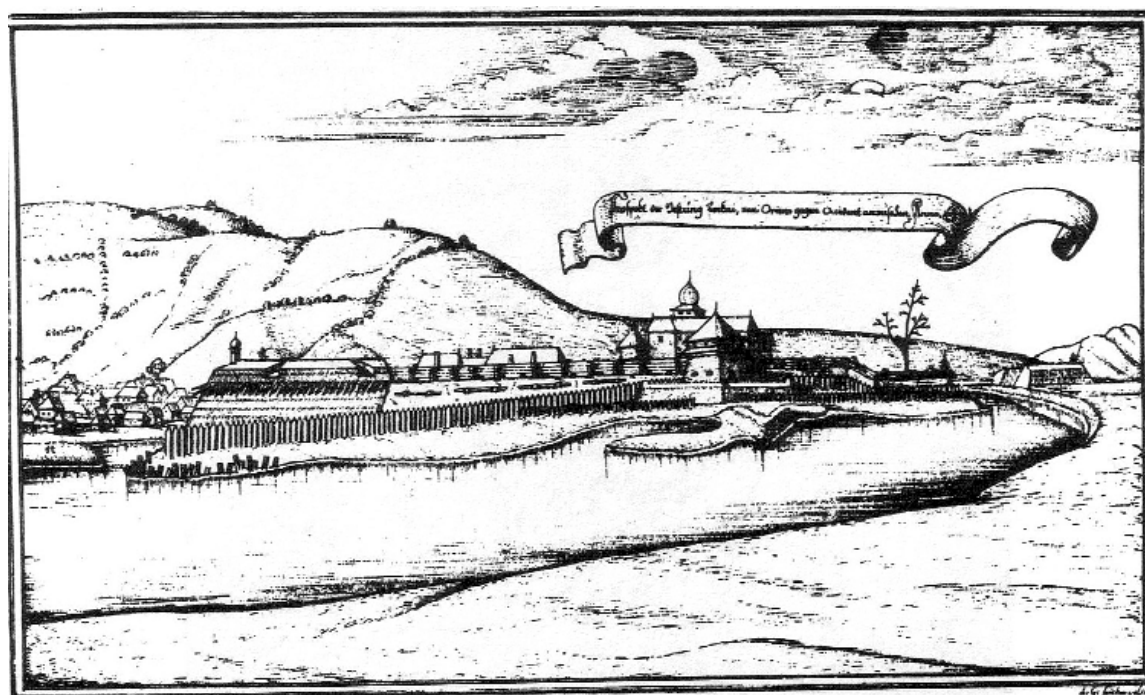
A még nem ismertetett metszetek közül – megjelenésük időbeni sorrendiségét betartva – elsőként a Georg Braun-Franz Hogenberg közös kiadásában 1572 és 1617 között kiadott 6 kötetes *Civitates Orbis Terrarum* városkép sorozat 1657-ben megjelent bővített kiadásában megjelent, nagyméretű és nagyon mutatós Tokaj metszettel (Tokaj 1657/1). Ez a metszet az, amelyet általában Georg Houfnagel metszeteként említene. Mielőtt Houfnagel és a metszet kapcsolatát tisztáznánk, röviden a könyv kiadásának körülményeiről. A monumentális Braun-Hogenberg mű újbóli kiadása térkép-kiadóként nagyhírű Johannes Janssonius nevéhez kötődik, aki a Hogenberg örökösöktől megvásárolta a városképek használt rézlemezeit. Jansson a részben elhasználódott lemezeket a szükséges mértékben felújította, és új lemezeket is készíttetett olyan városokról, amelyek az eredeti kiadásban nem szerepeltek. Így egészült ki a korábbi mű 19 magyar vonatkozású városképe további négy magyar város, nevezetesen Hatvan, Nyitra, Nagyszombat és Tokaj látképével. A négy új városkép közül egyedül Hatvan metszetén található jelzés, ami szerint a látképet egy olasz architektus (hadmérnök) rajzolta, Georg Houfnagel jelenteti meg és Venceslaus Hollar véste lemezre. (A korábban megjelent magyar városképeken gyakran feltűnő „Communicavit Houfnagel” megjelölés pontos jelentése az, hogy Houfnagel rendelkezett a lemezre véssett látkép előképéül szolgáló rajz közzétételi jogával, vagyis tulajdona volt. Ez nem jelentette azt, hogy a rajzot maga készítette, a rajzoló személyére a „depict.” kifejezés utal, mint több korábbi magyar látképen is látható „communicavit Georgius Houfnaglius depict. a filio”,

vagyis „közzéteszi Georg Houfnagel, rajzolta fia” aki az ifjabb Georg Houfnagel.) A további három új magyar látképen azonban nincs utalás Houfnagel személyére (a szerző nevét feltüntető címtábla üresen maradt), vagyis azok nem olyan rajzok alapján készültek, amelyek akár rajzolóként, akár közzevőként Houfnagel személyéhez kötődnének. Összefoglalva az előbbieket, nyugodtan állíthatjuk, hogy a Janssonius kiadásban megjelent metszetnek semmi köze nincs a Houfnagel családhoz.

A Janssonius megrendelésére készült Tokaj látkép készítésének ideje az 1650-es évek első felére tehető. A kép kompozíciója emlékeztet Le Dentu távlatból megrajzolt látképére, de nézőpontja közelebbi és alacsonyabb. Összességében a táj képe valóságúnak tűnik, beleértve a szőlőkkel borított hegyoldalt, a hegy lábánál meghúzódó várost és a tóvá szélesedő folyótorkolatokat. A kép felirata szerint azonban csak a Tisza folyik Tokajnál, a vár is annak szigetén fekszik. Ilyen fokú tévedést szóvá se kellene tenni, azonban sokkal nagyobb gondok adódnak magával a vár látképével. A látkép rajzolója a vár jelentőségét annak tömegével és jól kiépítettségével kívánta érzékeltetni. Ebből a koncepcióból születtek a hatalmas kerek bástyák, a közöttük húzódó, a valósághoz képest aránytalanul rövid várfalak. A várfalakon belüli terület talajszintje a várfalak tetejével egy szintre kerül, ami hadászati képtelenség. A vár területe zsúfolt épületekkel (köztük egy kerek épület is!), ez sem felel meg a rendelkezésre álló adatoknak. A Belső-vár részeként megjelenik a korábbi metszetek tévedését tükröző hatalmas kerek torony, amelyhez további két nagytömegű épület csatlakozik. A várból hosszú lépcső vezet le a szigetre, majd egy hosszabb gyalogút végénél kezdődik a városba vezető híd. Mindezek azt bizonyítják, hogy a vár látképe nem hiteles, még akkor sem, ha várfalakat és bástyákat cölöpökből és vesszőfonatokból készült palánkként rajzolja meg (többségük így is készült). Összességében feltételezzük, hogy a látkép előképek, köztük esetleg helyszíni felvételek alapján készült (ezt a táj és azon belül a vár térbeli elhelyezése igazolja), ahol a megrendelő kívánságának megfelelően a hitelesnek tűnő és látványos táj képe egy „látványos” vár képével egészült ki, elszakadva ezzel annak hitelességétől.

A következő három metszet a Matthias Merian által elindított, majd halála családi vállalkozásként még évtizedekig életben tartott, az Európában történt eseményeket időről-időre összefoglaló Theatrum Europaeum különböző köteteiben jelent meg. A maga korában híresen jó metszeteket készítő Matthias Merian adott arra, hogy az események ismertetését igényes, és lehetőleg hiteles metszetekkel illusztrálja. Ennek érdekében egész ügynökhálózatot működtetett a hiteles rajzok összegyűjtésére, Frankfurt am Mainban pedig nyomdája mellett rézmetsző műhelyt is működtetett a lemezek elkészítésére, ahol gyakran maga és fia, Caspar Merian is dolgozott.

A Theatrum Europaeum 1672-ben megjelent IX. kötete két Tokajhoz köthető metszetet tartalmaz (Tokaj 1672/1 és 1672/2), és mindkettő a már többször tárgyalt Georg Lucas Ssicha hadmérnök rajza alapján készült. Az első metszet tulajdonképpen Tokaj környékének térképe, és Souches császári generális 1660. évi tokaji táborozását hivatott bemutatni. Meglepően pontosan ábrázolja a Tisza felső szakaszának kanyargását, kevésbé pontos a Bodrog és a Tisza alsó folyásának rajza. A térképen jól kivehetők a hadászati fontos épített sáncok és természetes morotvák. Rendkívül részletes jelmagyarázatában a csapatrészek elnevezései mellett több falu nevét is megtaláljuk, és természetesen említésre kerülnek a tokaji szőlőhegyek is. A másik metszetről Ssicha keleti nézőpontból készített látképe köszön vissza Caspar Merian által lelkiismeretes másolással rézbe metszve. Igaz, a művészi hatás kedvéért Caspar Merian a kép jobb sarkába oda vésett egy lovas és egy gyalogos katonát is.

7. kép Tokaj vára keletről (Georg Lucas Ssicha rajza 1664-ből)

A Theatrum Europaeum X. kötetében jelent meg az a metszet, amely talán a legtöbb információt nyújtja Tokajról (Tokaj 1677/1). A metszet jobb felső részén a Tokaji vár 1668-as állapotot tükröző alaprajza szerepel, mellette balra pedig a vár palánkjának keresztmetszeti szerkezete. A kép alját Tokaj város látképe tölti ki, jobb szélén a tokaji várral, a háttérben pedig a hatalmas Kopasz hegy. Az alaprajz elemei és a látképből arra következte-

tünk, hogy Merian ennél a metszetről az 1660-as évek elején Tokajban tartózkodó Jacob von Holst hadmérnök – előzőekben már ismertetett – felméréseit és látképét használta előképként. A látképhez nagy helyismeretről tanúskodó részletes jelmagyarázat is tartozik. Gondosan feltünteti a rév helyét, a város és a folyótorkolat között kiugró földnyelvet, a város fontosabb épületeit (köztük a Rákóczi házat). A rajzon még azt is megmutatja, hol kezdődnek a legjobb bort termő déli lejtői a hegynek! A Kopasz hegy tetején látjuk a helyét egy – megjegyzése szerint szükségtelenül – épített őrépületnek. Megnevezi a vízfolyásokat, és pontosan megjelöli azt a helyet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik. A Tiszán nyüzsög az élet, jelmagyarázattal ellátva: látjuk az utasokkal teli kompot, amit már utasok várnak a túlsó parton, a folyón csónakokat, só-kockákat szállító tutajokat és kikötött üres tutajokat a parton. Az „N” jelmagyarázatban azonban a rézmetsző valószínűleg tévesen olvasta a kéziratot, így lett a helyes olvasatú „Siebenbürgischen Saltz”-ból a metszet jelmagyarázatában az értelmetlen „Hubenbürgische Holtz” – márpedig deszkát nem szállítottak tutajokkal. A vár kiépítettsége megfelel a Ssicha rajzain láthatóknak, sőt a Bodrogon átvezető híd város felőli végénél megjelenik az annak védelmét szolgáló, a Holst javaslatára újonnan épült háromszög alakú elővédmű, a ravelin. Egyetértünk azokkal a véleményekkel, hogy valamennyi Tokaj metszet közül ez nem csak a legrészletesebb, hanem egyúttal a legszebb látkép is.

Ennek a nagyon igényes metszetről mindenben ellentettje az a kis metszet, amely második Tokaj metszetről (Tokaj 1686/4) jelent meg a már említett Donau–Strohm című könyvben. A metszeten lévő látkép akár Le Dentu vagy Ssicha keleti látképének torzszülött másolata is lehet.

Rycault lovag könyvében, a Der Neu eröffneten Ottomanischen Pforte második részében szintén találunk Tokaj metszetről. Ez a metszet (Tokaj 1700/1) a Theatrum Europaeum könyvben Jacob von Holst rajzai alapján megjelent metszet kicsinyített másolata, azon a látkép felett a Holst-féle alaprajz is szerepel.

Utoljára maradt Gabriel Bodenehr Tokaj metszete (Tokaj (1700)/1) – amely a hitelesnek tekinthető a Ssicha látkép után készült Caspar Merian metszet másolata, ezért többlet információt nem tartalmaz – több könyvben is megjelent.

A metszetről ismertetésének teljességéhez tartozik beszámolni arról, hogy egy közzétett, de ma fel nem lelhető, ezért lappangónak tekintett Tokaj metszetről is tudunk. Drugulin metszet-katalógusában 1106. szám alatt egy Georg Keller által készített Tokaj metszetről említ, minden további részlet nélkül. Ezt a metszetről azóta sem sikerült felkutatni. Georg Keller működésében két jelentősebb magyar vonatkozás van. Elsőként említhetők a frankfurti vásári tudósítások részére készített metszetei, amelyek között számos magyar témá-

jú kép is szerepel, nincs azonban közöttük Tokaj. Keller készített magyar városmetszete-
ket J. Boissardus *Historia Chronologica Pannoniae...* című könyvének /amelyet Theodor
de Bry Frankfurtban 1607-ben és 1608-ban latin és német nyelven is megjelentetett/ il-
lusztrálásához, a könyv elérhető példányaiban azonban csak Eger, Győr, Hatvan, Pápa, Ta-
ta és Vác metszete szerepel, Tokaj nem. Talán egyszer valahol Keller Tokaj metszete még
felbukkan.

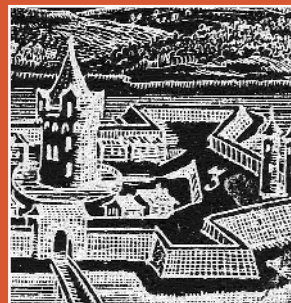
*

Az 1565-ös ostromtól 1800-ig eltelt közel két és fél évszázad alatt változataikkal együtt 86
metszet jelent meg Tokajról. Ezek többségét az 1565-ös ostrommal szerzett európai ismert-
ségének köszönheti, hiszen ennek nyomán került be a metszetekkel illusztrált, Magyaror-
szág történetét és városait leíró külföldön megjelent számtalan krónikába. A metszetek –
Zsámboky János röplapjának kivételével – az első száz évben egy soha nem volt Tokaj lát-
képét tükrözték. Az 1660-as évek hoztak csupán némi változást, amikor egymás után két
olyan hadmérnök is dolgozott Tokajban, akik kiváló rajzkészséggel rendelkezve Tokajról
látképeket is rajzoltak, amelyek aztán pár metszeten visszaköszönnék. Megérdemlik, hogy
megismételjük nevüket: Jacob von Holst és Georg Lucas Ssicha hadmérnökök rajzaira uta-
lunk. Sajnos, nem túl sok követőre találtak (pedig kettőjükön kívül egyik metszet készítő-
je sem járt Tokajban!), a később megjelent metszetek között továbbra is a korábban kiala-
kult, Domenico Zenoi metszetén alapuló Dilich-féle típus maradt az uralkodó. Még így is
találunk a metszetek között több szemgyönyörködtetőt, gondoljunk csak Domenico Zenoi
finom metszésű első metszetére, az 1657-ben megjelent dekoratív Jansonius lapra, Adrien
Bloom mutatós metszetére, vagy a Jacob von Holst látképe nyomán készült, a hadmérnö-
ki felmérések mellett a várat, a várost és a nyüzsgő tiszai hajós életet bemutató metszetre.
De a Tokaj történelmi múltja iránt érdeklődőknek a maguk módján a legkisebb és legje-
lentéktelenebb metszet is kedves tud lenni. És talán mindenkinek, hiszen ezek a metsze-
tek a magyar történelem egy sok nehézséggel sújtott, ám mégis dicső korszakának a tanú-
ságtévői is egyúttal.

IRODALOMJEGYZÉK

- APPONYI SÁNDOR: Hungarica I.-IV.kötet OSZK
Apponyi Gyűjtemény (München, 1903-1927.)
- ARMAO, E.: Vincenzo Coronelli. (Firenze, 1944.)
- BACHMANN, FRIDRICH: Die alten Städtebilder.
(Leipzig, 1939.)
- BASICS BEATRIX: Hegyalja látképeken In: Tamás Edit
(szerk.) Hegyaljai felkelés 1697
(Sárospatak, 2000.)
- BORBÉLY ANDOR: Adatok a magyar várak és városok
ábrázolásához a XVI-XVII. századból. (Hadtörténeti
Közlemények XXXIII., Budapest, 1932.)
- BORBÉLY ANDOR: Adatok Tokaj vára helytörténetéhez
(In: Debreceni Szemle 1933.)
- BUBICS ZSIGMOND: Magyarországi várak és városoknak a
M. N. Múzeum Könyvtárában létező fa- és rézmet-
szetei. (Budapest, 1880.)
- CZOBOR BÉLA: Magyarország középkori várai. (Századok,
1877. 599-704)
- CSORBA CSABA: Várak a Hegyalján
(Budapest, 1980)
- DÉTSHY MIHÁLY: A tokaji vár története
(Tokaj, 1995.)
- DRUGULIN, WILHELM EDUARD: Historischer
Bilderatlas II. Theil. (Leipzig, 1863.)
- EPERJESY KÁLMÁN: A bécsi Hadilevéltár magyar
vonatkozású térképeinek jegyzéke. (Szeged, 1929.)
- FAUSER, ALOIS: Repertorium alterer Topographie I-II.
(Wiesbaden, 1978.)
- GERŐ LÁSZLÓ: Magyarországi várépítészet.
(Budapest, 1955.)
- GLASER LAJOS: A karlsruhei gyűjtemények magyar
vonatkozású térképanyaga. (Budapest, 1933. –
a Térképészeti Közlöny 6.számú külön füzeté)
- HUBAY ILONA: Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480-
1718. (Budapest, 1948.)
- KISARI BALLA GYÖRGY: Karlsruhei térképek a török
háborúk korából (Budapest, 2000.)
- KISARI BALLA GYÖRGY: Száz várrajz Württembergben
(Budapest, 1998.)
- KISARI BALLA GYÖRGY: Törökkori várrajzok
Stockholmban. (Budapest, 1996.)
- KÖNYÖKI JÓZSEF: A középkori várak, különös tekintettel
Magyarországra. (Budapest, 1905.)
- MERZA PÉTER – ZELENÁK ISTVÁN: Erzsébet királyné
hídja – A tokaji Tisza-híd története (Nyíregyháza, 1997.)
- MOSOLYGÓ JÓZSEF: Tokaj és vidéke. Magyar városok
monográfiája. (Budapest, 1930.)
- Művészeti Lexikon I-IV. kötet. (Budapest, 1965-1968.)
- NAGLER, G. K.: Die Monogrammisten I-V.
(München, 1858-1879.)
- NEBEHAY, I. – WAGNER, R.: Bibliographie altösterreich-
scher Ansichtenwerke I–VI. kötet. (Graz, 1981-1991.)
- NÉMETH PÉTER: Kőrév-Hímesudvar-Tokaj (A miskolci
Hermann Ottó Múzeum közleményei, 1975.)
- NÉMETH S. KATALIN: Ungarische Drucke und
Hungarica – Katalog der Herzog August Bibliothek
Wolfenbüttel (1993.) (hivatkozás: NSK)
- ORBÁN JÁNOS: Sámbooky János (Szeged, 1916)
- PATAKI VIDOR: A XVI. századi várépítés
Magyarországon /A Bécsi Magyar Történeti Intézet
Évkönyve I./ (Budapest, 1932.)
- PATAKY DÉNES: A magyar rézmetszés története.
(Budapest, 1951.)
- RÓZSA GYÖRGY: A Birckenstein-féle metszetes könyv
(Justus van der Nypoort magyar vonatkozású műve).
(Magyar Könyvszemle 1957.)

- RÓZSA GYÖRGY: A trónörökös mértankönyve – Justus Nypoort metszet-sorozata (Bp. 2001.)
- RÓZSA GYÖRGY: Die Ungarnchronik Wilhelm Dilichs. (Gutenberg Jahrbuch, 1996.)
- RÓZSA GYÖRGY: Magyar történetábrázolás a 17. században. (Budapest, 1973.)
- SOÓS ELEMÉR: A tokaji vár történeti, hadtörténeti és műleírása (Budapest, 1914.)
- SZÁNTAI LAJOS: Atlas Hungaricus I-II. (Budapest, 1997.)
- SZÁNTAI LAJOS: Magyarország városképes térképei (Cartographica Hungarica 4-5 szám, Budapest, 1996.)
- SZATHMÁRY TIBOR: Descriptio Hungariae I. (Fusignano, 1987.)
- THIEME, M. – BECKER, F.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler I-XXXVII. kötet. (Leipzig, 1907-1950.)
- Tokaj (Várostörténeti tanulmányok I.-III.) Szerkesztette Bencsik János

TOKAJ METSZETEK KATALÓGUSA

A KATALÓGUS HASZNÁLATA

A katalógusban 70 Tokaj metszet (köztük 1 lappangó) és azok további 16 változatának leírása szerepel.

A katalógus a metszeteket keletkezésük időpontjának sorrendjében tartalmazza. Az időrendbeli felsorolást a meghatározatlan időpontban megjelent, évnélküli metszetek követik, majd a felsorolás a lappangó (valamikor leírt, de ma már fel nem lelhető) metszetek felsorolásával zárul.

Minden egyes metszet önálló *azonosítóval* rendelkezik, amely három elemből tevődik össze. Az első elem a Tokaj településnév, a második a megjelenés éve, a harmadik pedig a megjelenés évét törtjellel követő sorszám. Amennyiben a metszet megjelenésének évszáma csak feltételezett (lásd később), úgy az évszám zárójelben szerepel. Ha a metszet megjelenésének időpontja és körülményei nem voltak meghatározhatók, évszám helyett „én” rövidítés (év nélkül) szerepel. A három elemből álló azonosító jel egy negyedik, az ABC betűiből álló jellel egészül ki, amennyiben a metszetet a *változataival* együtt mutatjuk be. Ilyen esetben az alapváltozat egy „/a” jelzéssel, az első változat „/b” jelzéssel, a további változatok pedig a megfelelő következő betűvel kiegészülnek. A metszeteknél változatnak azt tekintjük, ha a lemezen lévő felíratok, azonosító jelzések megváltoztak, a lemezből levágtak, tehát a metszet mérete megváltozott, vagy a lemezt karakterisztikusan átmetszették. A könyvekben megjelenő változatokat általában önálló tételként, és nem az alapváltozattal (de arra utalva) együtt adtuk meg. Ettől csak az Ortelius műben megjelent Siebmacher metszetek, valamint a Meissner és Nypoort sorozat metszeteinél térünk el, ahol a Rózsa György által kidolgozott változatrendszert vettük át.

A katalógusban szereplő azonosító rendszerbe bármilyen újonnan felbukkanó metszet (akár önálló típus, akár változat) könnyen beilleszthető, vagy indokolt esetben (például új bizonyított megjelenési év) abban már szereplő metszet más helyre áthelyezhető.

A metszetek keletkezési időpontjának mindig a bizonyítható megjelenési időpontot tekintjük, tehát annak a könyvnek a megjelenési idejét, amelyben a metszet megjelent. Ugyanez az elv érvényesül a megjelenési évszámmal ellátott metszetes rölapok, vagy önálló metszetlapok, térképek esetében is. Tesszük ezt olyankor is, amikor a könyvben megjelent metszeten az ábrázolt esemény évszáma szerepel, vagy a készítő névjelzése mellett évszám is van, de azok eltérnek a könyv megjelenésének időpontjától. A könyv többszöri, változatlan megjelenése esetén mindig az első kiadás évét vesszük figyelembe. A nem könyvben megjelent (vagy a könyv nem ismert, nem maradt fent, stb.) metszeteknél megjelenési időpontnak tekintjük az ábrázolt, a metszet címében is szereplő esemény évét, vagy a készítő névjelzése melletti évszámot. Amennyiben a metszeten nincs évszám feltüntetve, vagy a könyv, rölap évszám nélkül jelent meg, de valamilyen körülményből a megjelenés éve nagy valószínűséggel meghatározható, akkor az évszámot zárójelben tüntetjük fel. A kisebb tévedés érdekében az egyértelmű időponthoz nem köthető metszeteknél az „év nélküli” megjelölést választottuk.

A katalógusban az *évszámmal* meghatározott metszeteket követik az *évnélküli* metszetek, majd a sort a *lappangó metszetek* (amelyeket nem láttunk, de egykor valaki ismertetett, ma azonban nem találhatók, vagy a leírásuk alapján egyértelműen nem azonosíthatóak) ismertetése zárja.

A katalógusban elsőként megadott metszet-azonosítót két, a metszeten ránézéssel megállapítható adat követi. Ezek közül az első az ábrázolás *típusa* (1), amely az általános értelemben vett egyszerű látkép, a madárszem perspektívából készült felülnézeti látkép (rövidítve: f.látkép), csatakép/ostromkép vagy alaprajz lehet. Nem teszünk további különbséget a különböző nézőpontú látképek, csataképek vagy alaprajzok között. Mivel az ábrázolások óriási többsége látkép, az erre való utalást a katalógusban fel sem tüntetjük, csak azt közöljük, ha a metszet felülnézeti látképet, csataképet/ostromképet vagy alaprajzot mutat be. A következő adat a *metszet jellegét* (2) mutatja be, és itt is csak az alapesettől (a metszet önállóan, egyedül jelenik meg a lapon, függetlenül attól, hogy az a lap könyvbe kötve, vagy más képen került forgalomba) való eltérést adjuk meg szövegesen: más metszettel közös lapon, részletkép más metszeten, térképen, rölapon, allegorikus metszetlapon, emléklapon, címlapon, szövegközti, stb. Mindig utalunk rá, ha a metszet hátoldalán is van nyomtatott szöveg, vagy kép.

A metszetek méreteként az ábrázolást befoglaló keret (azok ritka hiányában az elméleti befoglaló keret) *méretét* (3) adjuk meg (először a vízszintes, majd a függőleges méret), nem pedig a metszetlap méretét (hiszen a metszet körbevágható, vagy különböző méretű lapokra nyomhatták), vagy a lemez méretét (amelyik nem mindig megállapítható). Elsősorban korai, vagy olasz metszeteknél gyakran előfordul, hogy az alsó és felső vízszintes méret, vagy a függőleges oldalméretek különbözőek, ilyen esetekben egy „középértéket” adunk meg. Bár-

mennyire is hihetetlennek tűnik, azonos lemezről készült metszetek méretei között is lehet pár milliméteres eltérés, a papírlap nedvességétől, vagy kiszáradásától függően. Amennyiben a metszet más metszettel közös lapon található, először a metszet mérete, majd a teljes lap-méret következik. Ugyanezt az elvet követjük a rölapokon vagy címlapokon megjelent metszetek esetében is. Ha az adott helység ábrázolása más metszeten, vagy térképen részletképként jelenik meg, akkor a részletkép mérete az első (ha meghatározható), és azt követi a metszet vagy a térkép teljes mérete. Ezt a módszert annak érdekében alkalmazzuk, hogy a metszetlapokról, rölapokról, térképekről, stb. kivágott metszetek meghatározását megkönnyítsük. Amennyiben valamilyen okból az előbbiekből ismertetektől eltérünk, vagy más szükségessé teszi, a méret után szöveges megjegyzést teszünk. Mindig itt utalunk „körbevágott” jelzéssel arra, hogy az általunk leírt metszet befoglaló kerete (vagy annak feltételezett helye) mellett közvetlenül körbe van vágva, hiszen elképzelhető, hogy a levágott részen valamilyen felirat, azonosító jelzés, vagy másik metszet is lehetett.

A katalógusban szereplő metszetek közül nagyon kevés a fametszet, döntő többségük rézmetszet, vagy rézkarc technikával készült, sok esetben ezek alkalmazása vegyesen fordul elő. A katalógusban a rézlemezről készült metszeteket külön nem jelöljük, csak a *fametszetet* (4) tüntetjük fel.

Amennyiben a metszeten jelmagyarázat vagy felirat található, illetve a település nevéből a *nyelv* (5) megállapítható, azt, mint meghatározó jellemzőt megadjuk

A metszet mérete mellett az egyik legfontosabb meghatározó elem a *metszet címe* (6). Ez egyszerűbb esetben az ábrázolt település neve, ritkábban az ábrázolt hely történetéhez kapcsolódó esemény megnevezése. Címfeliratnak tekintjük azt is, amikor a metszeten látható település felett helynév található. Több címfelirat esetén a legjellemzőbbet adjuk meg. A hosszabb címfeliratokat rövidített formában közöljük. A részletképként megjelent metszeteknél (térképen, más települést ábrázoló metszet valamelyik sarkában, címlapon vagy allegória lapon díszítésként, stb.) a részletkép címét írjuk le, itt is gondolva arra a lehetőségre, hogy a metszetlapot, térképet szétvágták. A címleírás után megadjuk a cím helyét a metszeten. Cím nélküli metszet ritkán fordul elő, de arra is van példa, hogy csak az üres címkeret látható (feledékenység?) a metszeten. Ha egy metszetlapon ugyanannak a településnek több nézete van, úgy a cím lehet csak az egyik nézeten (például a Theatrum Europaeum pár metszetén). A cím nélküli metszeteknél a katalógusban a „cím nélkül” megállapítás szerepel.

Nagyon fontos meghatározó adat lehet, ha a metszeten szerepel annak készítőjének (rajzolójának vagy metszőjének) vagy kiadójának *jelzése* (*szignója*) (7). Ezt az adatot a metszeten lévő helyével együtt mindig megadjuk. Ha a metszeten több jelzés látható, azokat a metsző, a rajzoló, és a kiadó fontossági sorrendjében, illetve ha egymás mellett vannak, akkor a met-

szeten lévő sorrendben írjuk le. A fontossági sorrend megállapításánál azt vettük figyelembe, hogy ugyanazt a rajzot többen is lemezre véshtették, illetve ugyanazt a lemezt több kiadó is felhasználhatta.

Mindig közöljük — helyével együtt — a metszeten látható lapszámot, sorozatjelzést, vagy az azon látható egyéb *azonosító jelzéseket*. (8) Ugyancsak mindig megadjuk a metszeten lévő *jelmagyarázatot* (9), a helyével együtt. A jelmagyarázatot szolgáló betű vagy számjelzéseket csak akkor adjuk külön meg, ha a jelmagyarázat a metszeten nem található meg (a metszet alatt helyezkedik el, a röplapon máshol szerepel, vagy a könyv szövegében található, stb.).

A metszeten lévő *ábrázolás leírásánál* (10) utalunk a feliratokra, jellemző elemekre (például égtáj jelölés, lépték, staffázs, a közös lapoknál és a röplapoknál az elrendezés). A metszet leírását gyakran mellőzzük, például ha az semmi eredeti elemet nem tartalmaz, ha a hivatkozásnál, vagy jelen könyvben a metszet képe megtalálható.

Amennyiben a metszet könyvben vagy röplapon jelent meg, mindig megadjuk a mű egyszerűsített *bibliográfiai leírását* (11), és azon belül a metszet helyét. Az önálló lapra nyomtatott metszetek könyvön belüli helyénél az o.k. (oldalak között) rövidítést használjuk. Csak megemlítjük, hogy ugyanaz a metszet ugyanannak a könyvnek különböző példányaiban különböző helyeken lehet bekötve! Önálló metszetlapok, térképek esetén igyekeztünk azok címét meghatározni és megadni. A látképekkel illusztrált könyvek és röplapok jegyzéke a további kiadásokat is tartalmazzák, a könyv lelőhelyével együtt (pár, közkönyvtárban fel nem lelhető mű kivételével). Törekedtünk arra, hogy ez a legtöbb esetben az Országos Széchényi Könyvtár legyen.

A könyvekben megjelent metszetek *lelőhelyeként* (12) mindig azt a közkönyvtárat nevezzük meg, ahol az nevezett könyv megtalálható, értelemszerűen elsőbbséget biztosítva az Országos Széchényi Könyvtárnak. A nem könyvekben, röplapokon megjelent metszetek esetében elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokát, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi metszetgyűjteményét adjuk meg. Más magyar, vagy külföldi közgyűjteményt csak akkor nevezünk meg lelőhelyként, ha az általunk egyetlenként ismert példány ott található. Pár ritkább metszet esetében azonban magánygyűjteményt is megnevezünk (pl. Árvay gyűjtemény – Tokaj, dr. Gaál gyűjtemény – Mád, Szántai gyűjtemény – Párizs), mintegy buzdításul a Tokaj metszetek gyűjtésére. Itt említjük meg azt is, hogy komoly Tokaj metszet gyűjteménnyel rendelkezik a Tokaji Múzeum is.

A katalógusban a metszet lelőhelye után a *metszet készítőjének* (13), ha az nem ismert, de a kiadója ismert, úgy annak a neve következik, illetve a metszetgyűjtők körében általánosan használt metszet elnevezés, ha van (például Coronelli metszet). Amennyiben egy metszet-

sorozatot tartalmazó könyvben egy vagy két metszet névvel jelzett, és a metszetek stílusazonossága megengedi, úgy valamennyi metszetet annak a művésznek tulajdonítottuk.

Kivételes esetekben, például lappangó metszeteknél, *hivatkozás (14)* található Bubics, Drugulin, Bachmann vagy Fauser metszet-katalógusára. A hivatkozott művek az irodalomjegyzékben megtalálhatók.

Ha van a metszetnek *változata*, annak ismertetése *(15)* folyamatosan követi (megkülönböztető betűjelzéssel) a metszet leírását. A metszet, illetve annak változatainak leírása *megjegyzésekkel* végződhet, ahol röviden utalunk további megjelenésekre vagy más, a metszet azonosításához vagy keletkezéséhez szorosan kötődő (például sorozathoz tartozás) annotációt közlünk.

Végül arra utalunk *(16)*, hogy a leírt metszet a katalógust követő melyik képtáblán található.

A katalógusban az egyes metszetek azonosítója után az *(1) – (16)* adatok közül csak azoknak a felsorolása található, amelyek érdemi információt hordoznak, vagy egyáltalában a metszeten megállapíthatóak. Ha ilyen, vagy ilyenek nincsenek, akkor azok ismertetése értelemszerűen elmarad. Tehát nem csak a látképeknél hiányozhat az ábrázolás típusára, vagy a rézmetszetenél a technikára való utalás, de elmaradhat a nyelv megnevezése, a cím leírása, a jelzések felsorolása, a metszet leírása vagy más ismertetés is. A félreértések elkerülése és a katalógus könnyebb használhatósága érdekében ennek a rendező elvnek a gyakorlati érvényesülését összefoglalva is bemutatjuk:

- ha a metszet azonosítója után nem jelenik meg az *(1)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszeten hagyományos értelemben vett látkép látható,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(2)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszet önálló lapon szerepel,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(4)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszet rézmetszet és/vagy rézkarc technikával készült,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(5)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszeten található cím vagy egyéb feliratok alapján a metszet nyelvi hovatartozása nem jellemző, vagy nem megállapítható,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(7)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszeten a metszet készítőjének, kiadójának, stb. jelzése (szignója) nem található,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(8)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszeten lapszám, oldalszám, vagy sorozatra utaló azonosító jelzés nincsen,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a *(9)* és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metsze-

ten jelmagyarázat nincsen,

- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (10) és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszet azonosításához a többi megadott adat elégséges, vagy a metszet képe máshol publikálva lett, illetve az a katalógust követő képtáblákon megtalálható,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (11) és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszet nem könyvben, röplapon vagy térképen jelent meg,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (13) és utána név, az azt jelenti, hogy a metszet meghatározható készítőhöz, vagy kiadóhoz (szerzőhöz) nem köthető,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (14) és utána adat, az azt jelenti, hogy a metszet általunk ismert metszet-feldolgozásban nem szerepel,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (15) és utána szöveges leírás, az azt jelenti, hogy a metszetnek nincs változata, vagy különleges megjegyzés a metszethez nem fűződik,
- ha a metszet leírásánál nem jelenik meg a (16) és utána képtábla-szám, az azt jelenti, hogy a metszet képe a katalógust követő képtáblákon nem szerepel,
- végül a katalógus jellegéből fakad, hogy a lappangó metszetek kivételével a méretre (3) és a lelőhelyre (12) mindig található információ.

TOKAJ METSZETEK KATALÓGUSA

Tokaj 1565/1/a (1) flátkép (3) 29,5x40,8 (5) olasz (6) „TOC-QKAY over DOGGEY fortezza ... l'anno 1565 per Lazaro Sansvendi ... da guerra” a kép közepén alul, díszes táblán, öt sorban. (7) „Domenico Zenoi f” a címtábla jobb alsó sarkában. (10) A képen több felirat, köztük a várban „Arx Toggay”, a városnál „Oppidum Toggay”. A címtábla felett császári címer. A két oldalról folyóval körülvett várostól vízszintesen elválasztva a vár, közepén hatalmas kerek torony. (12) Árvay gyűjtemény (13) Zenoi, Domenico (15) **/b.** A metszet újra megjelent a cím alatt „Aprresso Gio. Francesco Camatio” kiadói jelzéssel /OSZK App. M.23/, **/c.** majd „Aprresso Donato Bertelli” kiadói jelzéssel /MNM TKCS T.969/ is. (16) 1., 2. és 3. tábla

Tokaj 1565/2 (1) látkép-ostromkép (2) címlapon (3) kb. 12,5x14,0 (4) fametszet (5) német (6) Címe nincs. (11) Zeittung von der Rö. Khay. Mt. Etc. Khriegssvolckh in Zips... Wien, Michael Zimmermann, (1565). címlapon (12) Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, NSK H2331. (13) Zimmermann, Michael (15) Feltűnő hasonlóságot mutat a Domenico Zenoi féle Tokaj 1565/1 metszethez. (16) 4. tábla

Tokaj 1565/3 (1) flátkép (2) röplapon (3) 40,0x61,0, az egész röplap 61,0x61,0 (4) fametszet (5) latin és német (6) Címe nincs. (10) A Tisza, a Bodrog és annak ága által alkotott szigeten négyzet alakú vár, vizesárokkaal körülvéve. A kép alsó részén ostromló csapatok, ágyúzás. A jobb alsó sarokban Tokaj házai. A röplap címe és a vár elfoglalásának leírása a kép mellett jobbra. (11) A röplap címe: (Johannes Sambucus) Situs et vera positio arcis Tokay ... anno MDLXV. febr. XI. expugnata et capta est. Auctore Sambucus. Warhafte Conterfactur des Schlosses Toggey in Hungern ... in 1565 Jahr Belegert und den 11 febr. erobert worden. Wien, Michael Zimmermann 1565 (12) Wien, Albertina Gyűjtemény Vues Ungarn 85, 87. (13) Zsámboky János (14) Borbély Andor (16) 5. tábla

Tokaj 1565/4 (1) látkép-ostromkép (2) röplapon (3) 24,6x35,0, az egész röplap 25,6x36,0 (4) fametszet (5) latin és francia (6) „Le vray pourtrait du Chasteau de Thokay.” a kép felett. (10) A kép közepén ostromlott ötszögletű vár, amelyet folyók vesznek körül. A folyókon TIBIS FL. és BODROG FL. feliratok. A vár alatt 4 tüzelő ágyú. A vár középső részén kerek vártorony, alsó részén a várba behatoló ostrom csapatok, császári zászlóval. A röplap szövege a kép alatt latinul 4 sorban és franciául 5 sorban az 1565. februári ostrom leírásával. A leírás alatt impresszum: „A Paris, par Iehan de Gourmont, Rue S. Iehan de Latran, pres le College de Cambray”. (12) Royal Geographical Society, London, Library Vol. 262H5. (13) Thevet, Andre (16) 6. tábla

Tokaj (1566)/1 (3) 19,9x14,5 (5) olasz (6) „Tochai, fortezza nel confini di Tran/silvania, et Ongheria ... del Re Ioanne secundo ... l'anno 1566.” a jobb felső sarokban külön keretben, öt sorban. (7) „Dnco Zenoi” a címkeret jobb alsó sarkában. (10) A várat mind három irányból az erdélyi seregek veszik körül. (12) Gaál gyűjtemény (13) Zenoi, Domenico (16) 7. tábla

Tokaj 1567/1 (1) flátkép (3) 20,0x14,5 (5) olasz (6) „Tochai fortezza nel confini di Transilvania et Ongheria ... Perthan Bassa ... Turcho l'anno 1566” a jobb felső sarokban külön keretben, öt sorban. (7) „Dmco Zenoi”, a címkeretben, a cím alatt. (10) A képen több nagyon apró betűs felirat. A várat körülölelő folyó három oldalán ágyúállások. (11) Forlani, Paolo Veronese: Il primo libro delle citta... Venetia, 1567. (29) lap (12) OSZK App.H.3069 (13) Zenoi, Domenico (16) 8. tábla

Tokaj 1567/2 (1) flátkép (3) 18,0x13,5 (5) olasz (6) „Toquay fortezza nel confini d'Ongaria verso Transilvania si veramente come ogi di si trova” a jobb felső sarokban külön keretben, három sorban. (10) A várat körülölelő folyó három oldalán ágyúállások. (11) Forlani, Paolo Veronese: Il primo libro delle citta... Venetia, 1567. (16) lap (12) OSZK App.H.3070

- (13) Forlani, Paolo Veronese (15) Feltételezzük, hogy a metszet újra megjelent Ferando Bertelli: Civitates aliquot insigniorum... /Velenice, 1568/ című könyvben is. (16) 9. tábla
- Tokaj 1569/1** (1) flátkép (3) 20,0x14,5 (5) olasz (6) „Tochaj fortezza nel confini di Transilvania et Ongheria ... Perthan Bassa ... Turcho l'anno 1566” a jobb felső sarokban külön keretben, öt sorban. (7) „Dmco Zenoi”, a címkeretben, a cím alatt. (10) Hátoldalán Tokaj leírása 21 sorban és „39” lapjelzés. A várat körülölelő folyó három oldalán ágyúállások. (11) Ballino, Giulio: De disegni delle piu illustri citta et fortezze... Venetia, 1569. 39. lap (12) OSZK App.H.428 (13) Zenoi, Domenico (15) Azonos Forlani 1567-ben megjelent, App.H.3069. jelzetű könyvében lévő, üres hátoldalú metszettel. Ismertek olyan példányok is, amelyek hátoldalán (a különböző hosszúságú és iniciáléjú változatban ismert szöveg felett) nincs nyomtatott lapjelzés. (16) 10. tábla
- Tokaj 1574/1/a** (1) flátkép (2) szövegközti, hátoldalán szöveg (3) 15,1x12,0 (4) fametszet (5) német (6) „Contrafehtung der Vestung Tokay” a kép felett. (11) Münster, Sebastian: Cosmographiae Universalis. Basel, 1574. 1191. oldal (12) ÖNB Bildarchiv Fid.C.B.116-050 (15) /b. A kép felett „Contrafehtung der Vestung Tokay / sampt ihrer Belagerung vom Wayvoden beschehen im jahr 1566.” felirat, a képen 1-13 jelölések, jelmagyarázat a kép alatt. A képen több ostromló és sátor. Bachmann szerint létezik bal oldalt alul GS szígnóval is, ezt azonban nem láttuk. A Cosmographia 1628-ig hét további kiadást ért meg német nyelven (a metszet csak ezekben jelent meg, pl. 1185, 1187, 1191 és 1384 oldalon, hátoldalán pedig az 1514. évi Dózsa felkelés leírása és a felkelők felnyársalását ábrázoló kép, vagy Gyula képe), egyre növekvő terjedelemmel, római vagy arab lapszámozással. (16) 11. és 12. tábla
- Tokaj 1578/1** (1) flátkép (2) szövegközti, hátoldalán szöveg (3) 15,1x12,0 (4) fametszet (5) német (6) „Abcontrafactur der Vestung Tokay” a kép rövidebbik oldala felett, a képhez képest 90 fokkal elforgatva. (10) A képen 1-13 jelölések, a lap alján „Die Weil” órszó. Hátoldalán folyamatos szöveg. (11) Ulloa, Alfons: Beschreibung des letzten Ungerischen Zugs... Basel /Henrichpetri/, 1578. cxij (112) oldal (12) OSZK App.H.472 (15) A metszet az 1574/1/b metszet dűcával készült. (16) 13. tábla
- Tokaj 1578/2/a** (1) flátkép (2) szövegközti, hátoldalán szöveg (3) 15,1x12,0 (4) fametszet (5) német (6) „Gelegenheit undd Warhafte Contrafactur der Vestung Tokay sampt der Belagerung erstlich der Keyserischen nachmals der Wayuodischen” a kép felett három sorban, gót betűkkel. (10) Hátoldalán szöveg, Tokaj ostromának leírásával. (11) Höniger, Nicolaus: Ander Theil der Türckischen Historien... Basel /Henrichpetri/, 1578. clxxxvi (186) oldalon felül. (12) OSZK Ant.947 (15) /b. A metszet megjelent a ccxvii (218) oldalon is, cím nélkül. /c. A metszet újra megjelent szövegközti képként Höniger, Nicolaus: Ander Theil der Türckischen Historien /Basel, 1596 OSZK Ant.946/ című könyvében a cc (200) oldalon felül azonos címmel, továbbá /d. a ccxxxiii (234) oldalon „Von der andern Belagerung des Schloss Tokay ... in Siebenbürg verlossen Anno 1567” ötsoros címmel a kép felett. Valamennyi metszet az 1574/1/b metszet dűcával készült. (16) 14., 15., 16. és 17. tábla
- Tokaj 1600/1** (3) 12,0x8,7 (5) német (6) „TOKAI.” a képen fent középen, az A betű díszes. (10) A képen A-E jelölések. (11) Dilich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Kassel, 1600. 165-166 o.k. (12) OSZK App.H.654 (16) 18. tábla
- Tokaj 1602/1/a** (1) flátkép (3) 25,8x15,7 (5) német (6) „WAHRE CONTERFACTVR DER VOESTVNG TOCKAY IN OBER VNGERN WIE DIE HERR SCHWENDI EROBERT ANO. 1565.” a kép alatt, végigfutó külön keretben (9) A-F jelmagyarázat a kép bal felső sarkában, külön keretben. (10) A képen A-F jelölések. A képen fent középen tájoló. (11) Ortelius, Hieronimus: Chronologia oder Historische Beschreibung ... Ober vnd Vnder Ungern... Nürnberg /Siebmacher, J./, 1602. 29-30 o.k. (12) OSZK III.Hist.h.1840 (13) Siebmacher, Hans (15) /b. A metszet újra megjelent a Türkische und Ungarische Chronica... Nürnberg, P. Fürst, 1663 (App. H.880) könyv végére kötve, felül a kereten „4” lapjelzéssel, majd /c. az Ortelius Redivivus et Continuatus... Nürnberg, P. Fürst, 1665 könyv 98-99 oldalai között, a bal felső saroknál „P.98” lapjelzéssel. (16) 19., 20. és 21. tábla
- Tokaj 1606/1** (2) más metszettel közös lapon (3) 9,6x6,1 (5) német (6) „TOCKAI” a képen fent középen, a kezdőbetű díszes. (10) A képen A-E jelölések. Vác, Kálló és Kassa képével közös lapon, bal oldalt alul. Vékony kettős keretben, hátoldalán szöveg. (11) Dilich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Kassel, 1606. 17-20 o.k. (12) OSZK 236502 (15) Az 1609. évi kiadásban (címe: Kurtze Beschreibung und eigentliche ... Vngerische Chronica) a metszet azonos helyen található. (16) 18. tábla
- Tokaj 1629/1/a** (2) közmondást illusztráló metszet (3) 14,2x9,0 (5) latin és német (6) „TOCKAY” a képen fent középen, külön keretben. (10) A kép felett és alatt latin és német mondasok. A kép közepén egy asszony áll egy csiga hátán, kezében sonkával. (11) Meissner, Daniel: Thesaurvs philo-politicus... Frankfurt, 1629. II. kötet 3. rész 43. lap (12) OSZK OB 49.473 (hasonmás kiadás) (13) Furck, Sebastian (15) /b. A későbbi kiadásokban a cím kiegészül az „IN UNGAR” felirattal és „43” lapjelzéssel, majd /c. a lapjelzés a jobb felső sarok felett „H 93”-ra változik. Az utolsó kiadásban (1700) minden oldalon két metszet van. Az /a. alatti változatot Bachmann nyomán közöljük, azt nem láttuk, létezése nem bizonyított. (16) 22. tábla
- Tokaj 1657/1** (3) 41,0x32,7 (5) latin (6) „TOKAY / Superioris HUNGARIAE / natura loci munitissimum pro= / pugnaculum” a képen fent középen, díszes kartuson, három sorban. (10) A kép bal alsó sarkában üres kartus. (11) Janssonius, Johannes: Urbium Totius Germaniae Superioris... Amsterdam, 1657. II. rész 140. lap (12) MNM TKCS T.970 (16) 23. tábla

- Tokaj 1664/1** (3) 10,7x7,4 (5) német (6) „TOCKAI” a képen fent kissé balra, a T betű díszes (9) A-E jelmagyarázat a bal alsó sarokban. (10) A képen A-E jelölések. (11) Zeiler, Martin: Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Leipzig, 1664. 240-241 o.k. (12) OSZK App.H.892 (15) Az 1690. évi kiadásban (címe: Hungaria, Frankfurt-Leipzig, App.H.1408) a metszet a 958-959 o.k. jelent meg. (16) 24. tábla
- Tokaj 1664/2** (3) 10,4x5,9 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (8) „79” a kép jobb felső sarkában. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) Birken, Sigmund: Der Donau Strand... Nürnberg, 1664. 78-79 o.k. (12) OSZK App.H.2652/A (13) Sandrart, Jacob (16) 24. tábla
- Tokaj 1664/3** (2) más metszettel közös lapon (3) 13,2x8,6, az egész metszet 13,2x17,0 (5) német (6) „WAHRE CONTRAFACTVR DER VESTUNG TOCKAY” a kép felett, végigfutó külön keretben. (9) A-E jelmagyarázat a bal felső sarokban, külön keretben. (10) A képen A-E jelölések. Fülke képével egy lapon, felül. (11) Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronick. szn., Frankfurt a. M., 1664. 246-247 o.k. (12) OSZK App.H.914 (16) 25. tábla
- Tokaj 1665/1/a** (3) 21,0x11,1 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (10) A képen a folyók nevei és „Statt” és „Vestung” feliratok. (11) Fernere Continuation des Serinische Denkmahls. szn., hn., 1665. 12-13 o.k. (12) OSZK App.H.2071/koll.3. (15) A metszet megtalálható az Icones Civitates Hungaricas (App.H.3029) 42 lapos metszet-kolligátum 4. lapjaként, és /b. az App.M.1038 jelzetű (1685 után) 43 lapos metszet-kolligátum 25. lapjaként, a jobb alsó sarka mellett „25” lapjelzéssel is. (16) 26. és 27. tábla
- Tokaj 1670/1** (3) 36,5x29,4 (5) olasz (6) Címe nincs. (7) „A. Bloem del. et F” a jobb alsó sarokban. (8) „91” a kép bal felső sarkában. (9) A-F jelmagyarázat a képen jobboldalt felül. (10) A képen A-F jelölések. A jelmagyarázatban „A = Tokay”. (11) Priorato, G. G.: Historia di Leopoldo Cesare I-III. kötet Vienna, 1670. II. kötet 96-97 o.k. (12) OSZK App.H.2098 (13) Bloem, Adrien (15) A korábbi lapszám nélküli változat közlése téves volt. (16) 28. tábla
- Tokaj 1672/1** (1) alaprajz (3) 36,8x25,0 (5) német (6) „Grundriss des Feldtlager ... Baron de Souches / bey Tockai in Ober Hungarn, Ao 1660” a jobb felső sarokban kartuson, három sorban. (7) „Lucas Geor. Ssicha Delin. et Communic.” a képen középen alul. (9) A-P és a-x jelmagyarázat a jobb alsó sarokban, tekercsen. (10) A képen A-P és a-x jelölések. (11) (Merian, Mathias): Theatrum Europaeum... Frankfurt a. M., 1672. IX. kötet 50-51 o.k. (12) Pannonhalma, Főkönyvtár 159D*1 (13) Ssicha, L. G. (16) 29. tábla
- Tokaj 1672/2** (3) 25,8x19,4 (5) német (6) „Prospect der Vöstung Tockai von Or. gegen Occi. anzusehen 1664” a képen fent középen szószalagon, két sorban. (7) „Lucas Georg Ssicha delina. et communic.-C. Merian fecit” a bal alsó sarokban. (11) (Merian, Mathias): Theatrum Europaeum... Frankfurt a. M., 1672. IX. kötet 1166-1167 o.k. (12) Pannonhalma, Főkönyvtár 159D*1 (13) Ssicha, L. G. (16) 30. tábla
- Tokaj 1676/1** (3) 18,5x13,9 (5) olasz (6) Címe nincs. (8) „30” a kép jobb felső sarkában. (9) A-F jelmagyarázat a bal felső sarokban, külön keretben, a cím alatt a címkeretben. (10) A képen A-F jelölések. A jelmagyarázatban „A = Tokaj”. (11) Priorato, G. G.: Continuatione dell’historia di Leopoldo Cesare. Vienna, 1676. 30-31 o.k. (12) OSZK App.H.985 (16) 31. tábla
- Tokaj 1677/1** (1) alaprajz és látkép (3) 35,0x21,8 (5) német (6) „Prospect der Statt Tockay sampt den wein gebürge” a képen felül, bal oldalt. (9) A-N jelmagyarázat a képmezőben alul, végigfutó szószalagon két sorban. (10) A képen A-N jelölések. Három ábrázolás egy lapon: felül alaprajz és keresztmetszet, alul látkép. (11) (Merian, Mathias): Theatrum Europaeum... Frankfurt a. M., 1677. X. kötet 802-803 o.k. (12) Pannonhalma, Főkönyvtár 159D*1 (16) 32. tábla
- Tokaj 1684/1** (3) 10,5x6,1 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, nagyon kicsi betűkkel. (8) „91” a kép jobb felső sarka mellett. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) (Birken, Sigmund): L’Origine del Danubio... Nürnberg et Bologna, 1684. 90-91 o.k. (12) OSZK App.H.1092 (13) Mattioli, Lodovico (16) 24. tábla
- Tokaj 1684/2** (3) 10,4x5,9 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (8) „112” a kép jobb felső sarka felett. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) (Birken, Sigmund): L’Origine del Danubio... Venetia, 1684. 112-113 o.k. (12) FSZEK B914/99 (15) Az 1685. évi kiadásban a kép a 78-79 o.k. található. (16) 24. tábla
- Tokaj 1684/3** (3) 31,0x17,2 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent, középen (7) „Jacob Kopp” a kép jobb alsó sarka alatt. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) Wagner, J. Ch.: Delineatio Provinciarum Pannoniae... Augsburg, 1684. 16-17 o.k. (12) OSZK 402850 (13) Koppmayer, Jacob (16) 34. tábla
- Tokaj 1684/4** (3) 11,0x6,0 (5) német (6) „TOCKAY” a képen fent, középen. (8) „pag. 150” a kép bal felső sarkában. (10) A képen „Teisse” és „Bodroch fl” feliratok. (11) J. M. L. (Johann Martin Lerch): Ungarisches Städt-Büchlein. Nürnberg, 1684. 150-151 o.k. (12) OSZK App.H.3096 (16) 36. tábla
- Tokaj 1685/1** (3) 18,0x13,0 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (7) „Ales:Dalla Via Sc.” a kép bal alsó és „Venet Gierolemo Albrizi Form.” a kép jobb alsó sarka alatt. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. A kép előterében hat lovas. (11) (Birken, Sigmund): L’Origine del Danubio... Parte Seconde. Venetia, 1685. 176-177 o.k. (12) OSZK App.H.2698 (13) Albrizzi, Girolamo (16) 35. tábla
- Tokaj 1685/2** (3) 10,3x5,9 (5) olasz (6) „TOKAI” a képen fent, középen. (8) „91” a kép jobb felső sarka mellett. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt két sorban. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) (Birken, Sigmund): L’Origine del Danubio... Milano, 1685. 90-91 o.k. (12) FSZEK B914/228 (13) Laurentio, C. (16) 36. tábla

- Tokaj 1685/3** (3) 11,7x6,8 (5) olasz (6) „TOKAI” a képen fent, középen. (8) „99” a kép bal felső sarkában. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) (Birken, Sigmund): *Origine del Danubio*. Nürnberg et Macerata, 1685. 98-99 o.k. (12) FSZEK B916/9 (13) Wouters, Gomer (16) 36. tábla
- Tokaj 1685/4** (2) más metszettel közös lapon (3) 8,5x7,4, az egész metszet 8,5x14,8 (5) német (6) „TOKAY” a kép felett, végigfutó külön keretben (9) 1-4 jelmagyarázat a kép alatt külön keretben. (10) A képen 1-4 jelölések. „VESPRIN” képpével egy lapon, felül. (11) Kreckwitz, Georg: *Totius Regni Hungariae*. Frankfurt-Nürnberg, 1685. 878-879 o.k. (12) OSZK App.H.1180 (15) Az 1686. évi kiadásban a metszet a 850-851 o.k. található. (16) 33. tábla
- Tokaj 1686/1** (3) 11,0x6,0 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (8) „76” a kép jobb felső sarkában. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) Birken, Sigmund: *Neu Vermehrter Donau Strand*... Nürnberg, 1686. 76-77 o.k. (12) OSZK 123473 (16) 36. tábla
- Tokaj 1686/2/a** (1) flátkép (3) 10,2x16,2 (6) „TOKAY” a látkép felett, szószalagon. (8) „20” a kép jobb felső sarka felett. (10) A szerkesztési ábrán A-L jelölések. Illusztráció mértani szerkesztési ábrához a metszetlap alsó részén. (11) Birckenstein, A. E. B.: *Ertz-Hertzogliche Handgriffe des Zirckels*... Wien, 1686. 20. lap után (12) OSZK App.H.1217 (13) Nypoort, Justus van der (15) /b-c. Az 1698 utáni kiadásokban marad a felső saroknál lévő lapjelzés (kivételesen vele egy sorban „n” és szám), az alsó keret alatt változó betű-jelöléssel. A Hertel-féle utolsó kiadásban új lapszámozás, (néha a régi is látszik), és a hátoldalon szöveg. A Pannonhalmi Főkönyvtár 1697. évi példányában (jelzet 123b F21) a lapszámmal egy sorban, de az ellentétes sarok felett „n,4” jelzés. (16) 25. tábla
- Tokaj 1686/3** (1) flátkép (3) 11,5x6,0 (5) német (6) „TOCKAI” a képen fent, középen. (8) „p252” a kép bal felső sarkában. (10) A képen középen zömök torony, bal oldalt ötágú csilagvár. (11) J. U. M.: *Donau = Strohm oder Eigentliche Darstellung ... der Donau*. Neustadt, 1686. 252-253 o.k. (12) OSZK 199619 (15) A könyvben egymás után két különböző Tokaj látkép van. (16) 37. tábla
- Tokaj 1686/4** (3) 11,1x6,2 (5) német (6) „Tockey” a képen fent, középen. (8) „p253” a kép bal felső sarkában. (10) Tó közepén fekvő vár, a háttérben a hegytetőn is egy vár. (11) J. U. M.: *Donau = Strohm oder Eigentliche Darstellung ... der Donau*. Neustadt, 1686. 252-253 o.k. (12) OSZK 199619 (15) A könyvben egymás után két különböző Tokaj látkép van. (16) 37. tábla
- Tokaj 1686/5** (1) flátkép (2) más metszettel közös lapon (3) 8,5x6,9, az egész metszet 8,5x13,9 (5) német (6) „TOKAY” a kép felett, végigfutó külön keretben. (9) 1-4 jelmagyarázat a kép alatt külön keretben. (10) A képen 1-4 jelölések. Szatmár képpével egy lapon, alul. (11) J. U. M.: *Pannoniens Kriegs und Friedens Begebnüsse*... Nürnberg, 1686. 88-89 o.k. (12) OSZK App.H.1287 (16) 33. tábla
- Tokaj 1686/6** (3) 11,5x6,0 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent, középen (7) „Mattioli f.” a kép alatt kissé balra. (8) „132” a kép jobb felső sarkában. (11) Bizzozzeri, S.: *Notizia particolare dello stato ... de’ Regni d’ Vngheria*... Bologna, 1686. 132-133 o.k. (12) OSZK App.H.1215 (13) Mattioli, Lodovico (16) 37. tábla
- Tokaj 1686/7** (3) 11,5x6,0 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent, középen (7) „Mattioli f.” a kép alatt kissé balra. (8) „103” a kép jobb felső sarkában. (11) Biondi, Pasquale: *Diario De’ Successi dell’Armi Cesaree nell’ Vngheria*... Bologna, 1686. 102-103 o.k. (12) FSZEK B 355 (13) Mattioli, Lodovico (16) 37. tábla
- Tokaj 1686/8** (3) 20,7x14,3 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (9) A-H jelmagyarázat a kép alatt külön keretben, négy oszlopban. (10) A képen A-H jelölések. (11) Scala, Ercole: *L’Ungheria Compendiata*. Modena, 1686. 38-39 o.k. (12) OSZK App.H.1231 (13) Guenotti, Francesco (15) A metszet a *Diario della Campagna Fatta in Ungheria l’Anno 1685 /Modena, D. Degni 1686 OSZK 221113/* könyvben a 36- 37 o.k. újra megjelent. (16) 38. tábla
- Tokaj (1686)/1** (3) 24,7x9,6 (5) flamand (6) „TOCKAY,” a képen fent középen, szószalagon. (7) „Gaspar Bouttats”, a jobb alsó sarokban. (9) A-E jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen A-E jelölések, a kép bal alsó sarka alatt „I. Peeters Ex Anvrs” jelzés. A kép közepén csomagnak támaszkodó alak, a csomag tetején „A^oIIP” (?) jelzés. (11) *Hongariae. Caes. Maj. Leopoldo has Turcis ereptas ... Hongariae Civitates*... szn., Antwerpen /Peeters, Jacobus/, (1686). 28. lap (12) OSZK App.H.3030 (13) Bouttats, Gaspar (15) A könyv francia és flamand nyelvű leíró résszel jelent meg, a képeken lévő feliratok azonban minden esetben flamand nyelvűek. A sorozat több metszete alapján feltételezzük, hogy a metszet létezik a képen lévő jelölések és a kép alatti jelmagyarázat nélkül is. (16) 39. tábla
- Tokaj 1687/1** (3) 13,8x9,4 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent, kissé balra. (9) A-H jelmagyarázat a kép alatt külön keretben, négy oszlopban. (10) A képen A-H jelölések. (11) Scala, Ercole: *L’Ungheria Compendiata*. Venetia, 1687. 48-49 o.k. (12) OSZK App.H.1312 (16) 44. tábla
- Tokaj 1687/2** (2) más metszettel közös lapon (3) 26,0x19,2, az egész metszet 52,0x38,4 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (9) 1-5 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-5 jelölések. Gyula és Esztergom képpével egy lapon, felül. (11) *Teatro della Guerra contro il Turco*... szn., Roma /Rossi, G. G./, 1687. (10) lap (12) OSZK App.H.2746 (13) Rossi, G. G. (16) 40. tábla
- Tokaj 1687/3** (3) 11,5x6,0 (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (7) „Mattioli f.” a kép alatt kissé balra. (8) „131” a kép jobb felső sarkában. (11) Bizzozzeri, S.: *Notizia particolare dello stato ... de’ Regni d’ Vngheria*... Bologna, 1687. 130-131 o.k. (12) OSZK 201331 (13) Mattioli, Lodovico (16) 41. tábla
- Tokaj 1687/4** (2) részletkép címlap-metszeten (3) kb. 3,0x2,0 (az egész címlap 14,8x18,8) (6) „Tokay” a képen fent. (10) Részletkép nagyszombati kalendárium 31 városképet

- ovális levélfüzér-keretben feltüntető díszcímlapján. (11) *Calendarium Tyrnaviense Ad Annum Christi MDCLXXXVII.* szn., Tyrnavia, 1687. (12) OSZK RMK II.1619 (13) Nesselthaler, Elias (16) 42. tábla
- Tokaj 1687/5** (2) térképen (3) 5,8x4,5 (az egész térkép 134,0x66,7) (5) francia (6) „TOKAY Ville de la Haute Hongrie ... et du bodroch” a részletképen fent, két sorban. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt két sorban. (10) A részletképen jobboldalt felül „Fidenick” felirat. Részletkép 33 (többségében magyar városképpel díszített Duna-térképen. (11) A térkép címe: LE COURS DU DANVBE ET DES RIVIÉRES ... les plus nouvelles. Par N. DE FER a térkép jobb felső sarkában érmeikkel díszített kartuson, hét sorban. (12) Szántai gyűjtemény (13) de Fer, Nicolas (16) 43. tábla
- Tokaj 1688/1** (3) 15,2x10,3 (6) „TOCKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) A képen a folyóknál „Bodrog f.” és „Thys f.” felirat. A Tiszán csónakok, tutaj. (11) *Description exacte des Royaumes de Hongrie...* szn., Anvers /Bouttats, G./, 1688. 8. lap (12) OSZK App.H.3115 (13) Bouttats, Gaspar (15) A könyv 1688. évi spanyol nyelvű kiadásában (*Breve y exacta...* OSZK 215007) a metszet a 9. lapon jelent meg. (16) 45. tábla
- Tokaj 1688/2** (2) térképen (3) 15,2x10,3 (az egész térkép 93,0x76,3) (6) „TOCKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) A Tiszán csónakok, tutaj. (11) A térkép címe: REGNI HUNGARIAE, GRACIAE, et MOREAE... Antwerpen /Bouttats, G./, 1688. (12) OSZK Térképtár (13) Bouttats, Gaspar (15) Azonos a *Description exacte des Royaumes de Hongrie...* című könyvben megjelent Bouttats metszettel. (16) 46. tábla
- Tokaj 1688/3** (3) 11,5x6,0 (5) spanyol (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (8) „123” a kép jobb felső sarkában. (11) Bizzozzeri, S.: *Ungria restaurada...* Barcelona, 1688. 122-123 o.k. (12) OSZK App.H.1342 (13) Via, Francisco (16) 41. tábla
- Tokaj 1688/4** (1) flátkép (3) 11,2x5,9 (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (11) *Das Ehmals gedrückte vom Türcken ... Königreich Hungarn...* szn., Frankfurt-Leipzig /Riegel/, 1688. 994-995 o.k. (12) OSZK App.H.2750 (16) 41. tábla
- Tokaj 1688/5** (2) más metszettel közös lapon (3) 9,7x6,6, az egész metszet 41,5x31,8 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) Részletkép 17 várat ábrázoló metszetlapról, felülről harmadik sorban jobbról második, Munkács és Kálló képe között. (11) Happelius, E. G.: *Thesaurus Exoticorum... Ein genaue Beschreibung der Ungarische Königreichs Hamburg*, 1688. 98-99 o.k. (12) OSZK App.H.2753 (16) 47. tábla
- Tokaj (1688)/1/a** (2) más metszettel közös lapon (3) 15,5x10,5, az egész metszet 36,5x50,5 (6) „TOCKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) A képen a folyóknál „Bodrog f.” és „Thys f.” felirat. A Tiszán csónakok, tutaj. Részletkép 8 magyar várost és várat bemutató metszetlapról, bal oldalt, alul. (11) A metszetlap címe: *Pour la Carte de la Hongrie a metszetlap tetején.* (12) MNM TKCS T.2765 (13) Bouttats, Gaspar (15) A metszetlap megtalálható H. Jaillotnak P. Mortier kiadásában Amszterdamban, 1685 után megjelent Atlaszai-ban. A metszet csak minimális méreteltérésben különbözik az 1688/1 alatti Bouttats metszettől. /b. A metszetlapot 2 lemeztől (külön-külön lemez a felső és alsó négy látképpel) nyomták, az ezekről a lemezekről készült lenyomatok önálló, 4-4 látképet feltüntető metszetlapokként is forgalomba kerültek (feltehetően P. Mortier kiadásában). Tokaj látképe Eger, Nyitra és Várpalota képével egy lapon jelent meg, bal oldalt alul. A jobb alsó sarokban lévő Várpalota látképe alatt „112” számjelzés. (16) 48. és 49. tábla
- Tokaj 1689/1/a** (3) 24,5x21,0 (díszkerettel együtt) (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) A képen 5 olasz felirat. (11) Coronelli, V. M.: *Isole, città, fortezze piu principali d'Europa Vol.1.* Venetia, 1689. 15. tábla (12) Biblioteca Marciana, Venezia 180.d.12-13. (13) Coronelli, V. M. (15) Az /a. alatti metszet újra megjelent Coronelli: *Città, fortezze e porti principali dell'Europa...* /Venezia, 1697/ II. kötet 86 táblájaként is. A 3,8 cm szélességű díszkeretbe utólag nyomtatták bele a látképet. Ezért fordulhatott elő, hogy Tokaj esetében a későbbi kiadásban a látkép elhelyezkedése a kerethez képest más, mint az 1689. évi kiadásnál. /b. A látkép díszkeret nélkül (17,3x13,0cm) megjelent Coronelli: *Regno di Ungheria* (1689) című, 36 lapos könyvében a 19. lapon (OSZK Térképtár TA34/1). (16) 50. és 51. tábla
- Tokaj 1696/1** (2) részletkép emléklapon (3) kb. 2,5x2,0 (az egész lap 36,6x51,6) (5) latin (6) „Tokay 1687” a részletkép felett. (7) „Christian Dittmann del: Pragae . Jacob Müller sculps:” az emléklap alatt. (10) A Lipót császárt dicsőítő lap címe: TRI-UMPHATORIS de Perfidia, Rebellione, Haeresi Furore Turcico...lent, a talapzaton. A képen a császár családjával, sok felirat, kicsi látképek és ostromképek, a talapzaton nagyobb méretű látképek. (11) Holtzbacher, Christian: *Olea armata Habsburgica...* Praga /Typis Universitas/, 1696. (a könyv végén) (12) OSZK 601001 (13) Dittmann, Christian (14) Rózsa Buda 214. (16) 52. tábla
- Tokaj 1700/1** (2) szövegközti, hátoldalán kéthasábos szöveg (3) 13,7x11,0 (5) német (6) „TOCKAY” a kép közepén, szószalagon. (10) A cím felett a képen Tokaj alaprajza, „Grundriss der Vestung Tockay.” felirattal. (11) (Rycaut, P): *Der Neu eröffneten Ottomannischen Pforte Fortsetzung.* Augsburg, 1700. 775. oldal (12) OSZK 502227 (13) Thelot, J. A. (16) 44. tábla
- Tokaj (1700)/1** (3) 21,9x14,0 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (7) „G. Bodenehr fec. et. exc. A.V.” a jobb alsó sarokban. (8) „168” a kép jobb felső sarkában. (10) A kép baloldalán 20 soros leírás egy oszlopban. (11) Bodenehr, Gabriel: *Europens Pracht und Macht...* Augsburg, /Kilian, G. Ch./ (1700). Theil I. 168. lap (12) ÖNB Kartensammlung 603.301 (13) Bodenehr, Gabriel (15) A metszet változatlan formában megjelent Bodenehr: *Das durch den Römischen Adler...* /Curioses Staats und Kriegs Theatrum. Theil 7./ című könyv (App.H.2504) 7. lapjaként is. (16) 53. tábla

- Tokaj (1700)/2** (2) térképen (3) 12,6x6,8 (az egész térkép 102,0x61,0) (5) angol (6) „TOKAY” a részletképen fent, középen. (10) A cím kezdőbetűje kicsit nagyobb. Részletkép kétoldalt 18 (főleg magyar) városképpel díszített Magyarország térképen. (11) A térkép címe: HUNGARY CORRECTED from Observations ... at PARIS a térkép jobb felső sarkában díszes kartuson, 6 sorban. (12) Szántai gyűjtemény (13) Willedey, George (14) Szántai 15.(képpel). (16) 54. tábla
- Tokaj 1702/1** (2) térképen (3) 3,4x3,4 (az egész térkép 25,4x17,3) (6) „TOKAY” a részletképen fent. (10) A részletképen a térkép fokbeosztásának jelölése jobb oldalon „46”. Részletkép 20 (többségében magyar) városképpel díszített Magyarország térképen. (11) A térkép címe: NOUVELLE CARTE du Royaume de HONGRIE Avec ses Fortresse. a térkép jobb felső sarkában külön keretben, öt sorban. (12) OSZK Térképtár (13) de la Feuille, Daniel (14) Szántai 13/1.(képpel). (15) A térkép először de la Feuille: Atlas Portatif ou le Theatre de la Guerre... /Amsterdam, 1702/ atlaszban jelent meg. A térkép az atlasz holland, francia és angol nyelvű, különböző című kiadásában 1753-ig többször újra megjelent. (16) 55. tábla
- Tokaj (1707)/1** (3) 17,7x12,5 (6) „TOKAI” a képen fent középen. szószalagon. (11) Coronelli, M. V.: Regno di Ungheria /Teatro della guerra/ hn., (1707). (39) lap (12) OSZK App.H.2358 (13) Coronelli, V. M. (16) 56. tábla
- Tokaj 1713/1** (2) szövegközi, hátoldalán szöveg (3) 20,3x13,0 (5) olasz (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (7) „Venet Gierolomo Albrizi Form” a kép jobb alsó sarka alatt. A kép bal sarka alatt félig kivakarva az „Ales:Dalla Via:sc:” jelzés nyomokban látszik. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. Hátoldalán Toledo képe és szöveg. (11) Lasor A Varea, A.: Unversus Terrarum Orbis scriptorum Calamo delineatus... I-II. Patavia, 1713. II. kötet 589. oldal (12) OSZK App.H.2806/a (13) Albrizzi, Girolamo (15) Az 1685. évi Velencében megjelent L'Origine del Danubio képének átvétele. (16) 57. tábla
- Tokaj (1717)/1** (3) 11,0x6,0 (5) német (6) „TOKAY” a képen fent, középen. (8) „71” a kép jobb felső sarkában. (9) 1-6 jelmagyarázat a kép alatt. (10) A képen 1-6 jelölések. (11) Birken, Sigmund: Neu Vermehrter Donau Strand... Nürnberg, (1717). 70-71 o.k. (12) OSZK 186228 (16) 41. tábla
- Tokaj (1729)/1** (2) más metszettel közös lapon (3) 15,0x10,4, az egész metszet 40,0x33,0 (5) francia (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (10) Nagyvárad és Munkács két képével egy lapon, bal oldalt felül. A négy képnek közös díszkerete van, a részlet mérete a kereten belüli tükör mérete. (11) La galerie agreable du Monde... Cette Partie Comprend la Tome Première d'HONGRIE... szn., Leyden /van der Aa, Pierre/, (1729). (5) lap (12) OSZK 78494 (15) A második Bouttats sorozat metszetének másolata. (16) 58. tábla
- Tokaj 1737/1** (2) térképen (3) 7,6x9,0, az egész térkép 133,0x100,0. (5) francia (6) „TOKAY” a részletképen fent, középen. (10) A kép alatt két sorban a hely földrajzi helymeghatározása. Részletkép 20 (többségében magyar) városképpel díszített, a török háború alkalmából kiadott Duna-térképen. (11) A térkép címe: THEATRE DE LA GUERRE Sur LES FRONTIÉRES DES DEUX EMPIRES ... Par N. de Fer ... Privilège du Roy 1737. a térkép jobb alsó sarkában 25 sorban. (12) BNP (13) de Fer, Nicolas (14) Szántai AH/I. 181. (16) 59. tábla
- Tokaj 1751/1** (2) részletkép arcképen (3) 16,1x8,7 (az egész metszet) (5) latin (6) Címe nincs. (10) Miksa császár arcképének bal oldali hátterében. Hátoldalon szöveg. (11) Corpus Juris Hungarici... szn., Tyrnavia, 1751. I. kötet 516. oldal (12) OSZK 502126 (13) Schmittner, Franz Leopold (16) 45. tábla
- Tokaj én/1/a** (2) más metszettel közös lapon (3) 13,5x7,8, az egész metszet 60,3x44,2 (5) flamand (6) „TOKAY.” a kép alatt. (7) „t' AMSTERDAM / uytgegeven door IUSTUS DANCCKERTS met Prievelegio von de E. H. Staten van Holl. en Westwries-lant” jelzés a metszetlap címe alatt. (10) Részletkép 18 magyar várost feltüntető lapon. (11) A metszetlap címe: D' VOORNAMSTE FORTRESSEN van HUNGARIA a metszetlapon középen alul, szószalagon. (1693 előtt) (12) MNM TKCS T.1276 (13) Danckerts, Justus (15) /b. A lap később Theodoris Danckerts kiadásában újra megjelent. A metszetlap látképei Zacharikis szerint megjelentek J. Danckerts REGNI HUNGARIAE, GRAECIAE ET MOREAE... (1688?) című térképének keretdíszeként is.(16) 60. tábla
- Tokaj én/2** (2) önálló (körbevágott) (3) 8,9x9,1 (5) német (6) „TOKAY.” a képen fent középen. (10) A látképet barokkos díszítések keretezik. A kép előterében a várba vezető fahíd. (12) MNM TKCS T.6491 (15) Egy nagyobb lap szétvágott része. Lehetséges, hogy Marx Anton Hanas /Augsburg/ műve. (16) 33. tábla
- Tokaj én/3** (1) flátkép (3) 10,7x6,3 (5) angol (6) „TOKAY” a képen fent középen, szószalagon. (8) „22” a kép bal felső sarkában. (10) A kép alatt földrajzi leírás, benne a híres tokaji bor említve. (12) BNP P165598 (15) Angol metszet-sorozat része, amely többsége a Happelius-féle metszetlapok másolásával készült, és feltételezhetően 1688-89-ben jelent meg. (16) 61. tábla
- Tokaj én/4** (1) flátkép (2) részletkép allegorikus lapon (3) 11,2x6,7 (az egész lap 12,5x16,5) (4) rézmetszet (5) német (6) „TOKAI.” a képen fent középen. (10) A látkép alatti képen balra sas alatt ház, jobbra családi címer. Legalul 2x4 soros vers. (12) Szántai gyűjtemény (15) A címeres-sorozat része, amely Zittausches Monatliches Tagebuch mellékleteként, a 18.-19.-század fordulóján jelent meg. (16) 61. tábla
- Tokaj lappangó/én** (13) Keller, Georg (14) Drugulin 1106

TOKAJ LÁTKÉPEKKEL ILLUSZTRÁLT KÖNYVEK, KIADVÁNYOK JEGYZÉKE

- Ballino, Giulio: De disegni delle piu illustri citta et fortezze... Venetia, 1569 OSZK App. H.428
- Biondi, Pasquale: Diario De' Successi dell'Armi Cesaree nell' Vngheria... Bologna, 1686 FSZEK B355
- Birckenstein, A. E. B.: Etrz-Hertzogliche Handgriffe des Zirckels... Wien, 1686, 1689, 1697, 1698, 1699, 1713, 1734 és én. OSZK App.H.1217
- Birken, Sigmund: Der Donau Strand... Nürnberg, 1664, (1665), 1674, 1683, én.(1683) és 1684 OSZK App.H.2652/A
- Birken, Sigmund: Neu Vermehrter Donau Strand... Nürnberg, 1686, 1688, 1704, én.(1716) és én.(1717) OSZK 123473
- (Birken, Sigmund): L'Origine del Danubio... Venetia, 1684, 1685 FSZEK B914/99
- (Birken, Sigmund): L'Origine del Danubio... Nürnberg et Bologna, 1684, 1685 OSZK App.H.1092
- (Birken, Sigmund): L'Origine del Danubio... Milano, 1685 FSZEK B914/228
- (Birken, Sigmund): L'Origine del Danubio... Parte Seconde Venetia, 1685 OSZK App.H.2698
- (Birken, Sigmund): Origine e corso del Danubio... Nürnberg et Macerata, 1685 FSZEK B916/9
- Bizzozzeri, S.: Notizia particolare dello stato ... de' Regni d' Vngheria... Bologna, 1686 OSZK App.H.1215
- Bizzozzeri, S.: Ungria restaurada... Barcelona, 1688 OSZK App.H.1342
- (Bizzozzeri, S.): La Sagra Lega I-II. Napoli, 1699 OSZK App.H.2348
- Bodenehr, Gabriel: Das durch den Römischen Adler von den Türcken befreyete Ungarn... /curioses Staats und Kriegs Theatrum 7. Theil/ Augsburg, (1720) OSZK App.H.2504
- Bodenehr, Gabriel: Europens Pracht und Macht... Augsburg /Kilian, G. Ch./, (1700) ÖNB Kartensammlung 603.301
- Breve y exacta description ... de Hungaria... sz.n., Amberes /Bouttats, G./, 1688 OSZK 215007
- Calendarium Tyrnaviense Ad Annum Christi MDCLXXXVII. sz.n., Tyrnavia, 1687 OSZK RMK II.1619
- Coronelli, M. V.: Isole, città, fortezze piu principali d'Europa Vol. I. (Venezia, 1689)
- Coronelli, M. V.: Regno di Ungheria /36 lapos változat/. h.n., (1689) OSZK TA 34/1
- Coronelli, M. V.: Regno di Ungheria /Teatro della guerra/. h.n., (1707) OSZK App.H.2358
- Corpus Juris Hungarici... sz.n., Tyrnavia, 1751, 1779 OSZK 502126
- Das Ehimals gedrückte vom Türcken ... Königreich Hungarn... sz.n., Frankfurt — Leipzig /Riegel/, 1688 OSZK App.H.2750
- Description exacte des Royaumes de Hongrie... sz.n., Anvers /Bouttats, G./, 1688 OSZK App.H.3115
- Diario della Campagna Fatta in Ungheria l'Anno 1685 Modena /D. Degni/ 1686. OSZK 221113/
- Dilich, Wilhelm: Kurtze Beschreibung... Kassel, 1609 OSZK App.H.704
- Dilich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Kassel, 1600 OSZK App.H.654
- Dilich, Wilhelm: Ungarische Chronica. Kassel, 1606 OSZK 253.502
- Forlani, Paolo Veronese: Il primo libro delle citta... Venetia, 1567 OSZK App.H.3069
- Happellius, E. G.: Thesaurus Exoticorum... Ein genaue Beschreibung der Ungarische... Hamburg, 1688 OSZK App.H.2753
- Holtzbacher, Christian: Olea armata Habsburgica... Praga /Typis Universitas/, 1696 OSZK 601001
- Hongariae. Caes. Maj. Leopoldo has Turcis ereptas ... Hongariae Civitates... sz.n., Antwerpen /Peeters, Jacobus/, (1686) OSZK App.H.3030
- Höniger, Nicolaus: Ander Theil der Türkischen Historien... Basel, 1578, 1596 OSZK Ant.947
- J. M. L. (Johann Martin Lerch): Ungarisches Städt-Büchlein. Nürnberg, 1684 OSZK App.H.3096
- J. U. M. (Johann Ulrich Müller?): Donau = Strohm oder Eigentliche Darstellung ... der Donau. Neustadt, 1686

- OSZK 199619
- J. U. M. (Johann Ulrich Müller?): Pannoniens Kriegs und Friedens Begebnüsse... Nürnberg, 1686 OSZK App.H.1287
- Janssonius, Johannes: Urbium Totius Germaniae Superioris... Amsterdam, 1657 ÖNB Kartensammlung 148.639-D.K
- Kreckwitz, Georg: Totius Regni Hungariae. Frankfurt- Nürnberg, 1685, 1686 OSZK App.H.1180
- La galerie agreable du Monde... Cette Partie Comprend la Tome Premiére d'HONGRIE... sz.n., Leyden /van der Aa, Pierre/, (1729) OSZK 78494
- Lasor A Varea, A.: Universus Terrarum Orbis scriptorum Calamo delineatus... I-II. Patavia, 1713 OSZK App.H.2806/a
- Meissner, Daniel: Thesaurvs philo-politicus... Frankfurt a. M., 1625 OSZK OB 49.473 (hasonmás kiadás)
- (Meissner, Daniel): Sciographia Cosmica... Nürnberg, 1637, 1642 és 1678
- (Meissner, Daniel): Politica-politica... Nürnberg /Helmer, R.J. /, 1700
- Merian, Mathias): Theatrum Europaeum...IX-XVI.kötet. Frankfurt a. M. /Merian, M./, 1672-1699 Pannonhalma, Főkönyvtár159D*1
- (Meyern, Martin): Ortelius Redivivus et Continuatus... Frankfurt — Nürnberg /Fürst, P./, 1665 OSZK App.H.2653
- Münster, Sebastian: Cosmographiae universalis. Basel, 1578 OSZK 553552
- Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronic. sz.n., Frankfurt a. M., 1664 OSZK App.H.914
- Ortelius, H.: Chronologia oder Historische Beschreibung ... Ober vnd Vnder Ungern. Nürnberg /Siebmacher, J./, 1602, 1603, 1604, 1615 és 1620 OSZK... III.Hist.h.1840
- Priorato, Gualdo Galeazzo: Continuatione dell'istoria di Leopoldo Cesare. Vienna, 1676 OSZK App.H.985
- Priorato, Gualdo Galeazzo: Historia di Leopoldo Cesare I-III. kötet. Vienna, 1670–1674 OSZK App.H.2098
- (Rycaut, P.): Der Neu eröffneten Ottomannischen Pforte Fortsetzung. Augsburg, 1701 OSZK 502227
- Scala, Ercole: L'Ungheria Compendiata. Modena, 1685, 1686 OSZK 215251
- Scala, Ercole: L'Ungheria Compendiata. Venetia, 1687 OSZK App.H.1312
- Türkische und Ungarische Chronica. sz.n., Nürnberg /Fürst, P./, 1663 OSZK App.H.880
- Ulloa, Alfons: Beschreibung des letzten Ungerischen Zugs... Basel /Henrichpetri/, 1578 OSZK App.H.472
- Wagner, J. Ch.: Delineatio Provinciarum Pannoniae... Augsburg, 1684, 1685 OSZK 402850

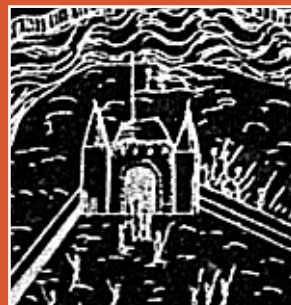
- Zeiler, Martin: Hungaria. Frankfurt — Leipzig, 1690 OSZK App.H.1408
- Zeiler, Martin: Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Leipzig, 1664 OSZK App. H.892
- Zeitung von der Rö. Khay. Mt. Etc. Khriegssvolckh in Zips... Wien, (1565), /M. Zimmermann/ Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel NSK H2331.

II. TOKAJ LÁTKÉPEKKEL ILLUSZTRÁLT RÖPLAPOK JEGYZÉKE

- (Johannes Sambucus) Situs et vera positio arcis Tokay ... anno MDLXV. febr. XI. expugnata et capta est. Auctore Sambucus. Warhafte Conterfactur des Schlosses Toggey in Hungern ... in 1565 Jahr Belegert und den 11 febr. erobert worden. Wien, Michael Zimmermann 1565) Wien, Albertina Gyűjtemény
- Le vray pourtraict du Chasteau de Thokay. Paris, (1565) /Iehan de Gourmont/ Royal Geographical Society, London,

III. TOKAJ LÁTKÉPEKKEL ILLUSZTRÁLT MAGYARORSZÁG- TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

- Bouttats, Gaspar: REGNI HUNGARIAE, GRAECIAE ET MOREAE... (Antwerpen, 1688)
- Danckerts, Justus: REGNI HUNGARIAE (városképes térkép, csak irodalomból ismert)
- Fer, Nicolas, de: LE COURS DU DANVBE ET DES RIVIÉRES ... les plus nouvelles. (Paris, 1687?)
- Fer, Nicolas, de: THEATRE DE LA GUERRE Sur LES FRONTIÉRES DES DEUX... (Paris, /1717?/, 1737)
- Feuille, Daniel, de la: NOUVELLE CARTE du Royaume de HONGRIE Avec ses Fortresse. (Amsterdam, 1702)
- Willedey, George: HUNGARY CORRECTED from Observations ... at PARIS (London, 1700?)

ÖSSZEFOGLALÓ

SUMMARY

Aligha jut eszébe mindazoknak, akik egy varázslatos őszi délutánon végigsétálnak a kisvárosi hangulatú Tokaj szépen felújított, sétáló utcává átépített Fő utcáján és útközben betérnek egy borkóstolóba megízlelni a Tokaji-hegy levét, hogy Tokaj valamikor legalább annyira híres volt a Tisza és a Bodrog ágaitól körbevett szigeten lévő váráról, mint ma boráról és egyre növekvő idegenforgalmáról.

Tokaj földrajzi fekvése által nyújtott révátelési lehetőség csábított a letelepedésre. A legrégebbi magyar történelmi elbeszélés szerzője, az Anonymus néven emlegetett krónikaíró a XII.-XIII. század fordulóján így ír a honfoglaláskor erre a tájra érkező, Árpád fejedelem vezette magyarokról: „Akkor Ond és Ketel, valamint Turzol kun vitéz, akinek nemzetsége őbenne magában kihunyt, az erdőn áthaladva a Bodrog mentén lovagoltak, szélesebb paripáikon nyargalva egy jó magas hegy ormára nyargaltak fel. Turzol, a legderekabb vitéz, azokat megelőzve elsőnek ért fel a hegyre ... Turzol ameddig csak a szem ellát, körös-körül megszemlélte a földet, kimondhatatlanul meg is szerette azt. Turzol pedig Árpád vezér kegyelméből annak a hegynek a lábánál kapott nagydarab földet, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik, és ugyanazon a helyen földből való várat épített, amit a jelenben is Hímesudvarnak neveznek.”

Turzol nevét Tarcál formájában még ma is őrzi a környék, az Anonymus által emlegetett földvárnak az egykori helyére azonban csak feltevések vannak. A történelemkutatás azóta bizonyította, hogy Hímesudvar, a folyók torkolatánál lévő, Árpád-kori oklevelekben emlegetett Kőrév település és a mai Tokaj azonos helyet jelöl.

Maga a Tokaj név valószínű a török nyelvcsaládból származhat (talán besenyő közvetítéssel), jelentése „folyó menti erdő”. Más vélemény szerint a Tokaj név szláv eredetű, amely a „sztokaj” (összefolyás) szóból származik, és az itt összefolyó Tiszára és Bodrogra utal.

Az 1300-as évek végéig Tokajról csak királyi adománylevelekből értesülünk, amelyek azonban utalásokat tartalmaznak a rév gazdasági hasznát hozó szerepére. Nem csoda, hogy

a magyar történelemben híres főúri családok birtokolták, az Amadék, a Czudarok, végül az 1400-as évek elejétől a Garaiak. Ekkor az oklevelek tanúsága szerint már egy erősített hely volt hiszen az oklevél „castellumként” emlegeti. A Garaiaktól került aztán Tokaj a Hunyadiak kezére, majd Hunyadi Mátyás magyar király hívének, a szepesi gróf Zápolya testvéreknek ajándékozta 1459-ben. Adatok vannak arra, hogy elsősorban a Hunyadiak és Zápolyák voltak azok, akik a rév védelmére a folyók torkolatánál lévő szigeten épült korábbi udvarház (amelynek esetleg lakótornya is volt) köré várfalakat és bástyákat emeltek.

1526. augusztus 29-én Mohácsnál a török ellen elvesztett ütközet döntő változást hozott nem csak Magyarország életében, de közel két évszázadra a tokaji vár jelentőségét is megváltoztatta. Az évszázad közepére az ország három részre szakadt: a királyi Magyarországra, az Erdélyi fejedelemségre és a török hódoltságra. Ezen belül Tokaj a „végvidékre” kerülve kulcsfontosságúvá vált, a királyság és az erdélyi fejedelemség határán a két fél állandó csatározásainak színhelye lett, nem is beszélve az időnkénti török támadásokról.

Már a csatavesztés után pár hónappal Tokajban tartották Zápolya János hívei első gyűlést, hogy urukat magyar királlyá válasszák, ami később Székesfehérváron meg is történt. Ám a kisebbség ellen-királyt választott Habsburg Ferdinánd személyében, aki a német-római birodalom seregeinek segítségével Zápolyát átmenetileg kiszorította az országból, és csapatai 1527-ben Tokajt is elfoglalták. A hadi szerencse azonban forgandó volt, és Tokaj hamar visszakerült Zápolya kezére. A vár 1530-ig volt Zápolya birtokában, amikor hosszabb ostrom után a vár védői az egyik legjelentősebb Habsburg párti magyar főúrnak, Serédy Gáspárnak megadták magukat.

Tokaj vára ezután egészen 1565-ig – habár Ferdinándtól erre csak 1533-ban nyertek adományt – a Serédy család birtokában maradt. A János király-pártiak többször ostromolták sikertelenül, 1530-ban, 1532-ben, majd 1536-ban. Serédy Gáspár folyamatosan erősítette Tokaj várát, az 1530-as évek közepén a várkapu védelmére a kapu fölé tornyot emeltet, majd a Tiszába kiugró, elnyújtott ötszög alakú bástyát építtet a vár keleti oldalán. Zápolya hívei végül a várat 1537-ben mégis elfoglalják. Ezek után igencsak furcsa helyzet állt elő: Tokaj várának 1541-ig két kapitánya és két helyőrsége van, egy János király-párti és egy Ferdinánd-párti. Serédy Gáspár 1541 tavaszán a teljes várat ismét birtokba vette.

A Serédy családban később a gyermek Serédy János öröklí Tokajt, a tényleges hatalmat azonban a tokaji várban 1556-tól Némethi Ferenc tokaji várnagy gyakorolja. Némethi jó katoná volt, aki János Zsigmond választott király oldalára állt, és állandóan fosztogatta a Ferdinánd oldalán álló főurak Tokajhoz közel eső birtokait. Némethi ugyanakkor művelt ember volt, aki nem csak több református könyv megjelenését támogatta, hanem maga is írt zsoltár-parafrazisokat. De nagy gondot fordított a tokaji vár folyamatos erősítésére, készle-

tekkel való feltöltésére is. Az 1560-as évekre így Tokaj a térség legerősebb és legjobban védhető erősségévé vált. Tokajt az ekkoriban a híressé váló tokaji bor és az Erdélyből a Tiszán ideérkező sószállítmányok gazdasági szempontokból is fontossá tették, érthető, hogy Ferdinánd, illetve utóda, Miksa mindenképpen meg akarta szerezni a tokaji várat. Miksa az 1564. év végén jelentős haderőt szervezett, amely élére új hadvezért, a tapasztalt, elzászi származású Lazarus Schwendit állította. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a hagyomány szerint Schwendi később a híres tokaji szőlőből töveket küldött hazájába telepítésre. Ezért is látható a szülővárosában, Colmarban lévő szobrán szőlővesszővel a kezében.

Schwendi túlerőben lévő csapatai 1565 február elején – kihasználva a befagyott folyókon való rohamozás lehetőségét – nyolc napos ostrom után a várat elfoglalták. Az ostrom során Némethi várkapitány életét vesztette. A vár elfoglalása a maga korában óriási eseménynek számított, így arról nyomtatott tudósításokban és képes röplapokon adtak tájékoztatást egész Európában. János Zsigmond a következő évben megpróbálta Tokajt visszafoglalni, ám sikertelenül, így a vár évtizedekig a császáriak kezén maradt.

A vár az ostromokban súlyosan megrongálódott, ezért a császári hadvezetés terveket készített az újjáépítésre és korszerűsítésre, amelynek az elkövetkezendő évtizedekben sokszor neki fogtak, de a pénzhiány, és az évenként ismétlődő árvizek rombolásai miatt a vár siralmas állapotba került. Bocskay István erdélyi fejedelem 1605-ben kiéheztetéssel foglalta el Tokajt (korabeli feljegyzések szerint a védők az ostrom vége felé még a halottak húsát is megették), amely azonban halála után, 1607-ben újból megnyitotta kapuit a királyi seregek előtt, és csak Bethlen Gábor erdélyi fejedelem foglalta el újból az 1620-as évek elején. Bethlen komolyan nekilátott a rendkívül leromlott vár megerősítéséhez, ám halála őt is megakadályozta tervei valóra váltásában. A várba ismét császári katonaság került, és tovább pusztult.

Rákóczi György erdélyi fejedelem az 1645-ben kötött linzi békében családi tulajdonként kapta meg a tokaji uradalmat. Nagyon sokat fordított a vár fejlesztésére, és ez folytatódott az 1660-as évek elején, amikor a Rákóczi család elveszítve az erdélyi fejedelemséget, kénytelen volt Tokaj várába beengedni a császári katonaságot. Két kiváló császári hadmérnök, Jacob von Holst és Lucas Georg Ssicha vezetésével 1668-ig folyamatosak voltak a vár erősítési munkái. Attól kezdve azonban a vár megint csak pusztult.

Buda visszafoglalása, a török Magyarországról történő kiűzése és az Erdélyi Fejedelemség megszűnése Tokaj várát hadászati lag feleslegessé tette. Ezért érthető, hogy Rákóczi Ferenc, aki a Habsburg uralom elleni szabadságharca során 1704-ben Tokajt elfoglalta, parancsot adott a vár teljes lebontására. Parancsát maradéktalanul végrehajtották, a lebontott vár helyét vízzel elárasztották. Magyarország legtöbb ostromot megért várának ma már helyét se találni.

Tokaj egyike azoknak a magyar váraknak, amelyről a XVI.-XVII. században a legtöbb metszet jelent meg, főleg a magyar történelem eseményeit ismertető könyvekben. A metszet-ábrázolások hitelességénél összehasonlításokat kell végeznünk a táj földrajzi adottságaival, figyelemmel azok változásaira, a fennmaradt hadmérnöki alaprajzokkal és látképekkel, továbbá a várra vonatkozó feljegyzésekkel.

Az első metszetek a tokaji várról 1565-ben, a vár császári csapatok által történt elfoglalását követően jelentek meg. Ezek közül az első a vár elfoglalásáról Bécsben kiadott tudósítás címlapján található. Meglepő, hogy a címlapon megjelenő kis fametszet (Tokaj 1565/2) nem a tudósítások címlapján megszokott sematikus ostromkép, hanem egy egyedinek tűnő alaprajzú várat mutat. Ennek magyarázatát a zürichi születésű Michael Zimmermannban, a tudósítást megjelentető nyomdász személyében találjuk meg, aki jó nevű térkép-metsző is volt. Zimmermann az ostrom helyszínén készült, a bécsi Hadilevéltárban ma is megtalálható rajzot használta előképként (lásd 5. kép).

Zimmermann metszetéről még abban az évben másolatot készített André Thevet francia geográfus és polihisztor. A Párizsban kiadott nagyméretű fametszetes röplapja (Tokaj 1565/4) a londoni Royal Geographical Society gyűjteményében maradt fenn. A Velencében élt híres rézmetsző és kiadó, Domenico Zenoi finoman kidolgozott rézmetszete (Tokaj 1565/1/a) szintén Zimmermann nyomán készült (több kiadó neve alatt is megjelent), azonban Tokaj városát légből kapottan a vár alatt tünteti fel. Zenoi később Tokaj metszetét leki-csinyítve több változatban is kiadta, amit Paolo Forlani is átvett. Zenoi ábrázolása jelent meg Sebastian Münster világhírű *Cosmographiá*jának német nyelvű kiadásában is.

Az ostrom évében még egy fametszetes röplap jelent meg Bécsben, amely külön figyelmet érdemel. Szerzője Zsámboky János (latinosan Johannes Sambucus), az akkor Bécsben élő magyar orvos, numizmatikus, térképkészítő és császári történetíró. A már említett Zimmermannnal közös vállalkozásban készítették a röplapot, amelyen Tokaj képe mellett német és latin nyelven az ostrom leírása olvasható. A röplapon látható tokaji vár látképe részleteiben is megfelel a fent maradt alaprajzoknak és feljegyzéseknek, ezért azt a látvány szempontjából hitelesnek tartjuk. A bécsi Albertina Gyűjteményben őrzött példány Zsámboky javító példánya lehetett, láthatók azon saját kezű korrektúra rájegyzései, illetve a kép magyarázó szövegei. Zimmermann váratlan halála miatt a röplap átjavított változata valószínű nem jelent meg, és így Zsámboky Tokaj képe feledésbe merült.

Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent magyar várakat bemutató metszet-sorozatának Tokaj metszete (Tokaj 1600/1) új korszakot nyitott Tokaj metszet-ábrázolásainak történetében. Dilich biztos nem járt Tokajban, és minden valószínűség szerint helyszíni felvételekkel sem rendelkezett, ezért előképként Zenoi 1565-ben kiadott nagyméretű metszetét használta,

amelyet 90 fokkal elfordítva és oldalnézetben megrajzolva jelentetett meg könyvében. Az elfordítás következtében Dilich képén a jobb oldalon van a folyók övezte vár, a baloldalon pedig a város. A vár közepén látható a hatalmas kerek torony, erős és szabályos alakzatú kőbástyákkal és várfalakkal övezve. Zenoi képén a hidat védő kettős kaputorony a vár folyótorkolat felőli végébe kerül oldalnézetben, a híd azonban nem ott, hanem a vár közepénél látható. A város közepén a templom, körötte zsúfoltan házak látszanak.

Dilich látképét a XVIII. század közepéig többen másolták, kisebb változtatásokkal. Ilyen jelent meg Hieronimus Ortelius könyvében Hans Siebmacher metszésében, majd Daniel Meissner *Thesaurus philo-politicus...* emblemátás könyvében, és Sigmund Birken számos kiadásban, valamint olasz és spanyol fordításban is megjelent krónikájában. Említésre méltó Adrien Bloom nagyméretű és rendkívül mutatós Tokaj metszete (Tokaj 1670/1) is, amely G. G. Priorato Lipót császár dicsőítésére írott könyvében jelent meg, Bécsben. Az antwerpeni származású Gaspar Bouttats 2 metszetet készített Tokajról, amelyek aztán megjelentek térképek díszítéseként és atlaszok várlapjain is.

Nagyon kevés azon Tokaj metszetek száma, amelyek nem Dilich másolataként születtek. Ezek közül elsőként kell említeni a Braun–Hogenberg szerzőpáros *Civitates Orbis Terrarum* monumentális mű Johannes Janssonius féle 1657. évi bővített kiadását, amelyben több, a korábbi kiadásokban nem szereplő magyar látkép, köztük Tokaj is szerepel. A rendkívül dekoratív metszet hitelesen adja vissza a tájat, a vár ábrázolása azonban nem realisztikus.

Tokaj váráról pár hiteles képet mutató metszet is megjelent. Ezek a már említett hadmérnökök, Jacob von Holst és Lucas Georg Ssicha rajzai nyomán készültek, és a Merian család kiadásában megjelent *Theatrum Europaeum* különböző köteteiben jelentek meg. Külön is meg kell említeni a tokaji várat a Tisza felől bemutató, Ssicha rajza nyomán készült metszetet (Tokaj 1672/2) és Holst panoráma rajzára épülő metszetet (Tokaj 1677/1). Ez utóbbi kétségkívül nem csak a legtöbb információt közlő, de egyúttal talán a legszebb metszet is Tokajról. Ezeknek a metszeteknek is akadt egy-két másolója, köztük az augsburgi Gabriel Bodenehr.

A katalógus felsorolja Tokajról ismert 70 metszet és azok 16 változatának fontosabb adatait, a képtáblákon pedig valamennyi metszet képe megtalálható.

When walking along the nicely restored pedestrian street of Fő utca in the provincial town of Tokaj, it's hard to imagine that long before it became known for its Tokaj-hegy wine and tourism, Tokaj was just as famous as an island fortress between the Tisza and Bodrog Rivers.

The oldest Hungarian historical text, by a chronicler only known as Anonymous, retells the arrival of Prince Arpad to the region at the turn of the 13th century: "Then, having passed the forest, Turzol, a courageous Cumanian warrior whose clan died away, rode along the Bodrog with fellow warriors Ond and Ketel and took their swift steeds up to the peak of a very high mountain. Turzol, being the most courageous warrior, was the first to get to the mountain before the others and had a look at the landscape, and he became enchanted by it. By the grace of Arpad, Turzol was given a large plot of land at the foot of the mountain, where the Bodrog joins the Tisza. Here he had an earthwork built, known today as Hímesudvar." Although the exact location of the one-time earthwork isn't certain, the general area keeps the name of Turzol now in the form of Tarcál today.

The name of Tokaj likely originates from the Turkish language-family (possibly a variation of the Pecheneg, meaning "forest at the riverside") or from the Slavic word "sztokaj" meaning junction, referring to the Tisza and Bodrog rivers joining here.

Until the late 1300's, the only record of Tokaj is in the form deeds, issued to noble families, including the Amade, the Czudar, the Garai families, as royal gifts, through the early 1400s. Records from this time refer to Tokaj as a "castellum" or fortress, suggesting the area was fortified. In 1469, however, Tokaj was taken from the Garai family by Mátyás Hunyadi, the Hungarian king, and given it to his followers, the Zápolya brothers, Counts of Szepesség. Records state that at this time, Hunyadi and the Zápolya brothers had walls and bastions built around the former manor house on the island at the junction of the rivers in order to defend the ferry.

On August 29, 1526, Hungary lost its final battle with Turkish troops in Mohacs, which greatly changed the significance of the fortress of Tokaj for two centuries. By mid-century, Hungary had broken up into three parts: Habsburg-Hungary, the Principality of Transylvania and the remaining parts of Hungary that now fell under Turkish rule. Situated at border between the Habsburg-Hungary and the Principality of Transylvania, Tokaj gained cardinal importance and became the scene of permanent skirmishing between the two parties as well as the site of periodic Turkish raids.

A few months after their defeat in Mohacs, the followers of Zápolya held their first meeting in Tokaj to elect their lord king, which would later take place in Székesfehérvár. But the minority elected a rival king, Ferdinánd Habsburg, and Zápolya was temporarily driven from the country by the aid of the army of the Holy Roman Empire. In 1527, Habsburg troops occupied Tokaj, but it was quickly regained by Zápolya. Tokaj stayed under Zápolya's rule until 1530, when after a long siege, it was surrendered to Gáspár Serédy, one of the most significant Habsburg noblemen.

Although Ferdinánd only granted Tokaj to the Seredy family in 1533, it remained in their possession until 1565. The followers of King János besieged the fortress in 1530, 1532 and 1536, without success. In the middle of 1530s, Gáspár Serédy had a tower built over the gateway, as well as a pentagonal bastion running into the Tisza River at the eastern side of the fortress. Zápolya's followers again occupied Tokaj in 1537 and thus a very strange situation arose: Tokaj now had two castellans and two garrison troops, one for King János and one for Ferdinánd. Finally, in the spring of 1541, Gáspár Serédy occupied the whole fortress again.

Gáspár Serédy's son, János inherited Tokaj, but Ferenc Némethi, the castellan/governor of Tokaj actually exercised the power in 1556. A successful military man, Némethi allied himself with the elected king, Zsigmond János, and continued to loot the adjoining lands inhabited by Ferdinánd's followers. Némethi took great care continuing to fortify the fortress of Tokaj, and by the late 1560s, Tokaj became the strongest and the most defensible fortress in Hungary. Némethi also provided support for the publication of several Calvinist books and wrote psalm paraphrases. The fame of Tokaj wines and salt shipments arriving on the Tisza from Transylvania at this time made Tokaj important from economic point of view, too, making it an obvious target for Ferdinánd and his successor Miksa to acquire. At the end of 1564, Miksa mounted a significant military campaign and appointed a new experienced commander, Lazarus Schwendi from Elzász to gain control of Tokaj and its fortress. Interestingly enough, according to tradition, Schwendi sent stocks of the famous Tokaj vine to be planted to his country, which explains why in his hometown of Colomar, the statue of Schwendi shows him with a vine-branch in his hand.

In early February of 1565, Schwendi's troops occupied the fortress following an eight-day siege by taking advantage of the possibility of storm on the ice of the frozen rivers, and during this siege, Némethi died. This occupation of Tokaj was regarded as an outstanding event at the time, and was reported widely throughout Europe. Zsigmond János also tried to reoccupy Tokaj, but the fortress remained in the hands of the Imperials for decades.

The fortress was seriously damaged during the siege, and the Imperial Supreme Command had plans for the reconstruction and modernisation. Works were started several times throughout decades of their control, but due to lack of funds and repeated destruction by annual flooding, the fortress got into a deplorable state. In 1605, István Bocskai, Prince of Transylvania, occupied Tokaj by starving the defenders into surrender. (According to records, defenders even ate even the meat of the fallen towards the end of the siege.) After the death of István Bocskai, the fortress opened its gates before the royal army, and Gábor Bethlen, Prince of Transylvania, occupied it again in the early 1620s. Bethlen set about fortifying the extremely ruined fortress, however his death prevented him from realizing his plans. The Imperials got into the fortress again and it continued to be ruined.

At the conclusion of peace in Linz in 1645, György Rákóczi, Prince of Transylvania, received the landed of Tokaj as a family property, and he spent a great deal of money to develop the fortress well into the 1660s. At this time, his family lost the principality of Transylvania, and they were obliged to let in the Imperials. Two excellent imperial military engineers, Jacob von Holst and Lucas Ssicha continued fortification work until 1668.

After the reoccupation of Buda, which drove the Turkish from Hungary and dissolved the Principality of Transylvania, the fortress of Tokaj became unnecessary from military point of view, so understandably, Ferenc Rákóczi, who occupied the fortress of Tokaj during the War of Independence, ordered its entire demolition. The demolished fortress was flooded with water, and as a result, the site of the most sieges in Hungarian history can no longer be located today.

The fortress at Tokaj is the most widely documented and illustrated fortress. For authentication of print representations, we have to carry out comparisons with the geographical conditions of the landscape and the traces and views in existence made by military engineers, as well as records related to the fortress.

The first prints of the fortress of Tokaj were published in 1565 after its occupation by the Imperials. The first can be found on the front page of the report on the occupation of the fortress, published in Vienna. It is surprising that the small woodcut print on the front page is not a schematic siege-picture typical of a front page report, but is an illustration of a fortress with unique traces. Zurich-born typographer Michael Zimmermann, who published

the report, was also a well-known map-cutter and he used the drawing (which can be found in the Military Archives in Vienna today) as a preliminary picture (see the text comparing picture) for mapping the area. French geographer and historian André Thevet made a copy of the Zimmermann print that year. His large-scale woodcut leaflet (Tokaj 1565/4) published in Paris, remained in the collection of the Royal Geographical Society of London. The famous Venetian plate-engraver and publisher Domenico Zeno completed a finely elaborate copperplate print (Tokaj 1565/1/a) based on Zimmermann's work, which groundlessly shows the town of Tokaj under the fortress. Later, Zeno published a scaled down copperplate print of Tokaj in several versions, which were also taken over by Paolo Forlani. Zeno's copperplate print also came out in the German editions of the world-famous *Cosmography* by Sebastian Münster.

Another woodcut leaflet published in Vienna in the year of the siege deserves special attention. Its author, János Zsámboky (classically Johannes Sambucus), a Hungarian physician, numismatist, cartographer and imperial historiographer living in Vienna prepared the leaflet in a joint venture with the aforementioned Zimmermann. In this leaflet, the description of the siege can be read in German and Latin next to the picture of Tokaj. The view of the fortress of Tokaj corresponds to the details provided by traces and records in existence, so we regard that picture as authentic in respect of view. The copy kept in the Albertina Collection in Vienna could be the correction copy of Zsámboky. His correction remarks and interpretation text of the picture written with his own hand can be seen, but due to the unexpected death of Zimmermann, the corrected version of the leaflet was not likely published, and the Tokaj picture of Zsámboky has fallen into oblivion.

The Wilhelm Dilich's print series, published in 1600, introduced Hungarian fortresses and opened a new era in the history of the print presentation of Tokaj. Dilich never visited Tokaj, and it's likely that he didn't have any pictures drawn on the spot either, so he must have used Zeno's large scale copperplate print, published in 1565, as a preliminary picture. Dilich presented this picture in his book by rotating it 90° and drawing it in side-view. Due to the rotation, the fortress is surrounded by rivers on the right hand side of the picture and the town can be found on the left hand side. A huge round tower surrounded by the strong stone bastions and walls is visible. In Zeno's picture, the double-gated tower protecting the bridge at the end of the fortress on the side of the river junction can be seen in side view. The bridge cannot be seen here, but it is in the middle of the fortress. In the middle of the town, the church and surrounding congested houses can be seen.

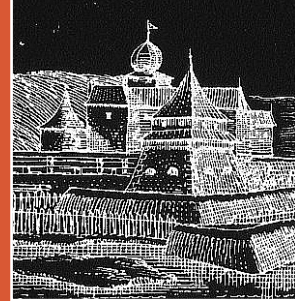
Dilich's picture was reproduced numerous times with slight modifications in books such as Hans Siebmacher's *Hieronimus Ortelius*, Daniel Meissner's *emblematic book*, *Thesaurus*

and several publications by Sigmund Birken, as well as in his chronicle, published in Italian and Spanish. Adrien Bloom's extremely spectacular, large-scale Tokaj print (Tokaj 1670/1), which appears in G. G. Priorato's book published for the glorification of Emperor Lipót is also worth mentioning. Gaspar Bouttats from Antwerp made 2 prints of Tokaj, and they came out as decoration in maps and in fortress sheets in atlases.

There are only a few Tokaj prints published after Dilich's time. The first notable print is a 1657 extended edition of the monumental work *Civitates Orbis Terrarum* by Braun - Hogenberg, published by Janssonius. Several earlier, yet unpublished Hungarian views, including Tokaj, can be seen. The extremely decorative print authentically reproduces the land, but the presentation of the fortress is not realistic.

A few prints of Tokaj based on the drawings of the aforementioned military engineers, Jacob von Holst and Lucas Georg Ssicha, came out in the different volumes of the *Theatrum Europaeum* published by the Merian family. Special mention has to be made of the print (Tokaj 1672/2) based on Ssicha's drawing showing the fortress of Tokaj from the direction of the Tisza, and another print (Tokaj 1677/1) based on Holst's drawing. The latter provides the most information and is possibly the most beautiful print of Tokaj. There were some reproducers of these prints as well, including Gabriel Bodenehr from Augsburg.

This catalogue lists data of higher importance of the known 70 prints of Tokaj and their 16 versions, and all the prints can be found on the picture tables.

METSZETEK

Tokaj 1565/1/a (29,5 × 40,8cm)

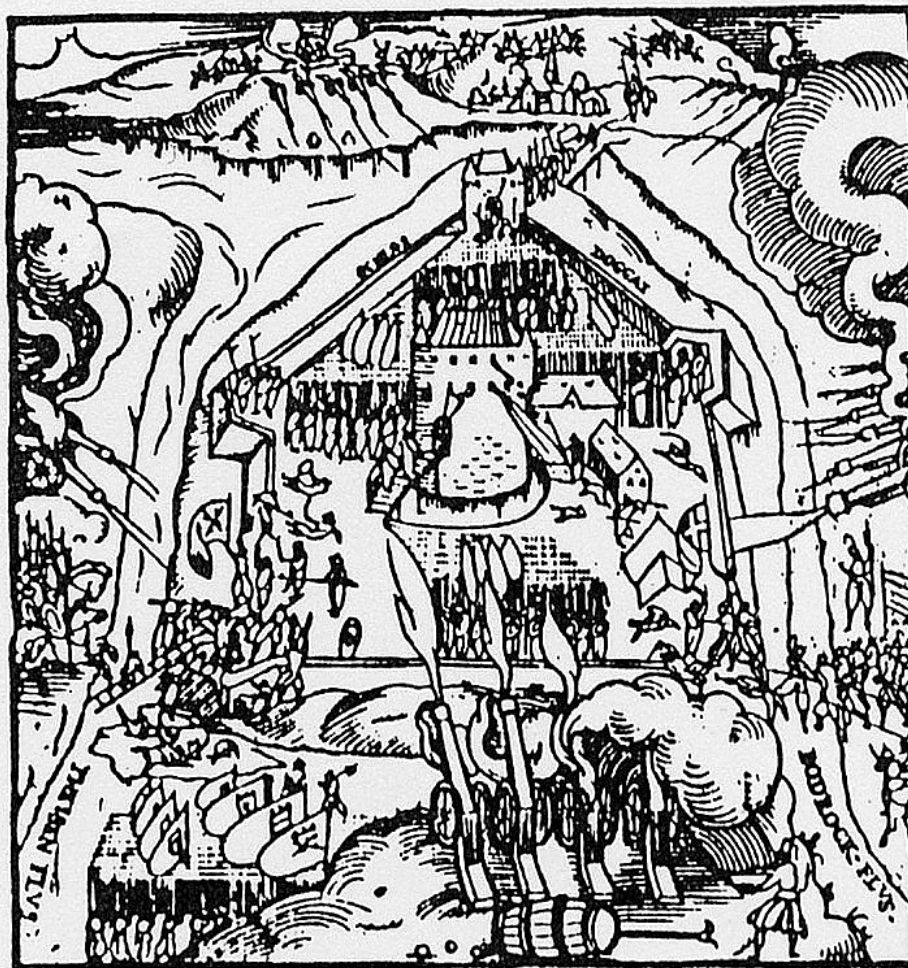

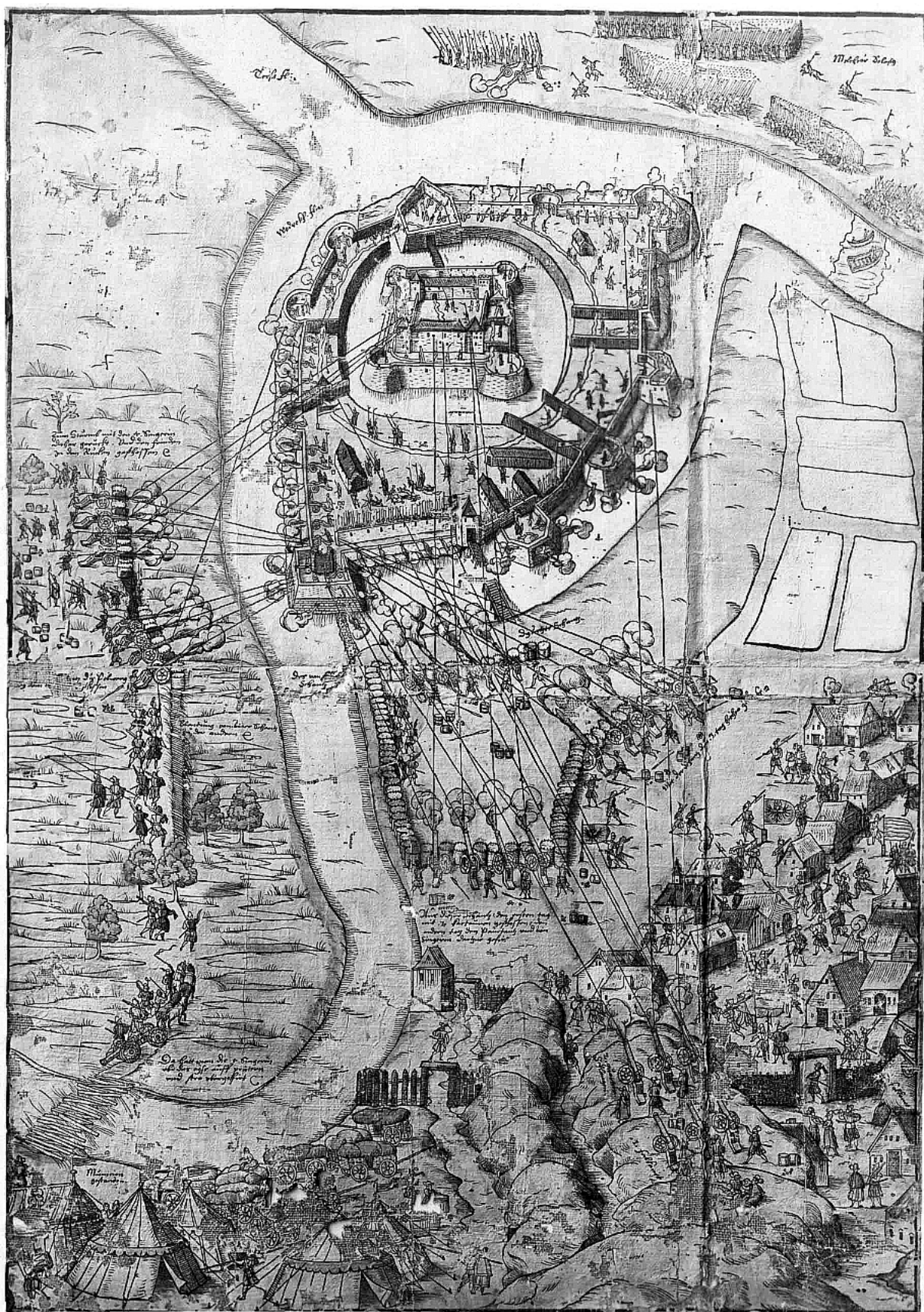
Tokaj 1565/1/b (29,5 x 40,8cm)

Tokaj 1565/1/c (29,5 x 40,8cm)

Zeitung von der Ró. Rhan.
Mit ic. Rhtegßvolckh in Zips / vnd was das
selb aln zeit herum gegen Irer Mt. ic. widerwer-
tiae außsricht.

Tokaj 1565/3 (42,0 × 61,0cm)

Le vray pourtraict du Chasteau de Thokay.

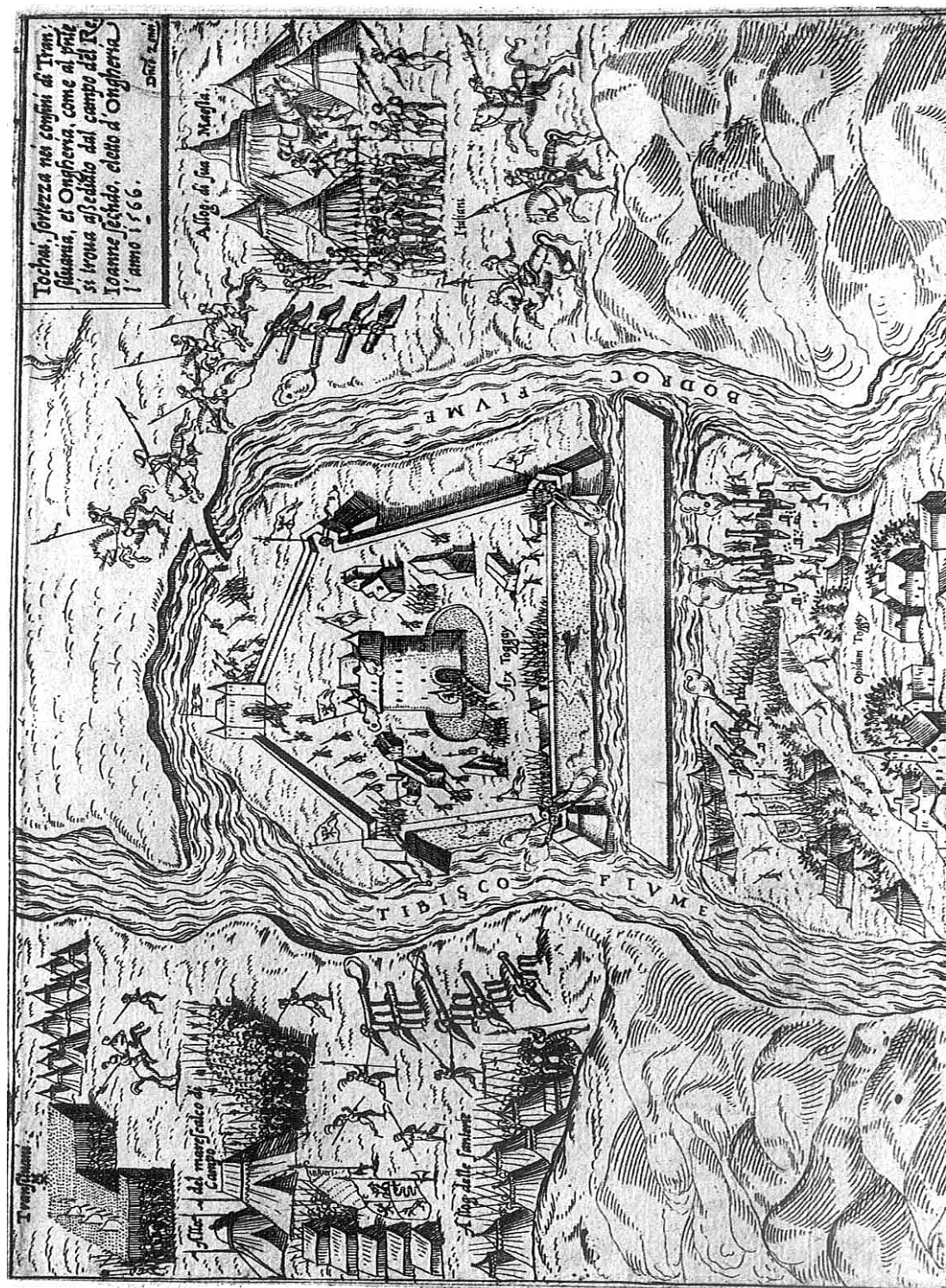

Vers obfidionis natura omnifidum arcis Thokay, vii Clavis Transilvanie Hôgari, duob' flumij Bodrog & Tibisco claufa imago. Qux, quia effatæ
quafi inexpugnabilis eft. Xl. Febr. prefentis LXXV. anni Dño Lazaro Schwende Germani exercitus fupremo Duce, ac Imperatoris Rom. Max.
fecundi confiliario, auxilio tamcu' impromis Dei, & deinde fingulari alimanorũ militum vi & virtute capta. Sicur ingens metus rebellib' incullus
Transilvanib' impudens audacia fracta eft. Dent fimilem victoriam partæ, maioretq; fortunas Cafari noftro Auguftiffimo fecundet femper.

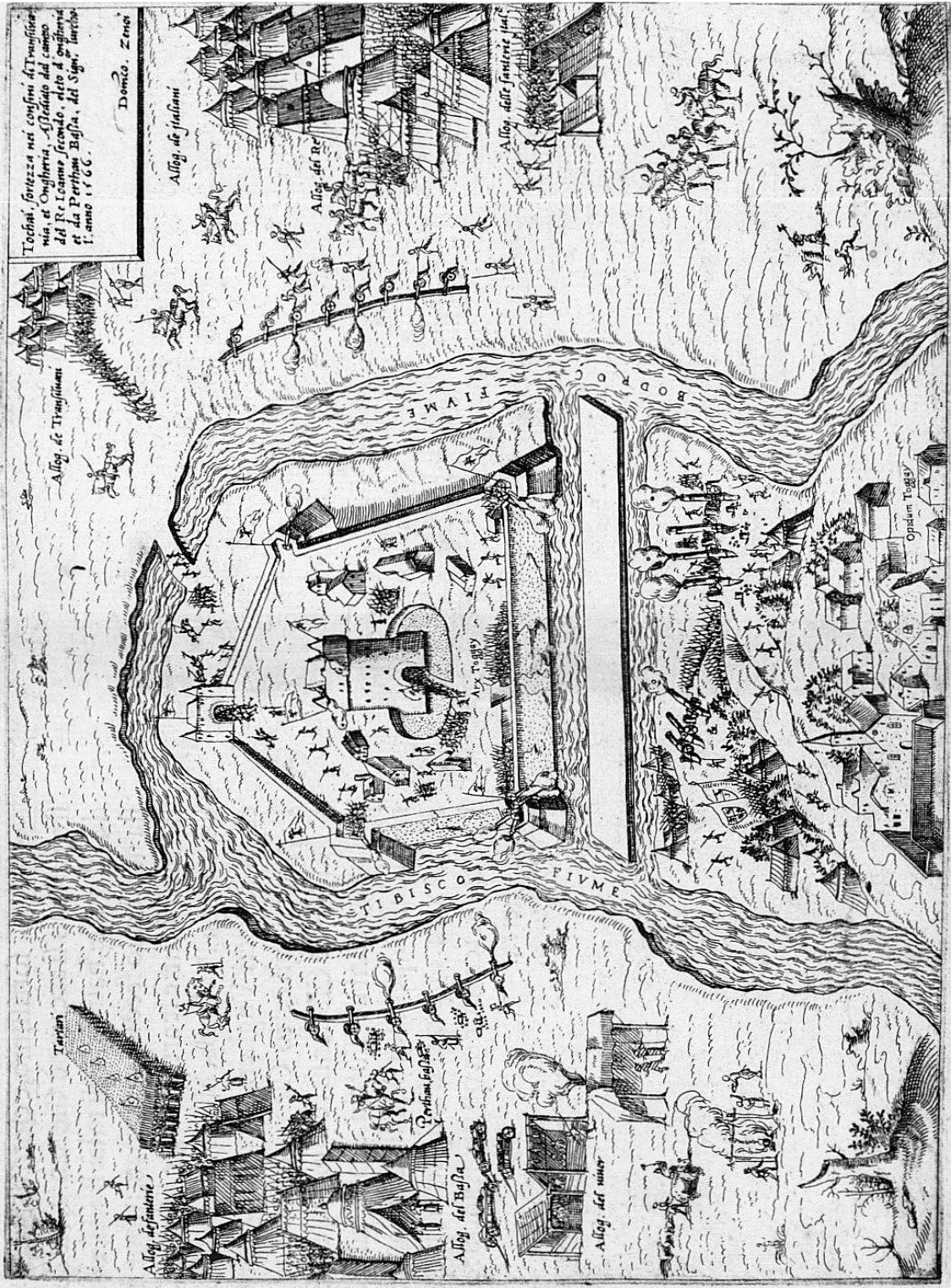
Le vray pourtraict de la place, Chasteau & Fortereffe de Thokay, qui eft la clef du pays de Transilvanie, & de
Hongrie, ceint & environné de deux grans Fleuves : affauoir, Bodrog & Tibisco, Fortereffe merueilleufe & im-
prenable, laquelle fut prinfe l'vnziefme iour de Februri M. ceccc. lxx. par le Seigneur Lazare Schwende, Lieute-
nât general du tresmagnanime Empereur des Romains Maximilian ij. Roy de Germanie Hôgrie, & Boëfme. &c.

A Paris, par Ichau de Gourmont, Rue S. Ichau de Laran, pres le College de Cambray.

1565 82

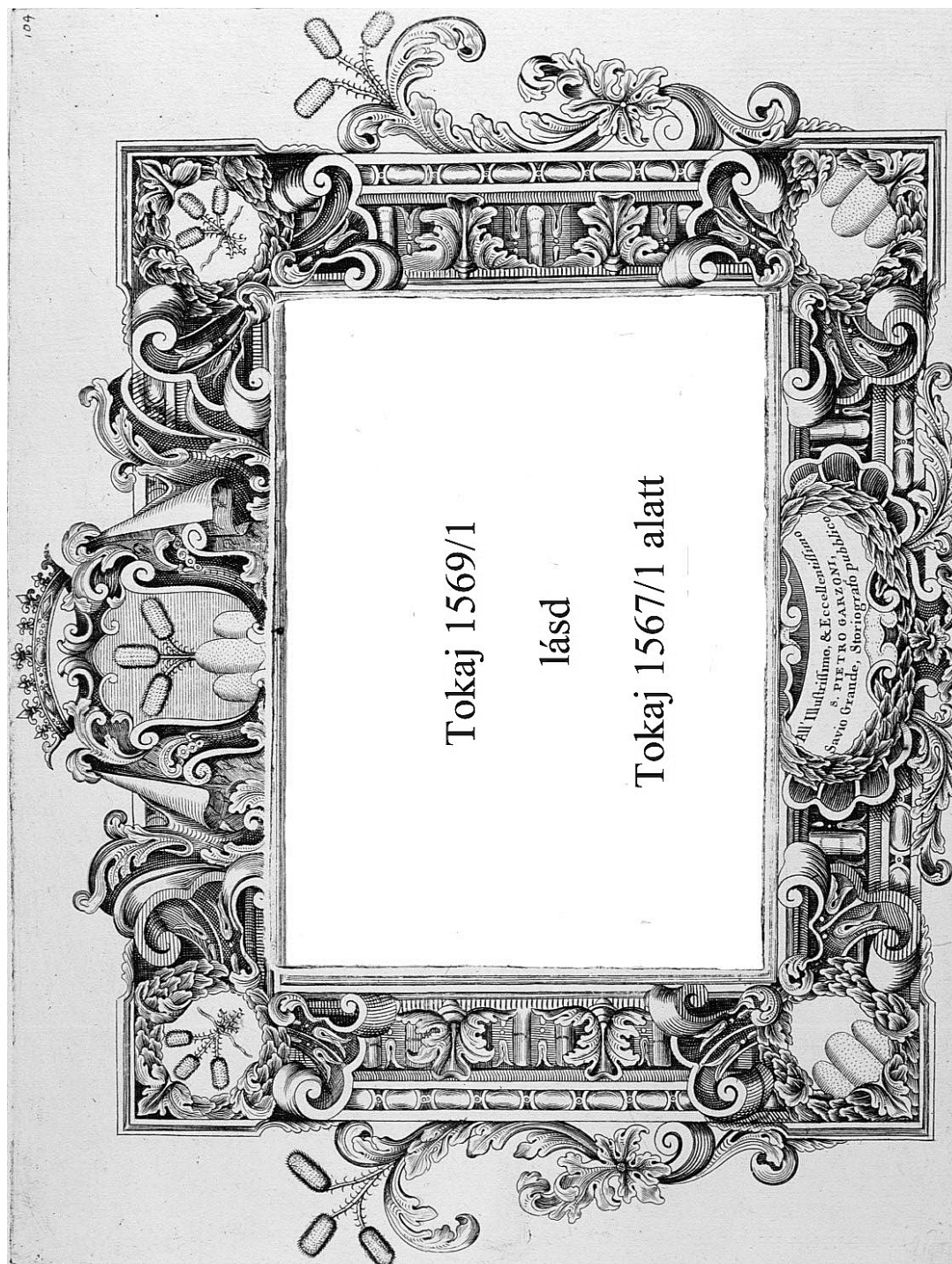
Tokaj (1566)/1 (19,9 × 14,5 cm)

Tokaj 1567/1 (20,0 × 14,5cm)

Tokaj 1567/2 (18,0 x 13,5cm)

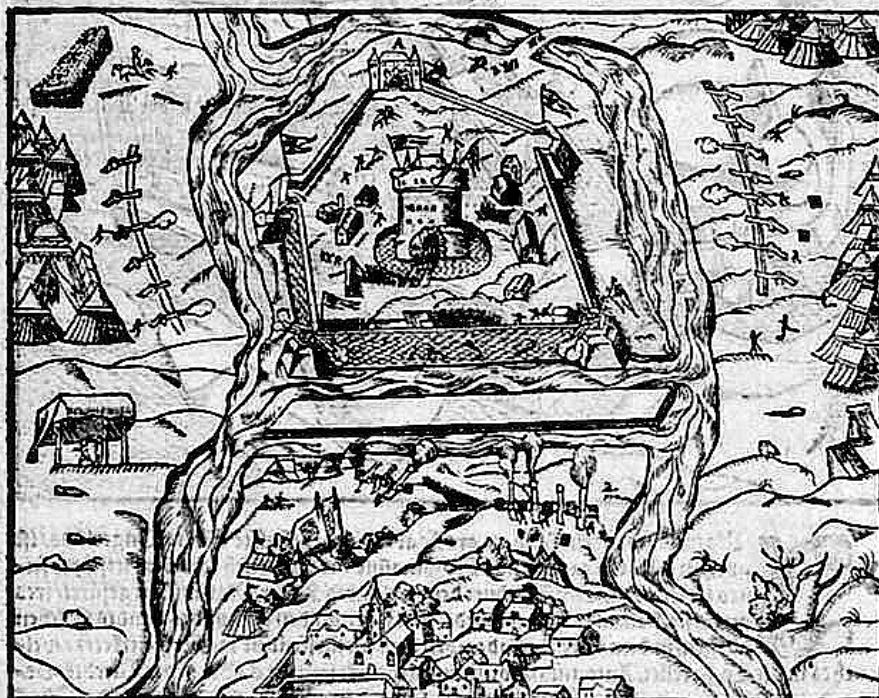

Von dem Vngerlande.

A. H. C.

Anno 1526. ward Ludwig König zu Böhmen vnd Vngern mit 19000. Christen menschen vom Türken erschlagen. Vnd darzu gaben die Vngern selbst vrsach. Darin ein theil wolt nie streiten wider den Türken/das ander theil trat hinder sich do man angefangen hat zu streiten/vnd also blieben die Böhmen vnd Teutschen krieger vnuersagt bey dem König biß sie all erschlagen wurden. Der König ward nachmals mit grosser klage begraben zu Stülboissenburg. Vnd do der Türckisch wütherich diesen sieg erlangte/seng er erst an zu tyrannisieren/schlug zu todt jung vnd alt/Frau vnd Mann/er plündert auch die Königlich Statt Budam/vnd andere Stett mehr/vnd zündt sie an mit feur. Diese Historij findest du etwas weitläuffiger beschriben hic vnden bey dem Türckischen Kaiser Solymanno.

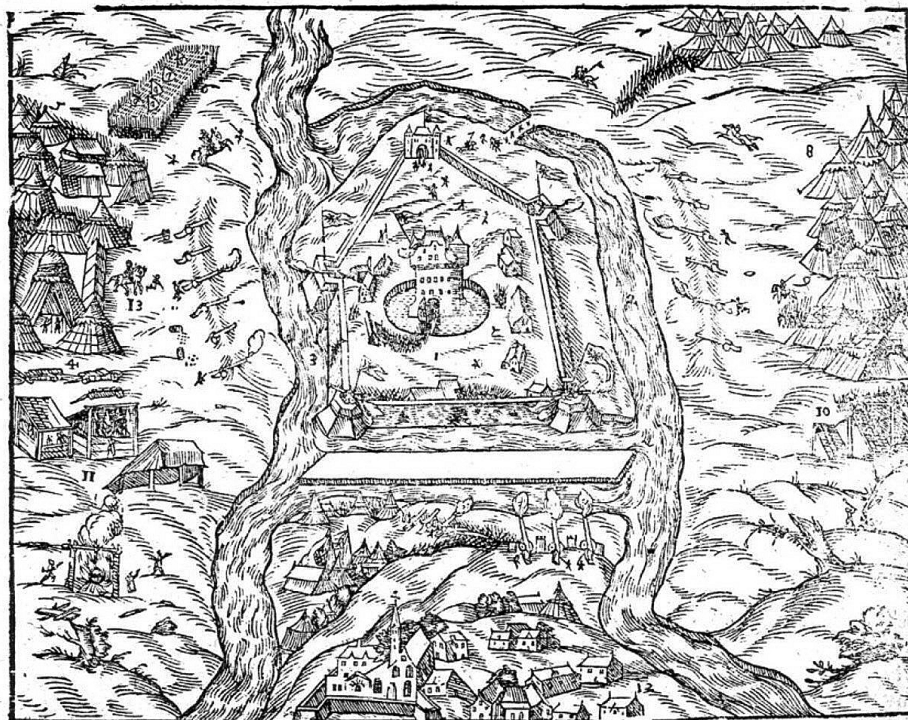
Contrafestung der Vestung Tokay. Cap. xlv.

Dies ort ligt in Vngern 5. meil von der Bischofflich Statt Agria/des orts da die Dobrog in das Fischreich wasser die Tysa fället/hat ein treffentlich vest Schloß/nur d. gelegenheit halb zwischen beyde wassern/damit man all zu gäg vberschweimen kan / sond auch d. starck Maur/Passir vñ Wälen halb. König Ferdinand hat diß Schloß vñ d. Statt vor etlich jarz durch den Capitänner einnehmen lassen/denach einz wol verdiente Vngarischen Herren geschenkt. Als der selbig tödlich verbliehe/hindließ er ein jungen sohn /welchem Franciscus Nemetha das Schloß als ein Vormund/Vogelicher weis ein zeitläng inhielt/denach aber auff König Johannis des Siebenbürgers seite schlug. Als nun nach Kais. Ferdinand absterbe/d. krieg in Vngarn widerum angange vñ im 1565. jar Lazarus vñ Schwendi/Freyher zu Hohen Landsberg vñ Kaiser Maximiliano zu ein Oberste des selbigen geordnet worden/hat er die festung belagert/vñ den 11. tag Hornüß/als beide wasser hart gefroren gewesen erobert vñ widerum zu des Kaisers hande gebracht/in welcher stürm d. Vogt/so das Schloß in gehalten/erschlagen ward. Hierauff ward Tokay im volgendes 66. jar/durch d. Varnioden auß Siebenbürg/sonst König Johannes d. ander genant/mit hilff des Türckischen Persha/Wascha/von newem ernstlich belagert/das der von Schwendi den Kaiser vñ hilff anrufen müß/die er auch erlegt. Demnach aber der seind bey acht tag lang darvor

A. A. ij. gelegen/

Contrafetzung der Vestung Tokay/sampt ihrer Belägerung vom Way-
voden beschehen/im Jahr 1566. Cap. liii.

Auflegung der Ziffer/aller sachen der Belägerung vnd Veste betreffende.

1 Das Schloß Tokay	8 Die Tartaren	11 Proviantplatz
2 Der Fluß Wodrog	7 Der Siebenbürger läger	12 Stadtein Tokay
3 Der Fluß Tessa	9 Die Stallaner	13 Des Waschen läger
4 Des Waschen läger	10 Königs läger	Partan
5 Das Aufvoß	10 Stallanisch Aufvoß	

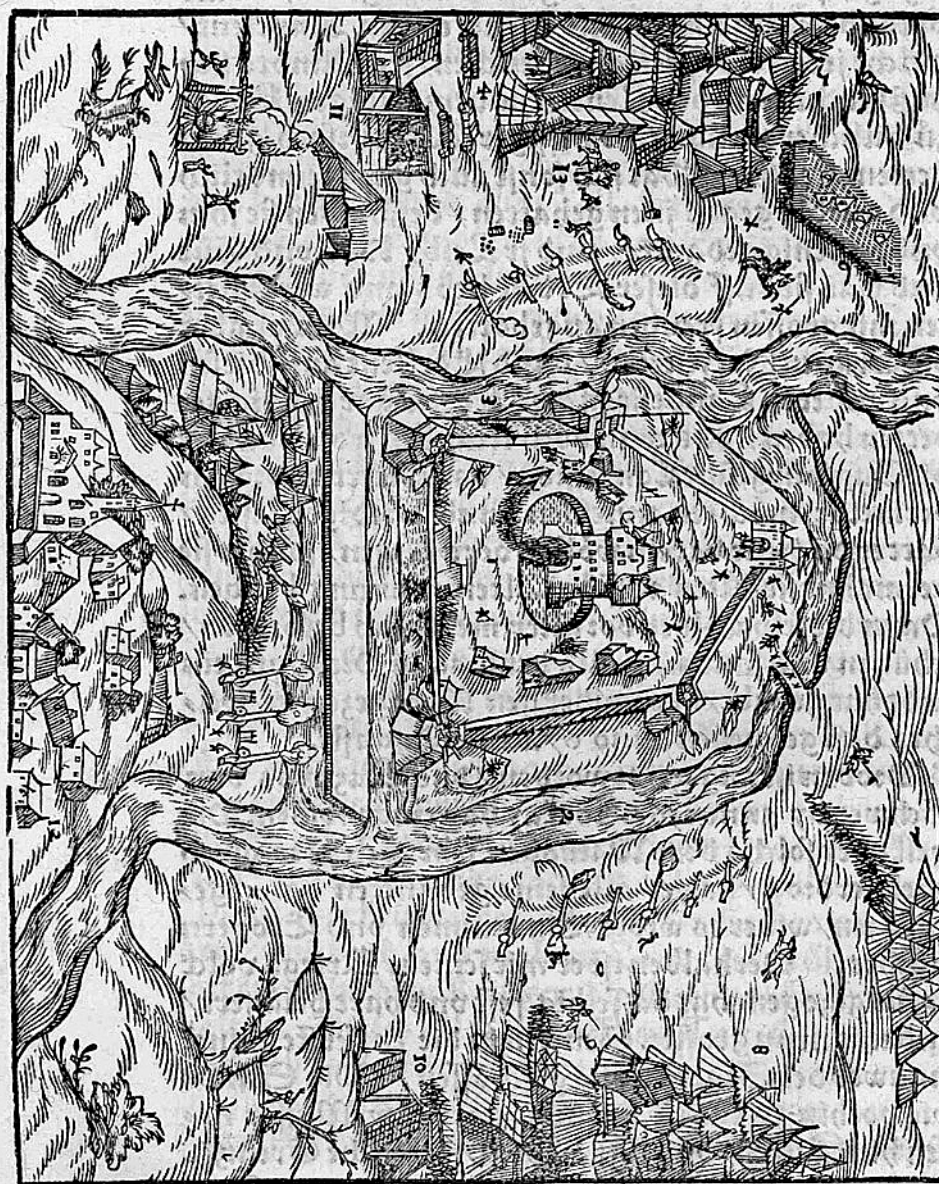
Is Ort ligt in Ungern 5. Meil von der Bischofflichen Statt Agria / des Orts
da die Wodrog in das Fischreich Wasser die Tossa fället / hat ein trefflich vest
Schloß/nicht nur der gelegenheit halb zwischen beyden Wassern/damit man al-
len Zugang überschwemmen kan / sonder auch der starcken Mawren / Pasteren
vnd Wähen halb. König Ferdinand hat diß Schloß vnd Statt vor etlich Jahren
durch den Eszianer eynnehmen lassen / demnach einem wolverdienten Unge-
rischen Herren geschenkt. Als derselbige tödlich verblieben / hinterließ er ein jungen Sohn/wil-
chem Franciscus Nemetha das Schloß als ein Vormünder / Vöglicher weiß ein lange zeit inne-
hielt / demnach aber auff König Johannis des Siebenbürgers seiten schlug. Als nun nach Key-
sers Ferdinandi absterben der Krieg in Ungern widerumb angangen / vnd im 1565. Jahr Lazarus
von Schwendy / Freyherr zu Hohen Landsberg / von Keyser Maximiliano zu einem Obersten
desselbigen geordnet worden / hat er diese Vestung beläget / vnnnd den 11. tag Hornungs (als beyde
Wasser hart gefroren gewesen) erobert / vnnnd widerumb zu des Keyser Hands gebracht / in wel-
cher Stürmung der Vogt / so das Schloß inngehalten / vmbkommen. Hier auff ward Tokay im
volgenden 1566. Jahr / durch den Wayvoden auß Siebenbürgen / sonst König Johannes der an-
der genannt / mit hilff des Türckischen Vertha Wascha / von newem ernstlich beläget / daß der von
Schwendy den Keyser vmb hilff anrufen muß / die er auch erlangt. Demnach aber der Feind bey
8. tag lang darvor gelegen / kam geschrey es wären bey 1000. Scythier in Siebenbürgen ge-
fallen / welche das Landt vbel verhergten / deshalb er widerumb abließ / vnd
sein Macht wider dieselbigen wendet.

Tokay auff
ein newes
vom Way-
voda belei-
gert.

Contra-

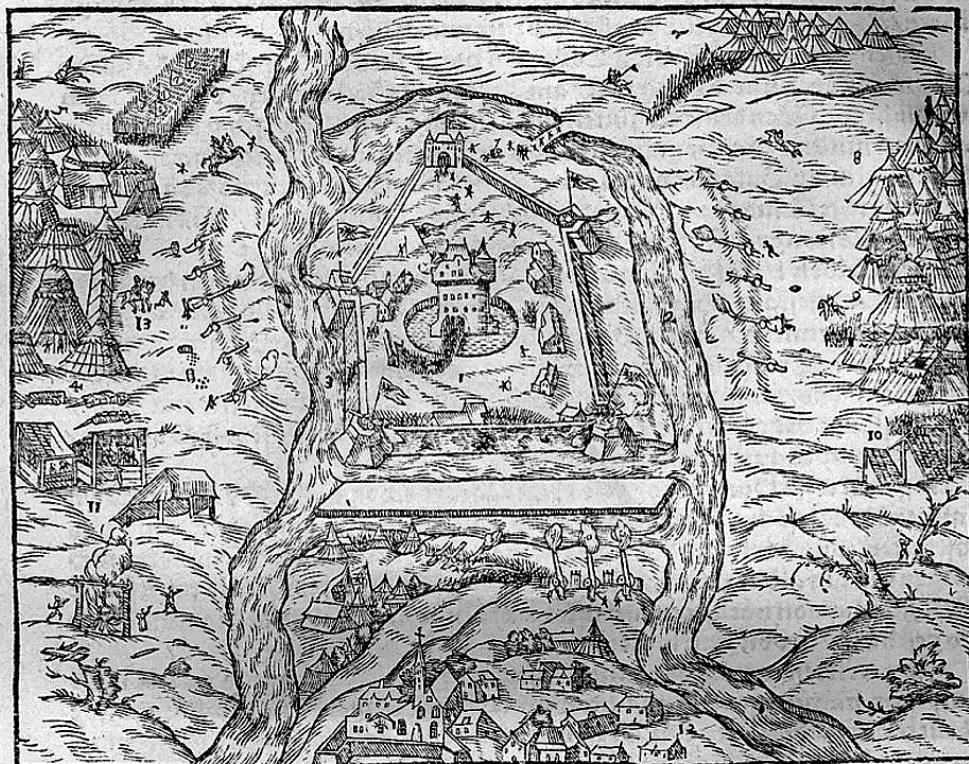
cxij

Beschreibung des letzten
Abcontrafactur der Festung Tokaj.

Dieweil

clxxxvi Von den Geschichten vnd thaten.
 Gelegenheit vnnnd warhaffte Contrafactur der Be-
 stung Tokay / sampt der Belägerung / erstlich der Keyseri-
 schen / nachmals der Wayuodischen.

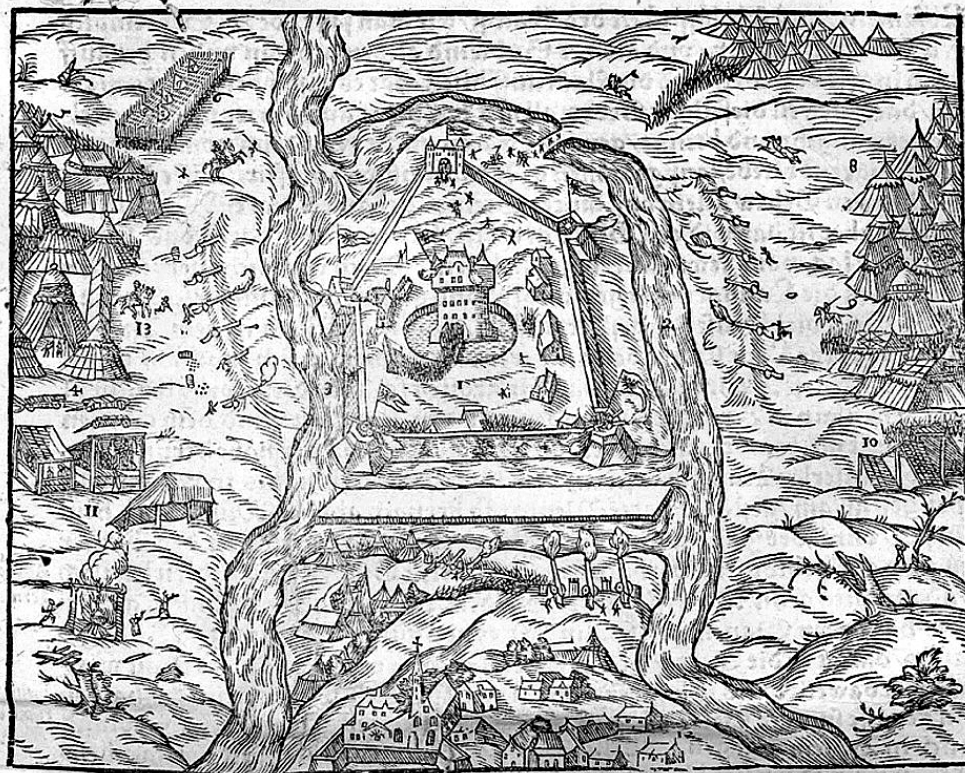
Tokay belä-
 gert.

Nach eroberung des Stättlins Kereszter / warffen sie gleich in der selbi-
 gen nacht eyn Thurm od Schanz auff / bey dem Wasser Bodrog / vñ stal-
 ten darauff drey stuck Büchsen / vñ schossen vñ dem selbigē ort hefftig
 hinein gegen dem Wahl vñ Bollwerck. Am fünfften tag siengē sie die Thürn
 vñ Brustwehr / an welchē ort die Feind fürnemlich jr Kriegsrüstung hat-
 ten / hefftig an zubeschiesen / vñ ruckten mit irer Schanz je lenger je näher
 dem Schloß zu / also das sie ihn vor Augen stundē / schossen hiemit von wege
 der nähe / die obern Tächer von den Thürnē. Eben auff den selbigē tag warf-
 fen die vnsern noch zwe Schanz vñnd Bühel von Erdtrich auff / bey dem
 Wasser Bodrog / vñ stalten darauff vier grosser stuck Büchsen / vñ schossen
 Keyserische
 geschütz vor
 Tokay. ohn vnderlaß in der Blossen Knechten station / also das sie die selbigen vom
 aller sichersten Ort hinweg trieben.

Auff den nachfolgenden tag siengē die vnsern bey dem Wasser Bodrog mit
 aller macht vñ gewalt an zuschanzen / damit sie möchten sicher sein vor des
 Feindts schiessen / aber sie konten von wegen der Kette / vñ diweil dz Erde-
 rich hart gefroren / auch wenig Schanzgräber hatten / nicht vil außrichten. Je-
 doch erweiterten sie leestlich durch grosse Müh vñ Arbeit die Schanz / vñ
 gruben vñder dem Erdtrich tieff ein / domit sie vor allem schiessen sicher we-
 ren / vñ warffen schier eyn starke Schanz wider das Schloß auff.

Auff

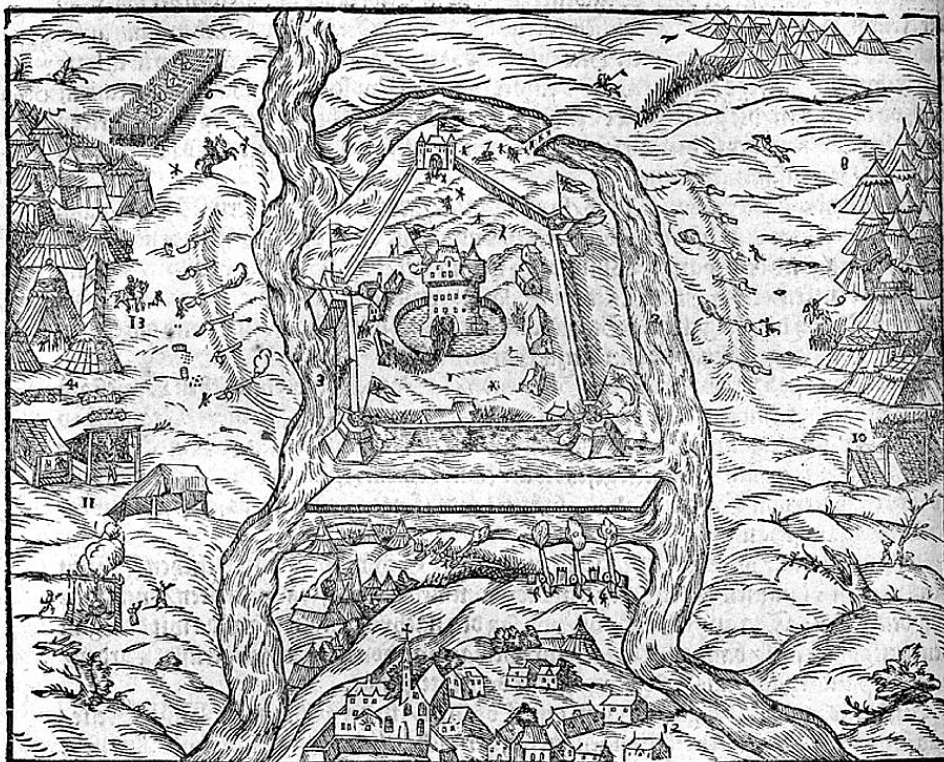
ccxviii Von den Geschichten vnd thaten/

Läger d'way- sen. Die ~~Rey~~ wie vorhin gesage ist worden/ hat zwey Wasser neben hirt
uodischen vor lauffen/ vnnnd lise den Vngarischen Grenzen. Die weil es nun wol zum
Tokaj. vortheil dienet/ vnd viel daran gelegen war/ ist der Schwendius nicht faul
gewesen/ hat sich dasselbig züerhalten vnderstanden/ vnnnd wiewol er noch
Schwendius sehr schwerlich vnd sorglich krank ware/ hat er doch den Einwohnern eyr
entschüttet To beystandt gethan/ auch bey dem Keyser zum offtern mal angehalten/ das er
kay. ihm hilff züschickt/ damit er den Burgern bey zeit möchte zühilff kommen.
Als der Keyser gehört hat das die Statt belägert worden/ hat er ihm vor
stund an in die tausent Reüter mit Henrichen Staupitzen/ desgleiche sechs
Keyser schickt Geschwader zü fuß/ vnd den fürnembssten Arzte/ der ihm in seiner Krank
dem von heyrhar vnd hilff thät/ zügeschickt. Desgleichen hat er ihm dreyszig Wä
Schwend gen mit Thüch/ Prouiant vnd Gelt zü einem Vorhau zükommen lassen.
hilff. Als nun der Wayuoda acht tag lang an ermelter Belägerung angehalten
hett/ vnd zwar vermeint er würde es bald erobern/ da ist vnuersehens ein ge
schrey kommen/ das zehen tausent Scythen in Siebenbürgen gefallen/ viel
Dörffer vnd Gebew verbrannt hetten. Als ihm diese Vortschafft kommen
Tartarn fallen ist/ hat er von der Belägerung von stund an abgelaßen/ ist dahin gezogen/
in Siebenbürg vnnnd hat sie erstlich durch ein Legaten freündlich bitten lassen/ sie wolten
vnd verhergen vnnnd hat sie von dannen weichen/ vnd niemands kein schaden oder leide züfügen. Aber
die Landt schafft sie kerten sich nichts daran/ sonder würeten vnd tobereten ihrem brauch nach
ohn allen vnderscheid gegen jederman. So bald er das gehört/ ist er mit seis
Tartarn ni nem hauffen auff sie gezogen/ hat sie vnuersehens/ hin vnnnd her zerstreuet/
derlay verfallen/ vnd ihier in die sechsc it erwürgt.

Damit

cc Von den Geschichten vnd Thaten
Gelegenheit vnnnd warhaffte Contrafactur der Ve-
stung Tokaj/sampt der Belägerung/erstlich der Keyser-
schen/nachmals der Waynodischen.

Tokaj belä-
gert.

Keyserlichen
Geschütz vo:
Tokaj.

Nach eroberung des Stettlins Kereszter/warffen sie gleich in derselbigen Nacht ein Damm oder Schanz/bey de Wasser Bodrog/vnnnd staltten darauff drey stuck Büchsen/vñ schossen von dēselbigen orth hefftig hina eyn gegen dem Wahl vnd Bollwerck. Am fünfften tag fiengen sie die Thürn vnnnd Brustwehr/ an welchem Orth die Feindt fürnehmlich ihre Kriegsrüstung hatten/ hefftig an zubeschiesen/vnnnd ruckten mit ihrer Schanz je lenger je näher dem Schloß zu/also das sie inē vor Augen stundē/ schossen hie mit von wegen der näh/die obern Lächer von den Thürnen. Eben auff denselbigen Tag warffen die vnsern noch zwo Schanz vnnnd Bühel von Erdtrich auff/ bey dem Wasser Bodrog/vnd staltten darauff vier grosser stuck Büchsen/vnd schossen ohn vnderlaß in der Blossen Knechten station/ also das sie dieselbigen vom aller sicherste Orth hinweg triebē. Auff den nachvolgenden Tag fiengen die vnsern bey dem Wasser Bodrog mit aller Macht vnd Gewalt an zuschancken/damit sie möchten sicher seyn vor des Feindts schies sen/aber sie kondten von wegen der Kette/vnnnd dieweil das Erdtrich hart gefroren/auch wenig Schanzgräber hatten/nicht viel aufrichten. Jedoch erweiterten sie leßlich durch Müß vnd Arbeit die Schanz/vnnnd Gruben vnder dem Erdtrich tieff eyn/domit sie vor allem schiessen sicher weren/vnd warffen ein starcke Schanz wider das Schloß auff.

Auff

ccxxxiij Von den Geschichten vnd Thaten
 Von der andern Belägerung des Schloß Tokaj
 durch den Wayuoden beschehen im October Anno 1566. Item
 was sich weiters mit den Tartarn/Scythen vnd
 Türcken in Siebenbürg verlossen.
 Anno 1567.

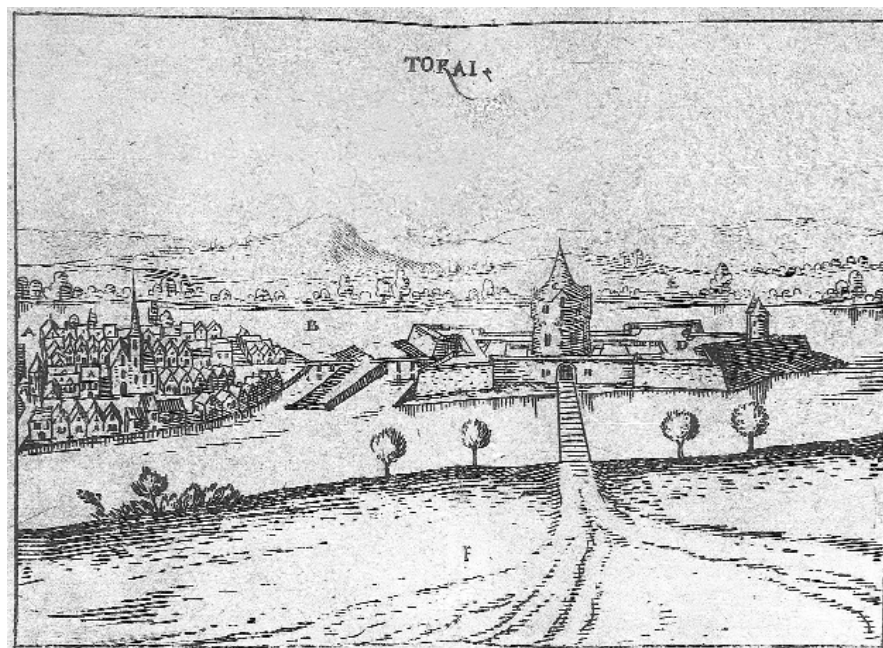
Tokaj auff
 ein newes von
 Wayuoda
 belägert.

Läger v. Way-
 uodischen vor
 Tokaj.

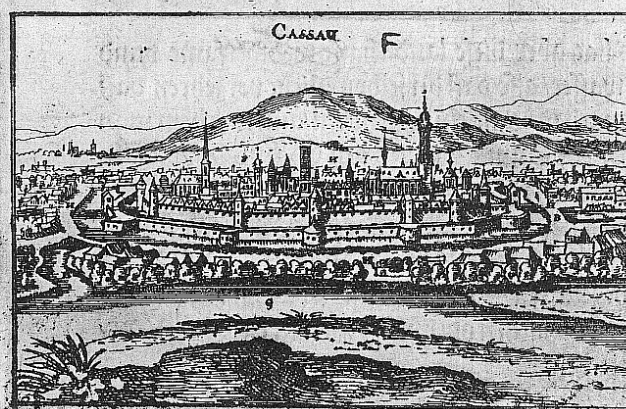
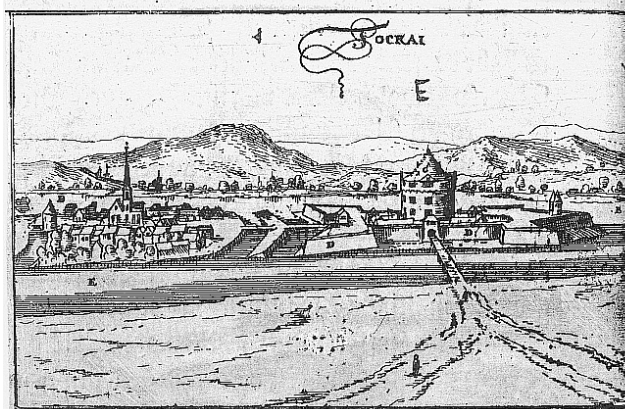
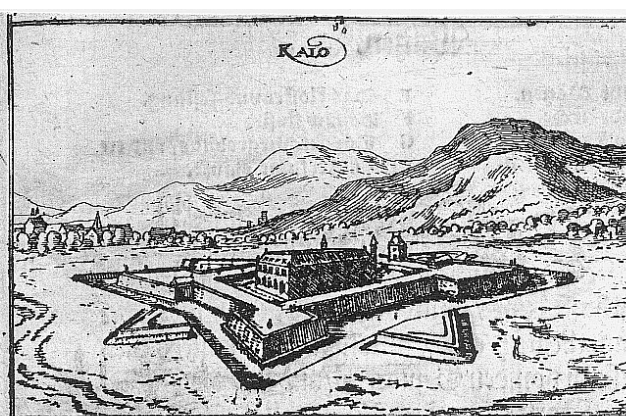
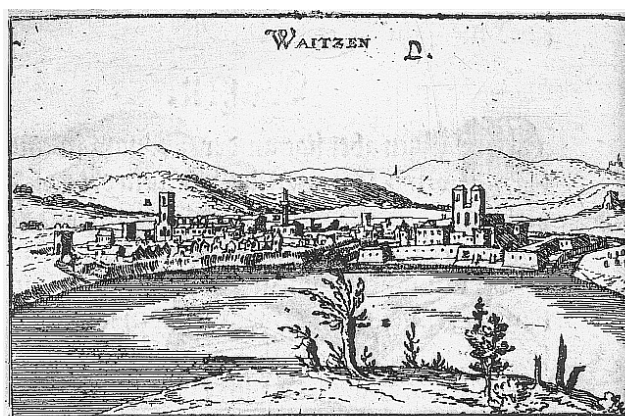
Schwendius
 entschüttet
 Tokaj.

Reyßer schickt
 dem von
 Schwendy
 hilff.

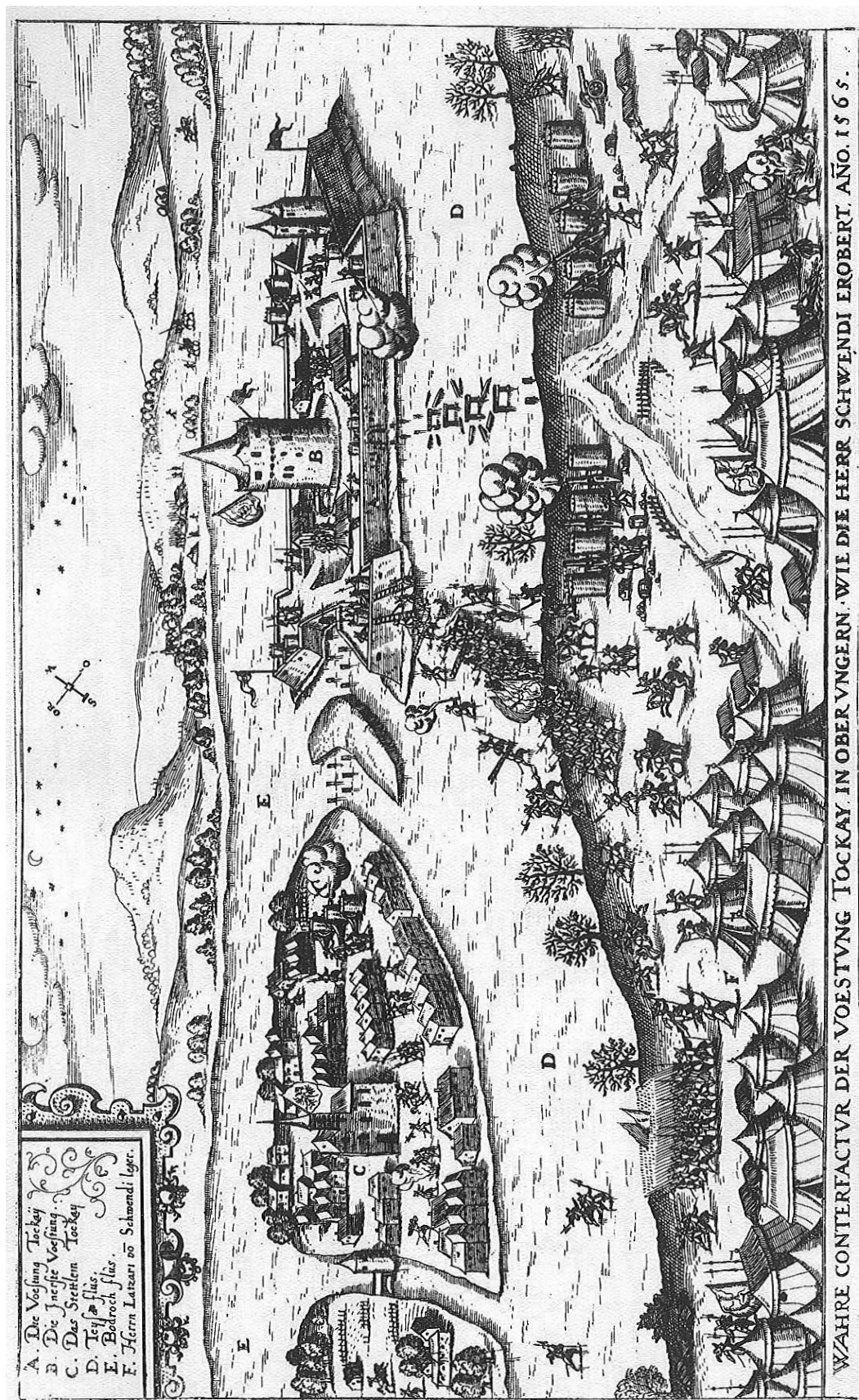
Doben ist angezeigt worden/das Lazarus vō Schwendy Anno 1565.
 Tokaj hab eyngenommen. Dieweil aber solchs dem Wayuoden sehr
 weh thet/vnd vbel verdros/ hat er alle seine gedanken dahin geschlagen/
 wie er es wider eynnehmen vnnnd erobern möcht/derhalben ist er mit sei-
 nem Kriegsheer darfür gezogen/hat dasselbig vest vnd hart belägert/vnd
 mit 9.grossen Stücken in die eusserste Ringmawr der Statt hefftig ge-
 schossen. Die Statt (wie vorhin gesagt ist) hat zwey Wasser neben hin lauffen/vnnnd ligt
 an den Vngerischen Grenzen. Dieweil es nun wol zum vorthail dienet/vnd viel daran ge-
 legen war / ist der Schwendius nicht faul gewesen / hat sich dasselbig zuerhalten vnder-
 standen / vnnnd wiewol er noch sehr schwerlich vnnnd sorglich krank ware / hat er doch den
 Einwohnern ein beystande gethan / auch bey dem Reyßer zum offtern mal angehalten/
 das er ihm Hilff zuschickt/ damit er den Burgern bey zeit möchte zuhilff kommen. Als der
 Reyßer gehört hat das die Statt belägert / hat er ihm von stund an die tausent Reuter mit
 Henrichen Staupitzen / desgleichen sechs Geschwader zu Fuß / vnnnd den fürnemesten
 Arzt/der ihm in seiner Kranckheit Rath vnnnd Hilff thät/zugeschickt. Desgleichen hat er
 ihm

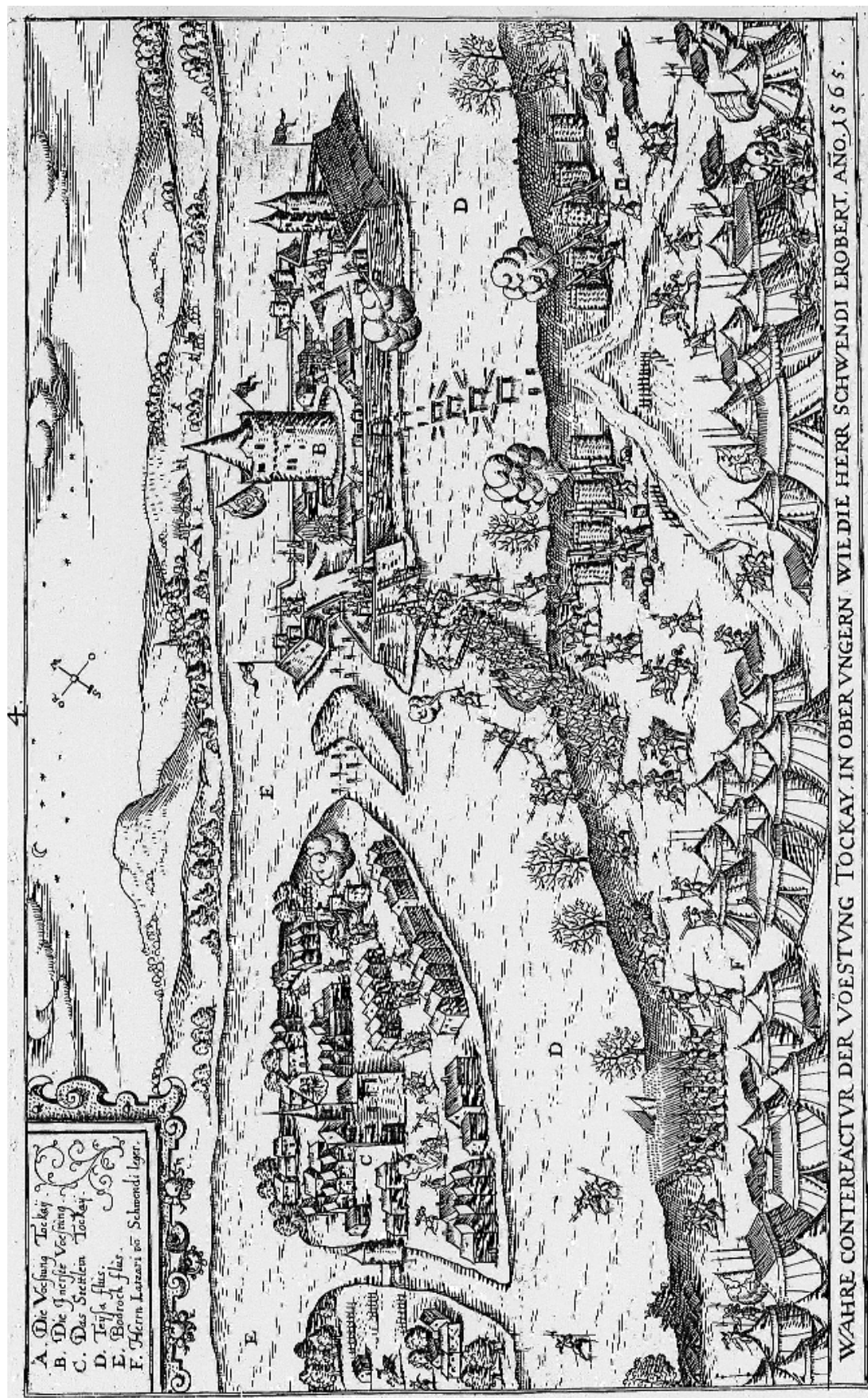
Tokaj 1600/1 (12,0 × 8,7cm)

Tokaj 1606/1 (9,6 × 6,1cm)

Tokaj 1602/1/a (25,8 x 15,7 cm)

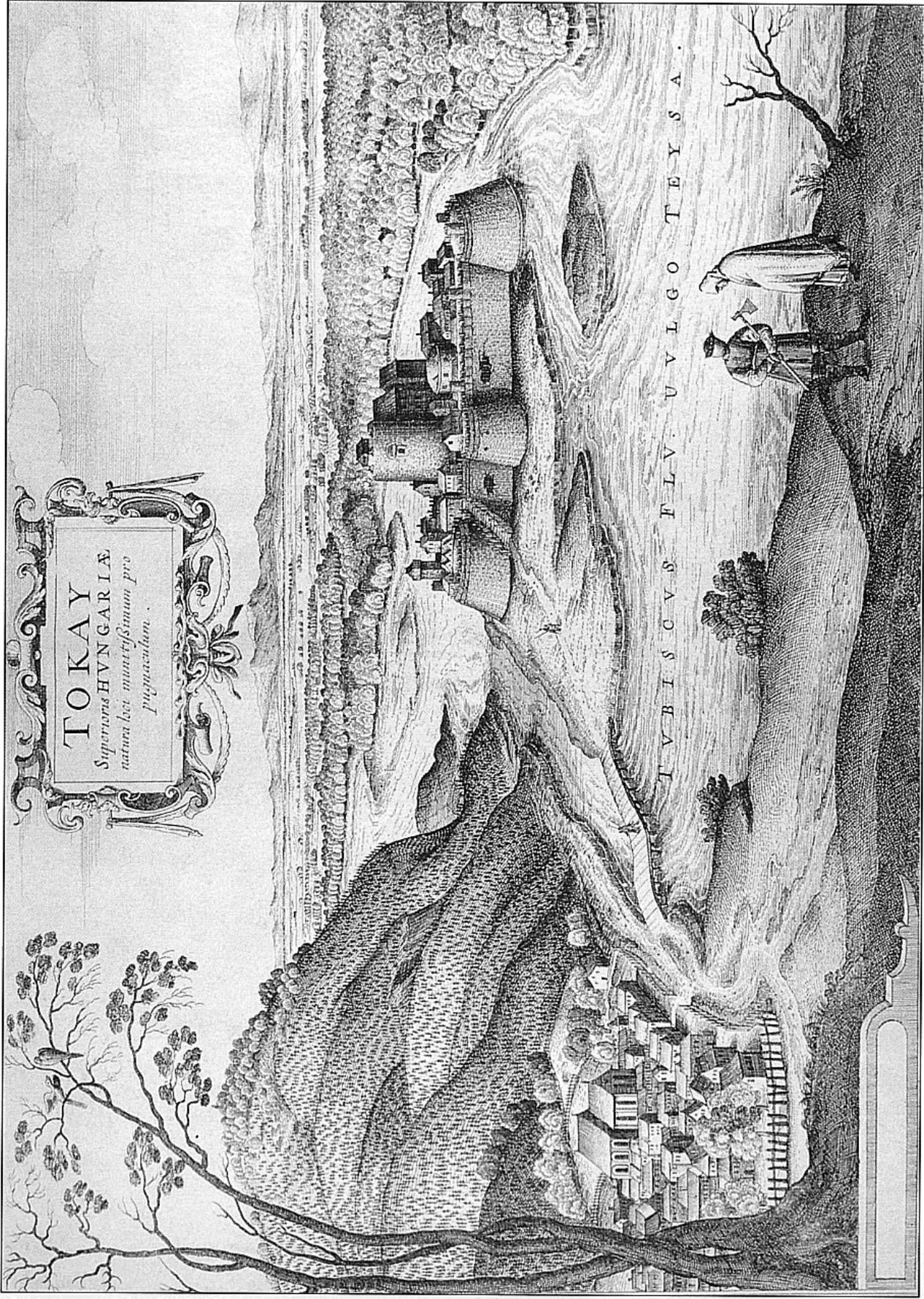
Tokaj 1602/1/c (25,8 × 15,7cm)

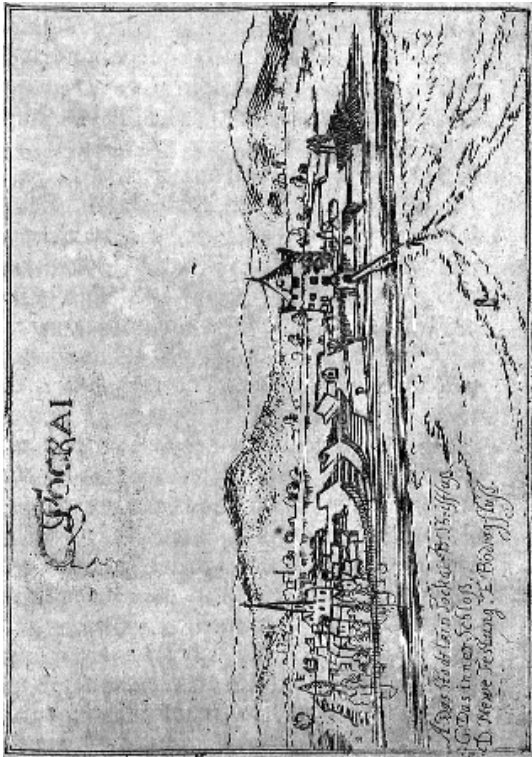
Tokaj 1629/1/b (14,2 × 9,0cm)

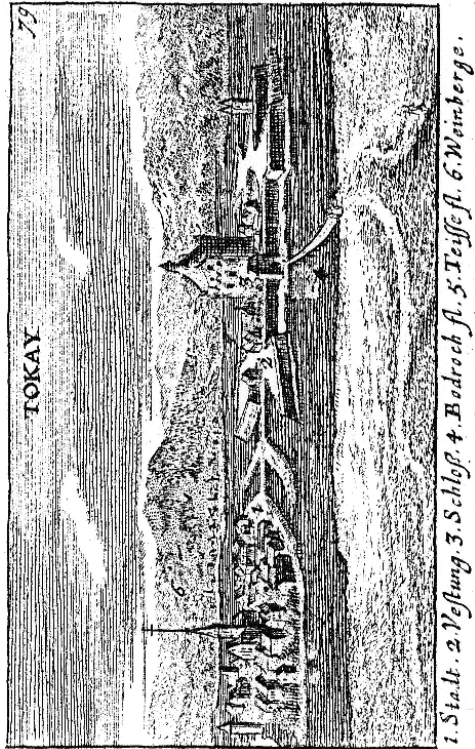
Tokaj 1629/1/c (14,2 × 9,0cm)

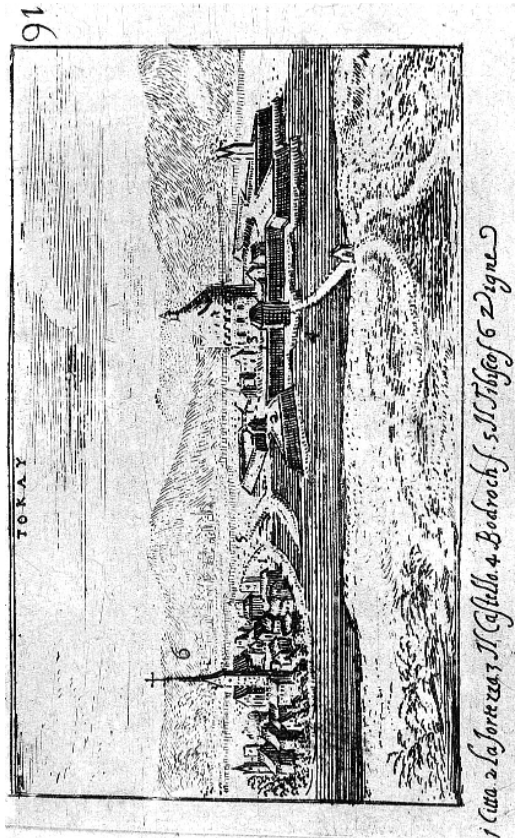
Tokaj 1657/1 (41,0 × 32,7 cm)

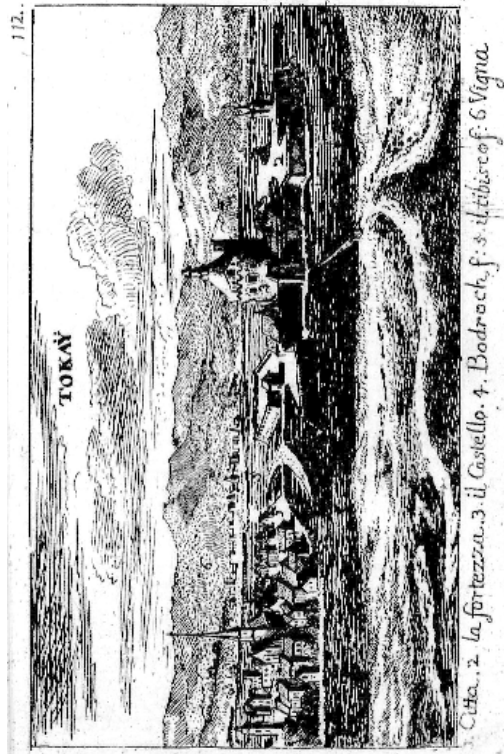
Tokaj 1664/1 (10,7 x 7,4cm)

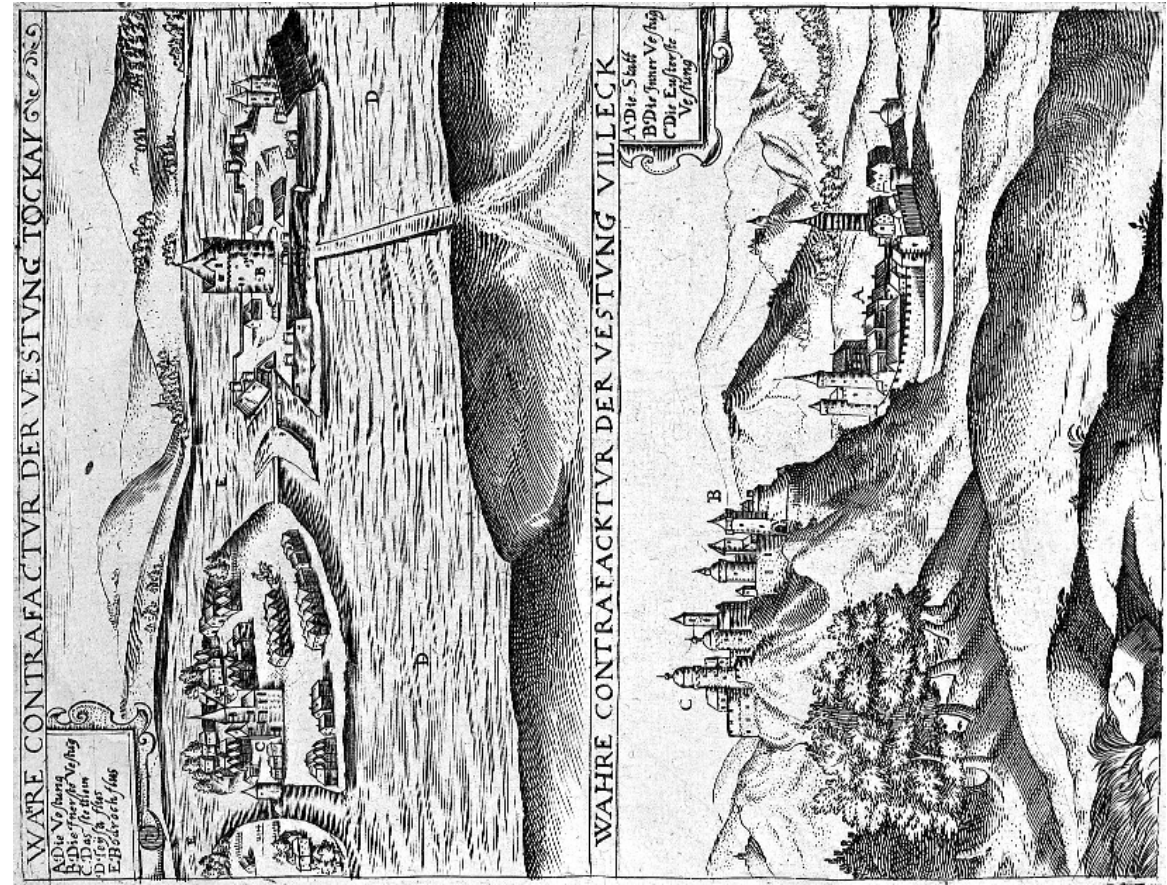
Tokaj 1664/2 (10,4 x 5,9cm)

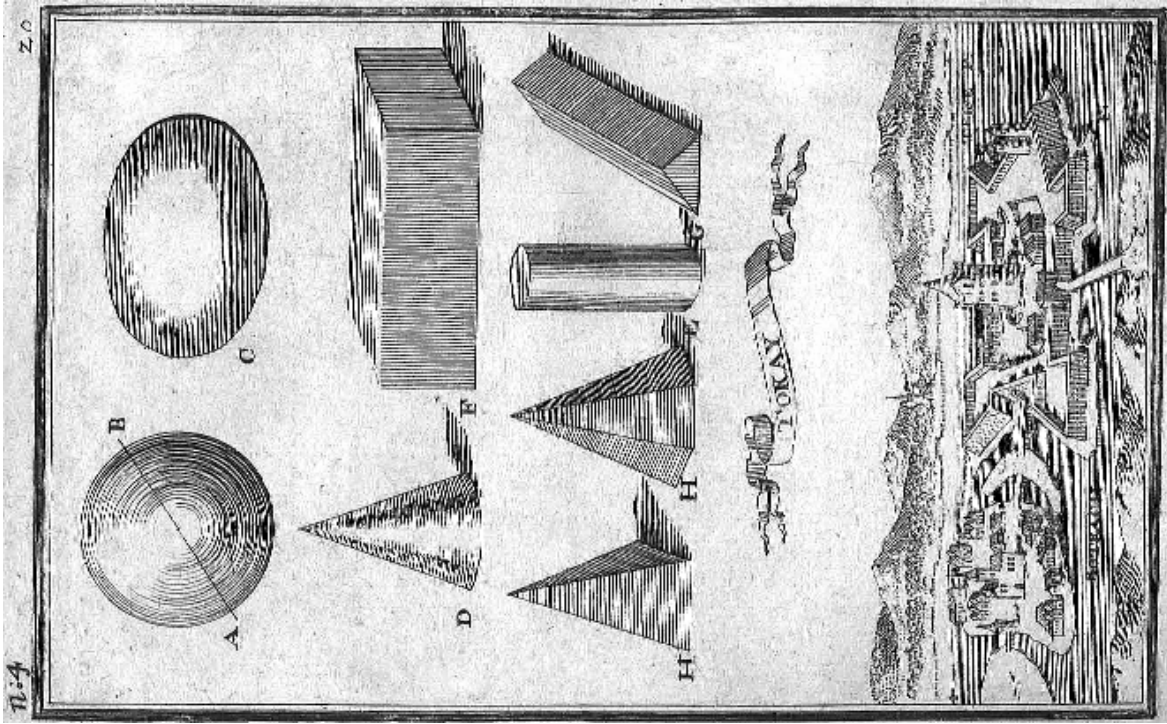
Tokaj 1684/1 (10,5 x 6,1cm)

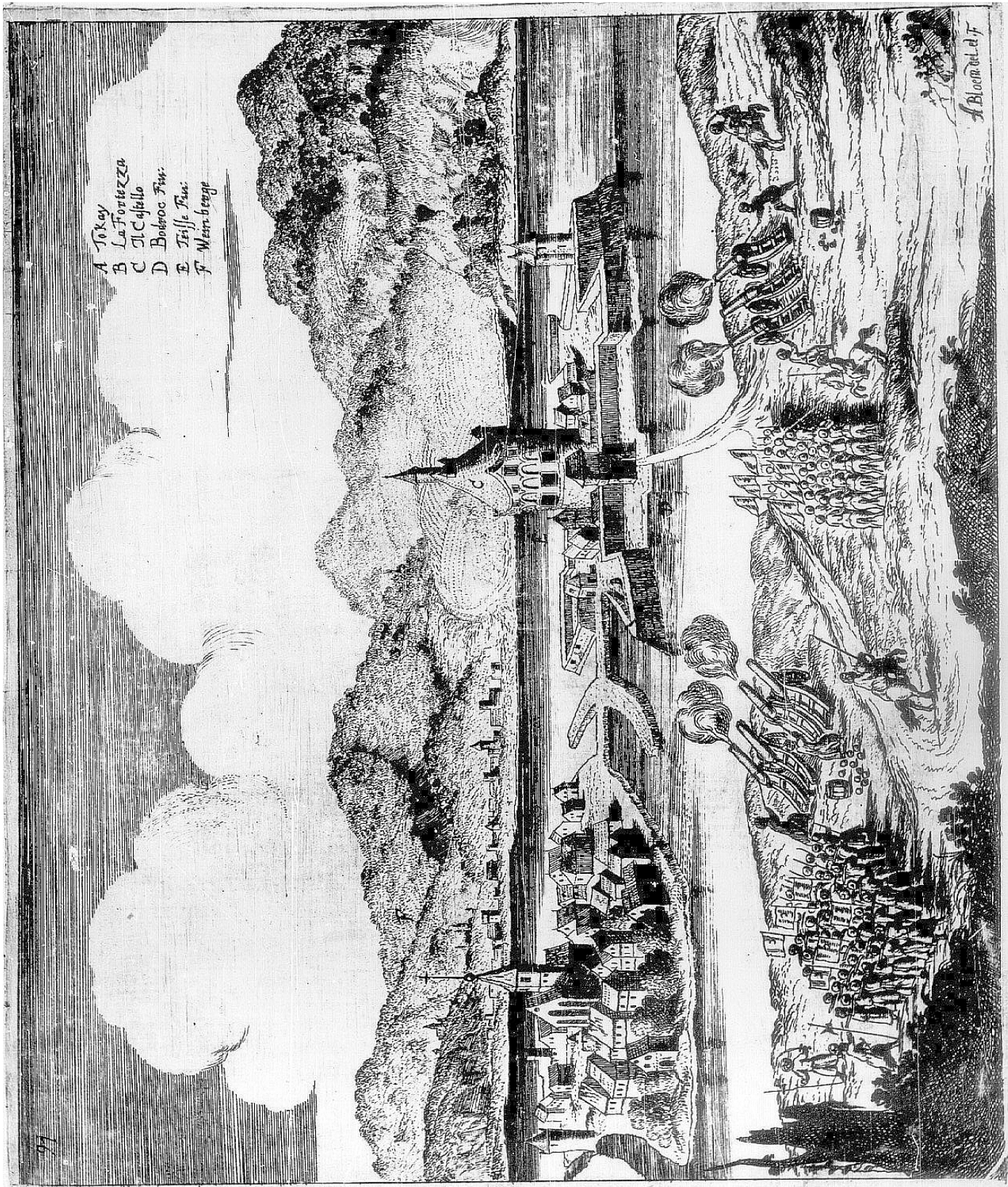
Tokaj 1684/2 (10,4 x 5,9cm)

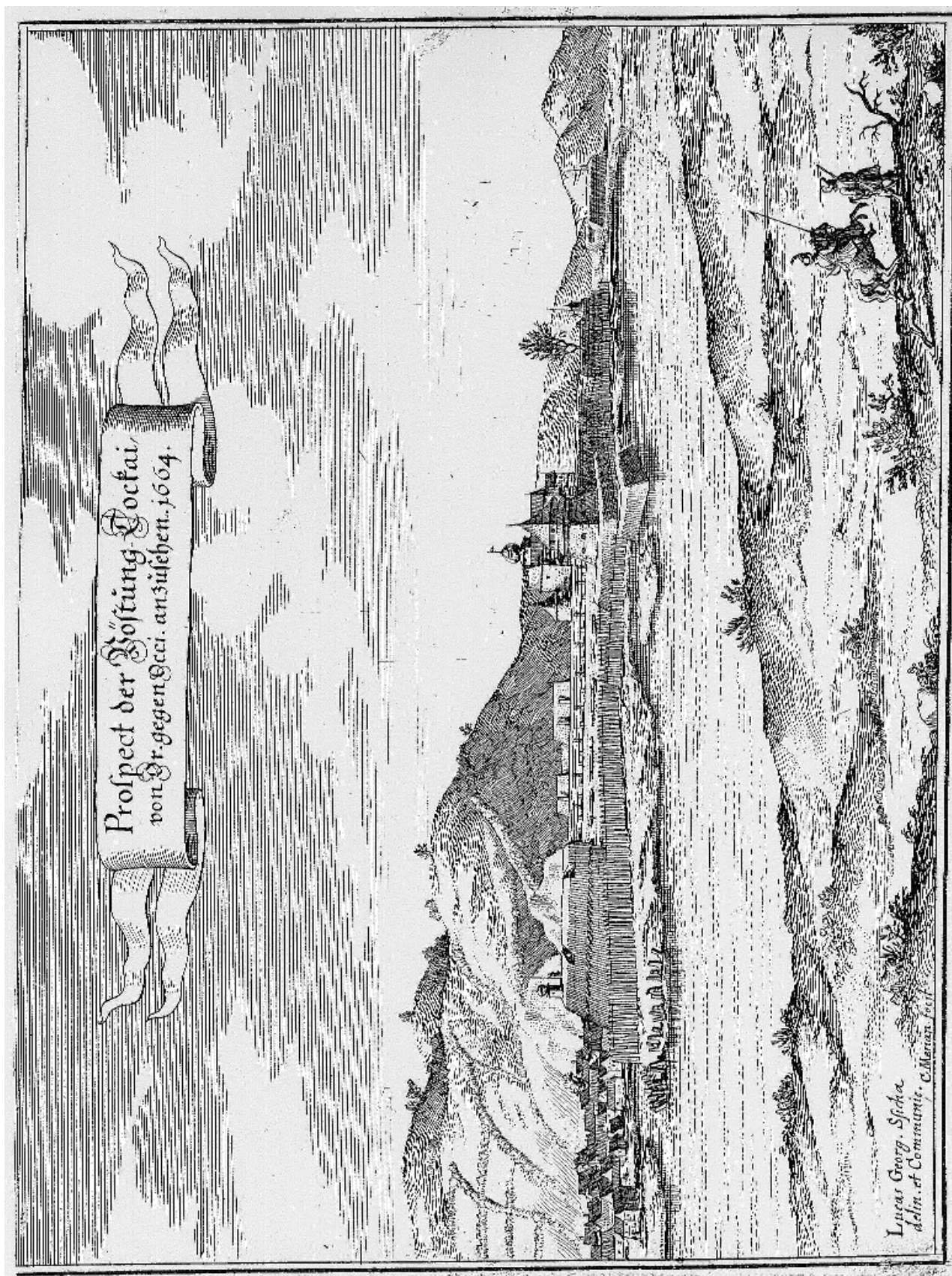
Tokaj 1664/3 (13,2 x 8,6cm)

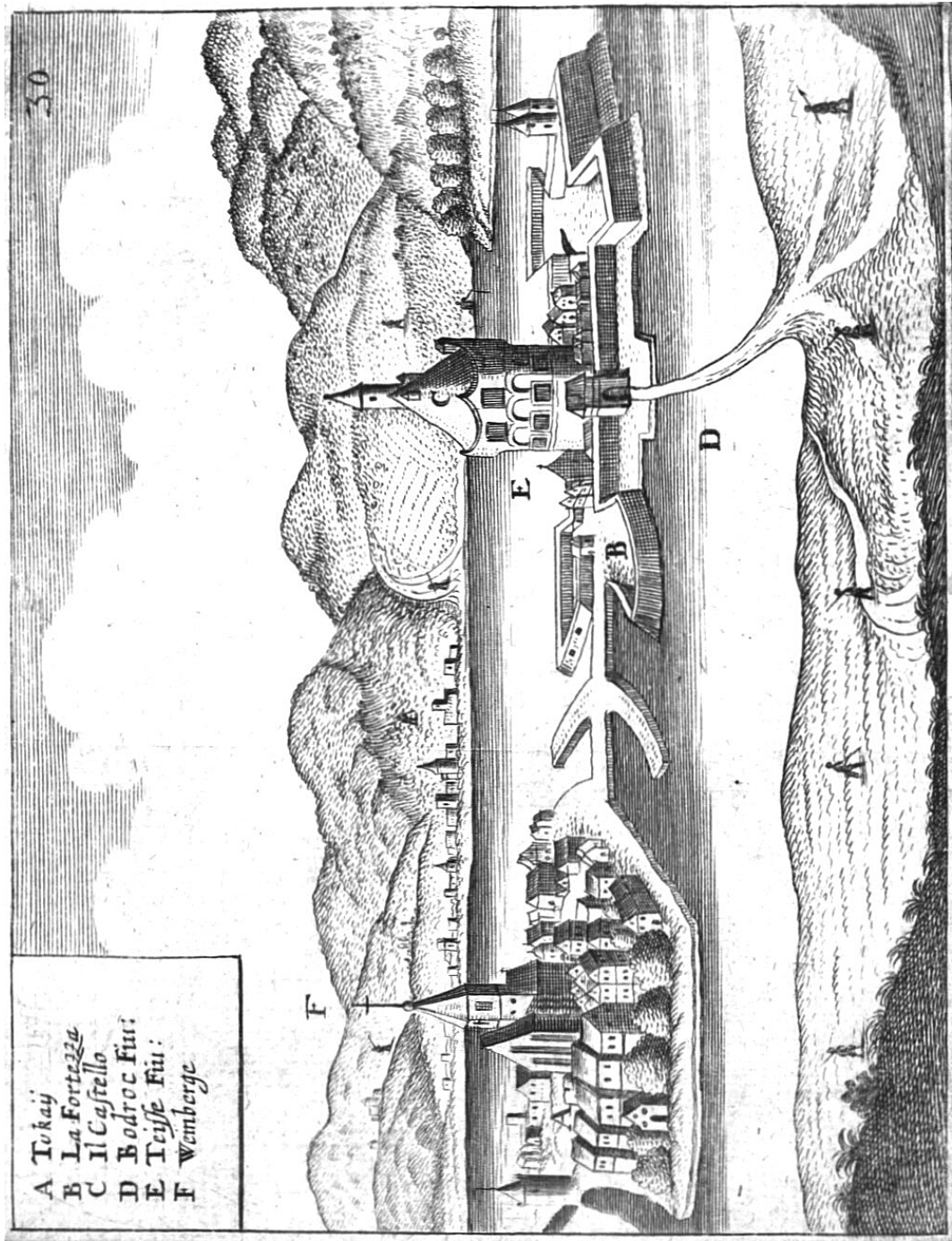
Tokaj 1686/2 (10,2 x 16,2cm)

Tokaj 1670/1 (36,5 x 29,4cm)

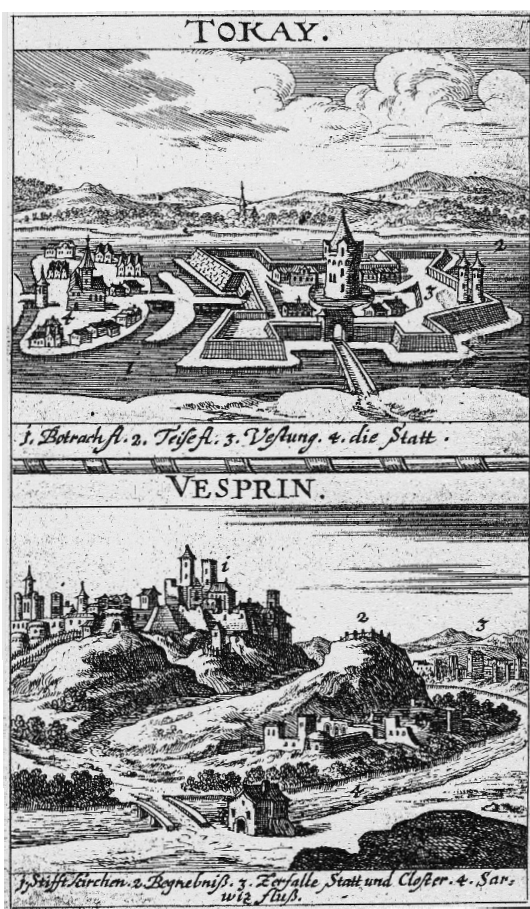

Tokaj 1672/2 (25,8 x 19,4 cm)

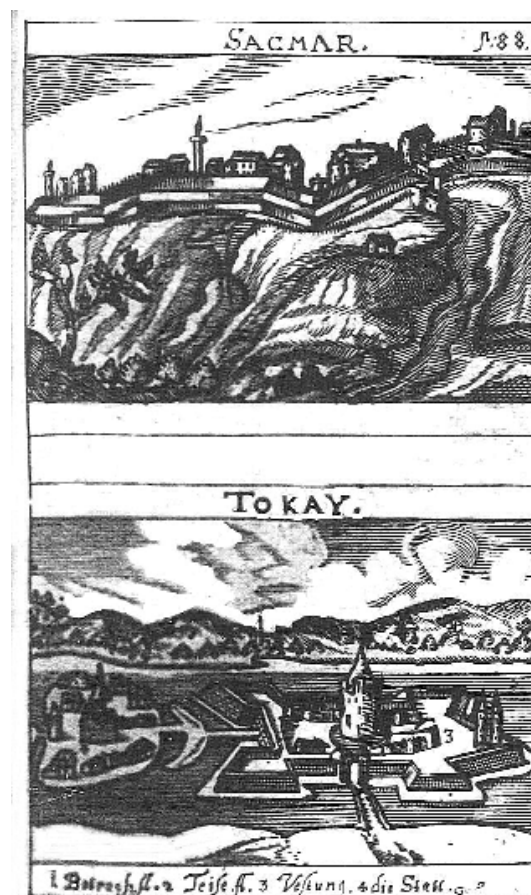

A Tokaj
B La Fortezza
C Il Castello
D Bodroc Fiu
E Teisse Fiu
F Wemberge

Tokaj 1676/1 (18,5 x 13,9cm)

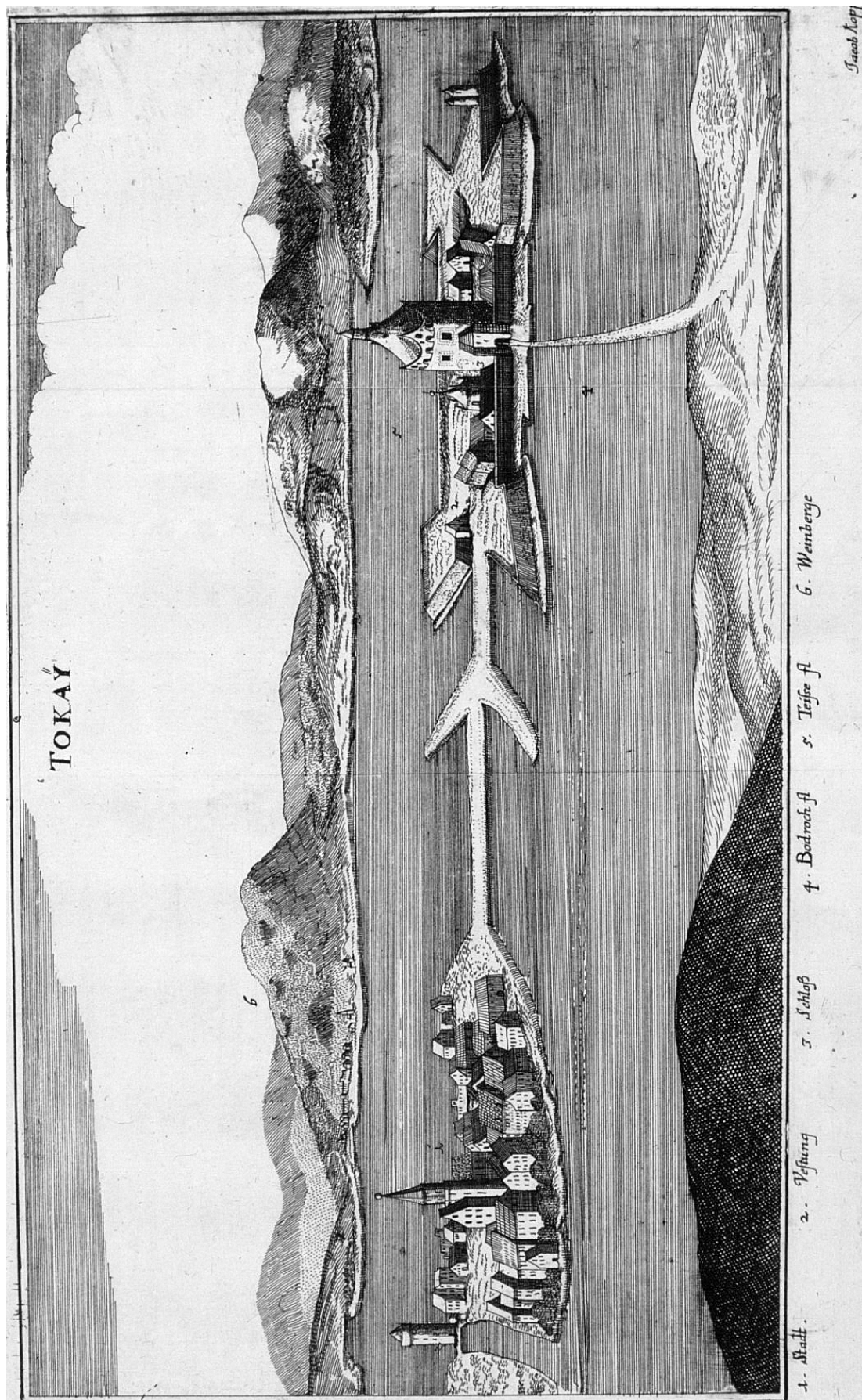
Tokaj 1685/4 (8,5 × 7,4cm)

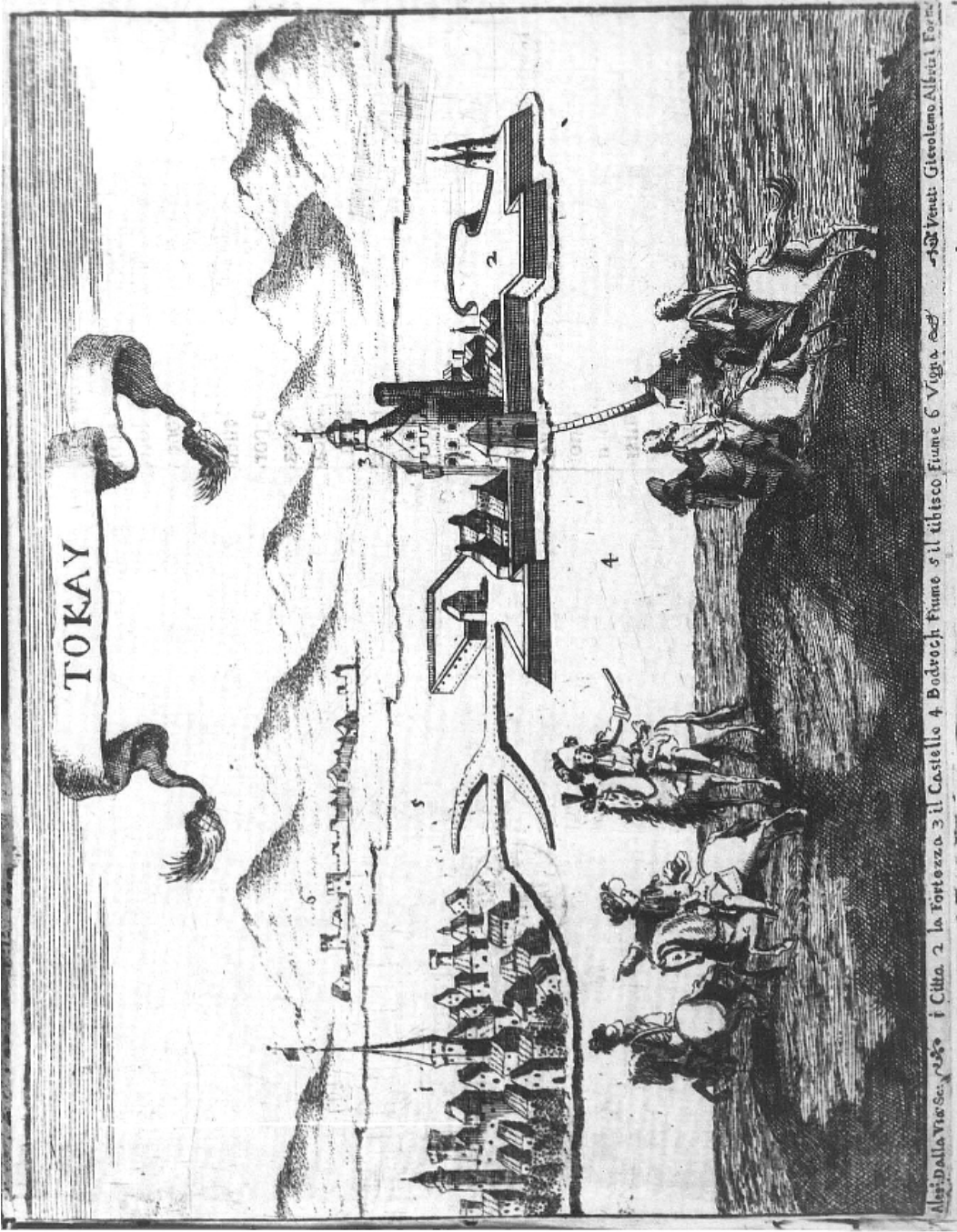
Tokaj 1686/5 (8,5 × 6,9cm)

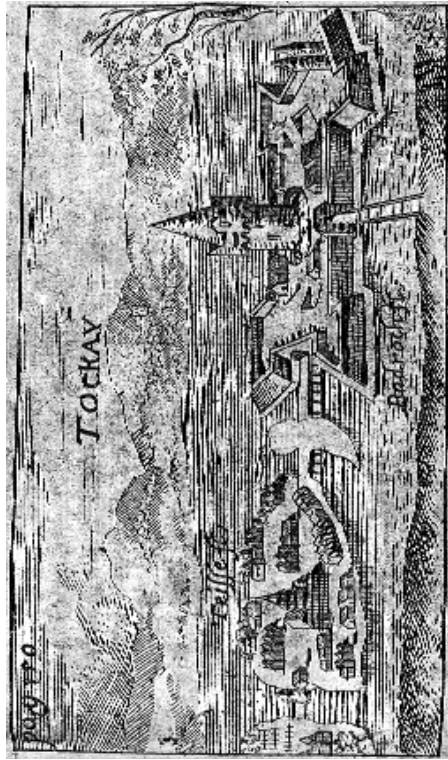
Tokaj én/2 (8,9 × 9,1cm)

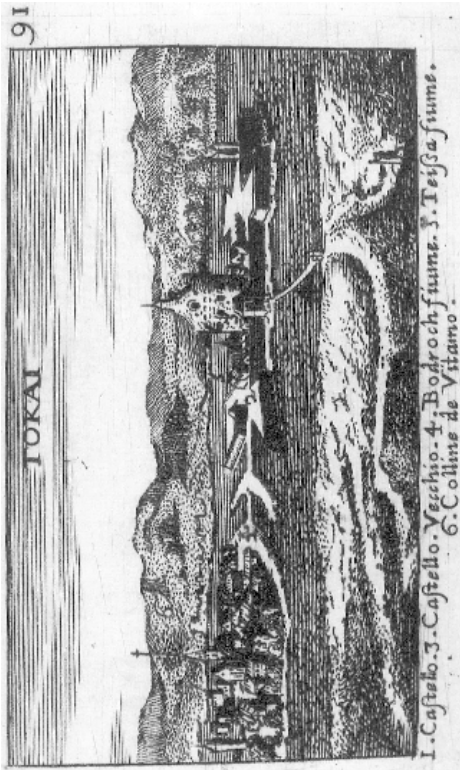
Tokaj 1684/3 (31,0 x 17,2cm)

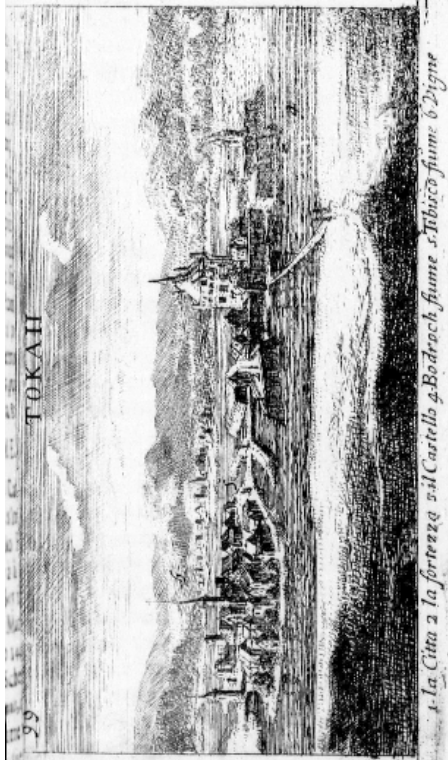
Tokaj 1685/1 (18,0 x 13,0cm)

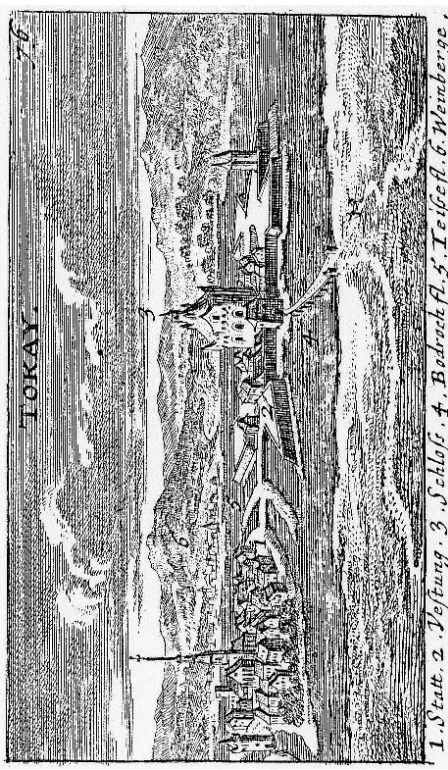
Tokaj 1684/4 (11,0 × 6,0cm)

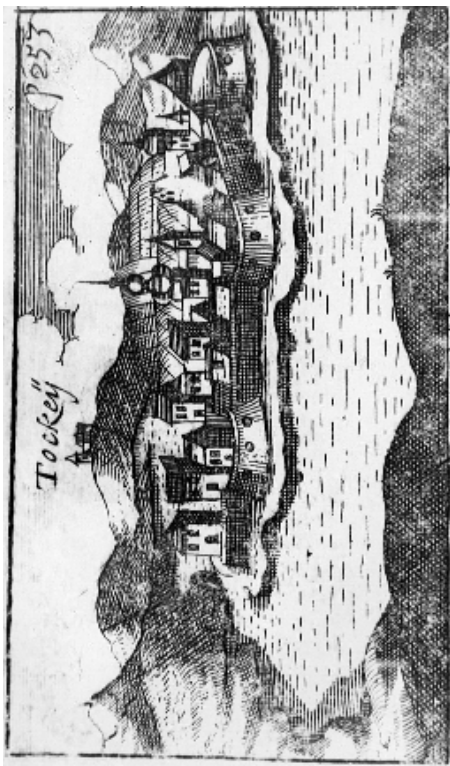
Tokaj 1685/2 (10,3 × 5,9cm)

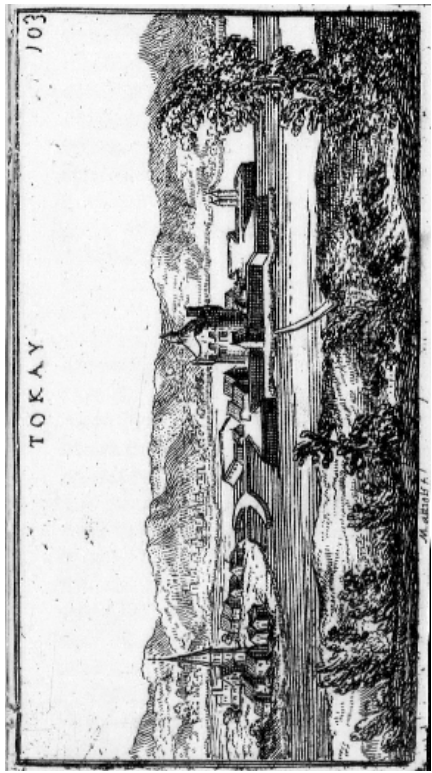
Tokaj 1685/3 (11,7 × 6,8cm)

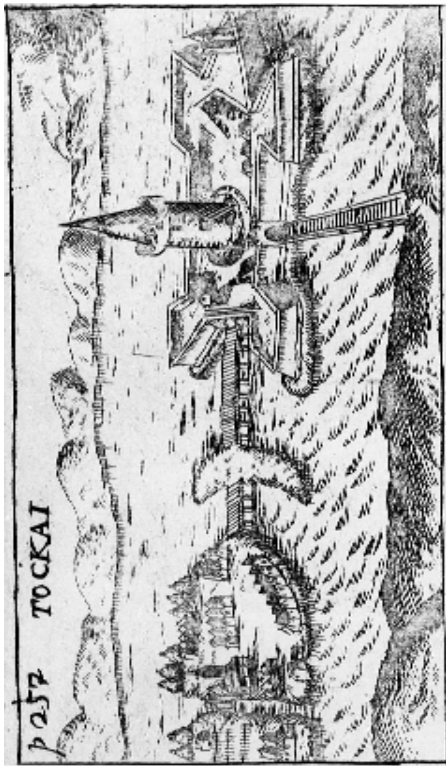
Tokaj 1686/1 (11,0 × 6,0cm)

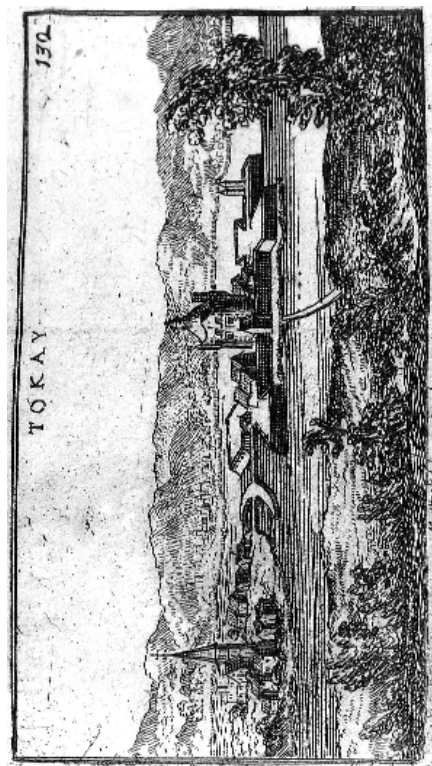
Tokaj 1686/4 (11,1 x 6,2cm)

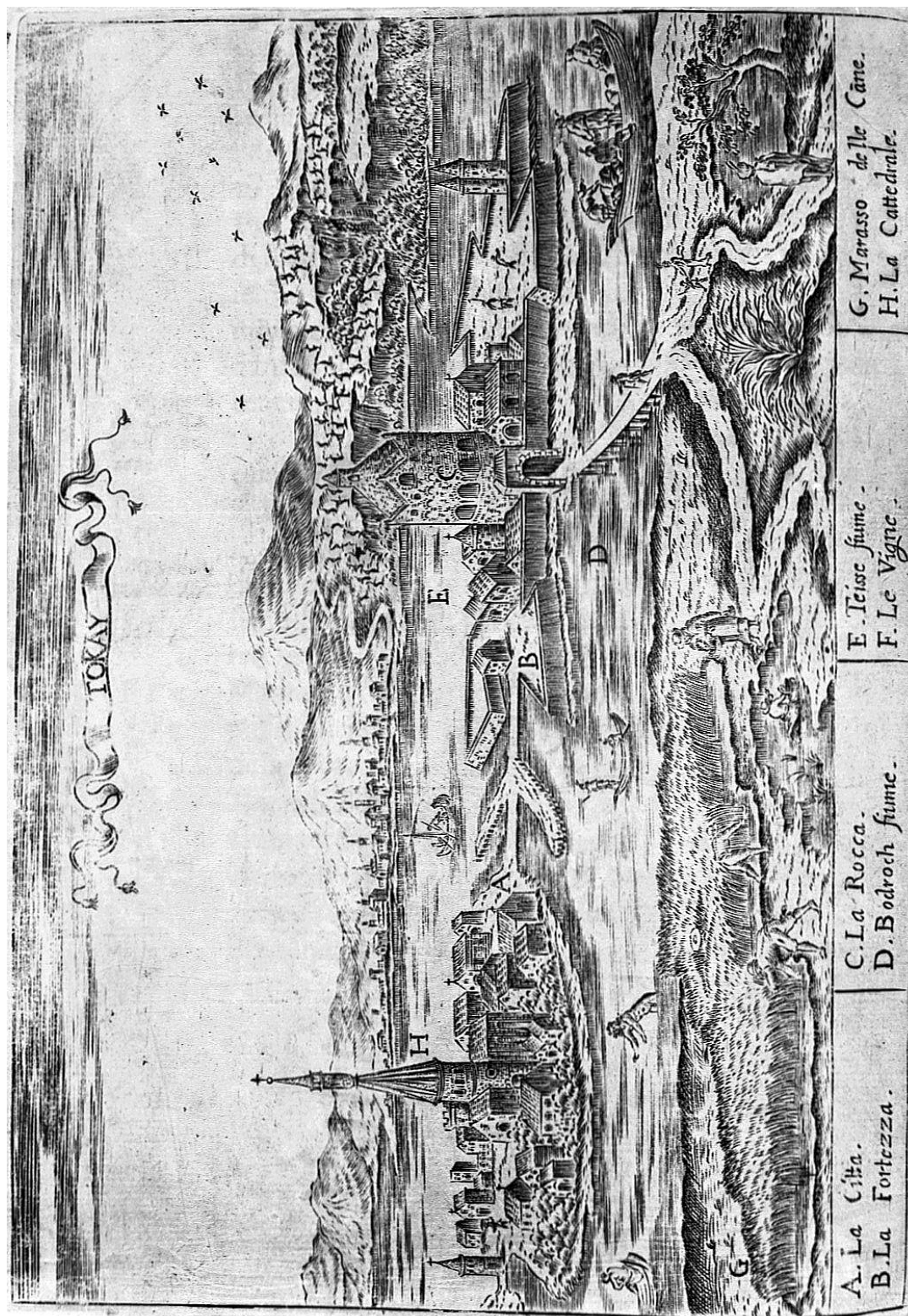
Tokaj 1686/7 (11,5 x 6,0cm)

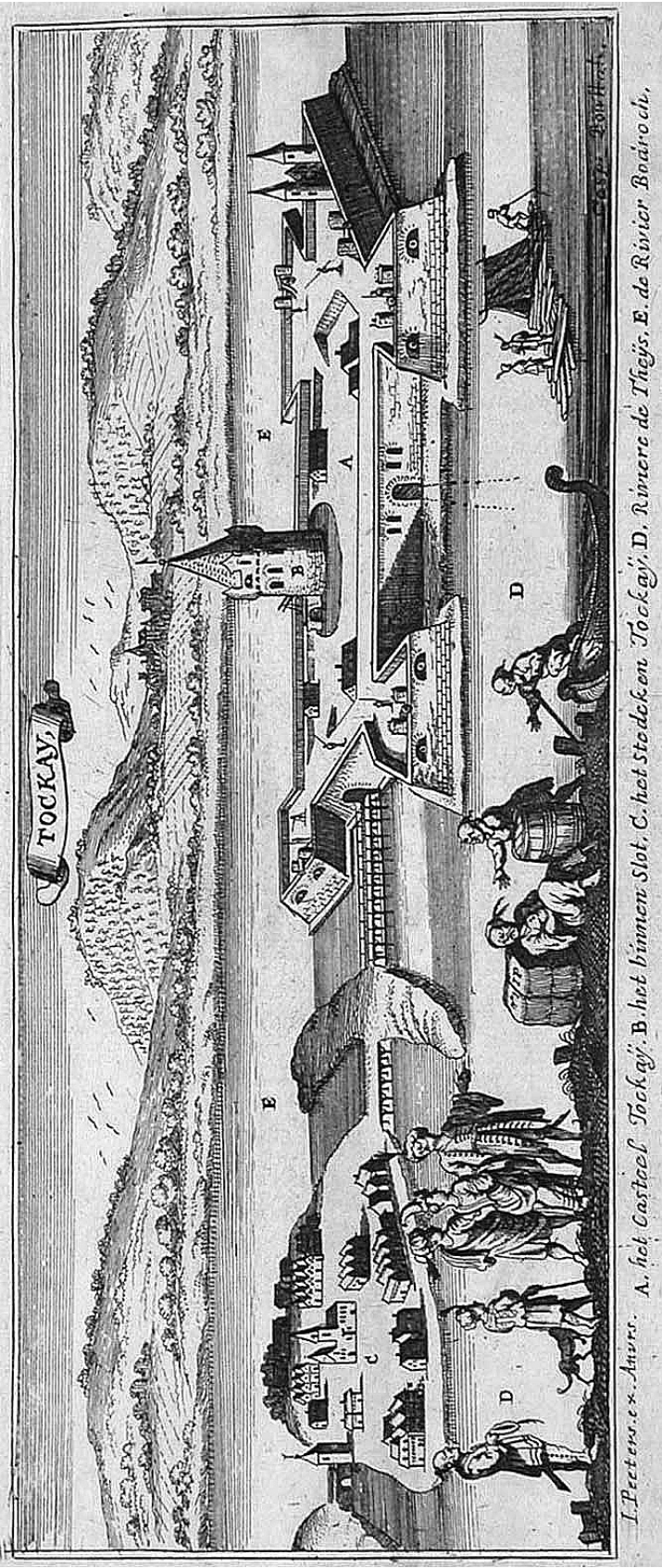
Tokaj 1686/3 (11,5 x 6,0cm)

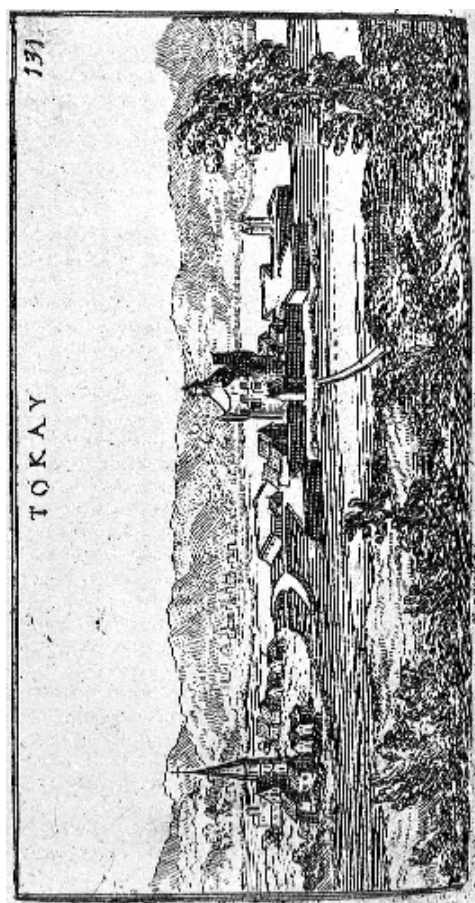
Tokaj 1686/6 (11,5 x 6,0cm)

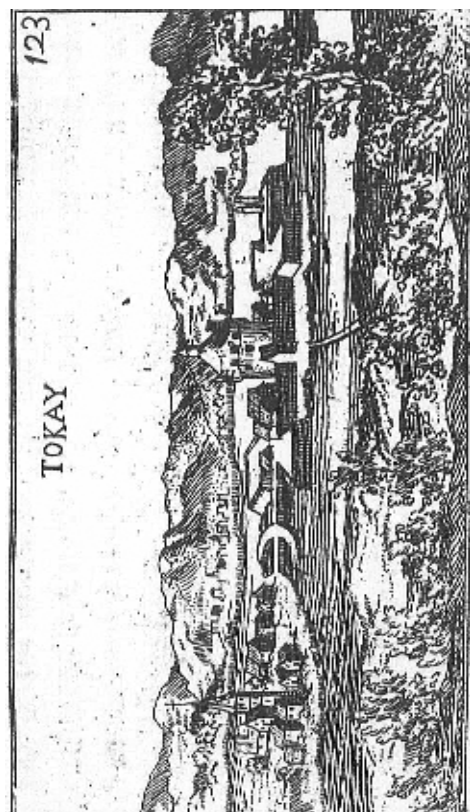
Tokaj 1686/8 (20,7 x 14,3 cm)

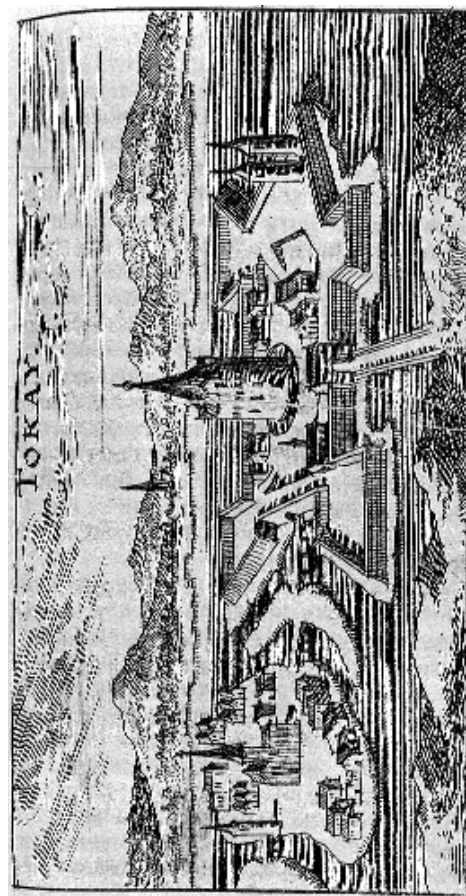
Tokaj (1686)/1 (24,7 x 9,6cm)

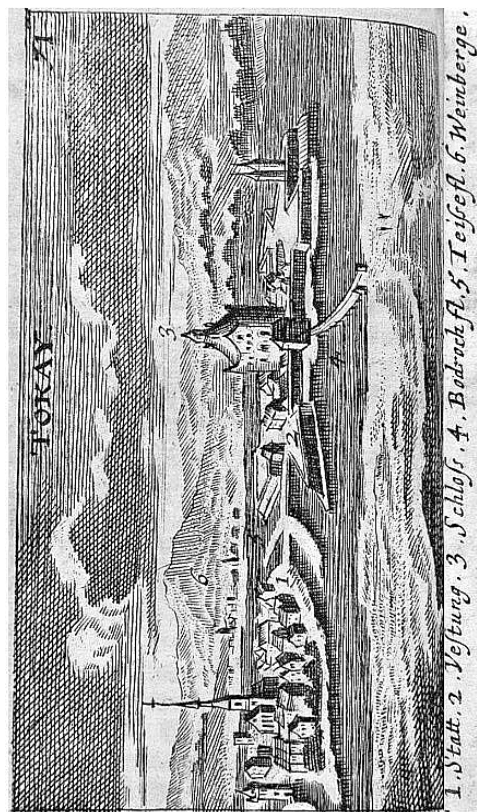
Tokaj 1687/3 (11,5 x 6,0cm)

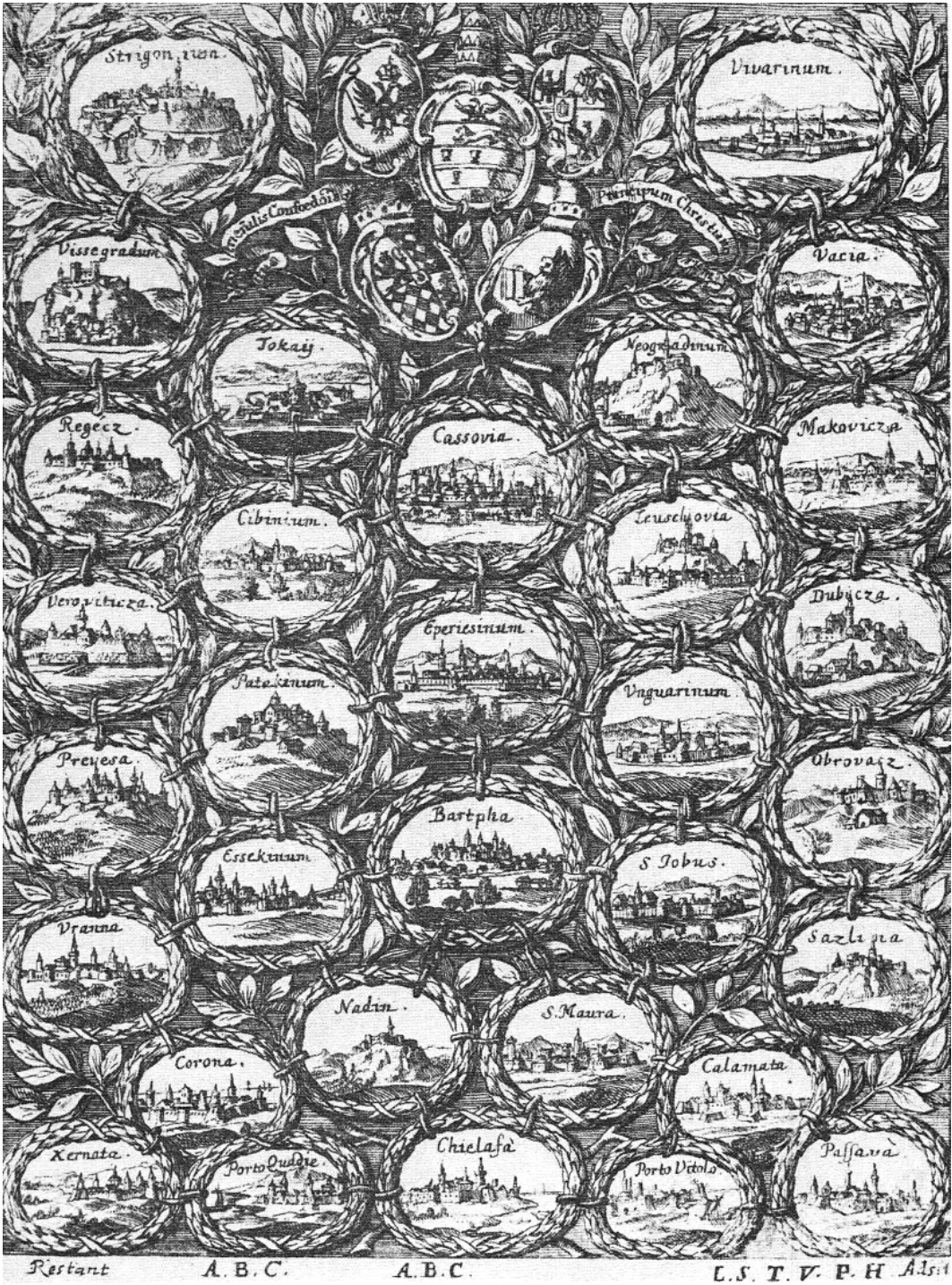
Tokaj 1688/3 (11,5 x 6,0cm)

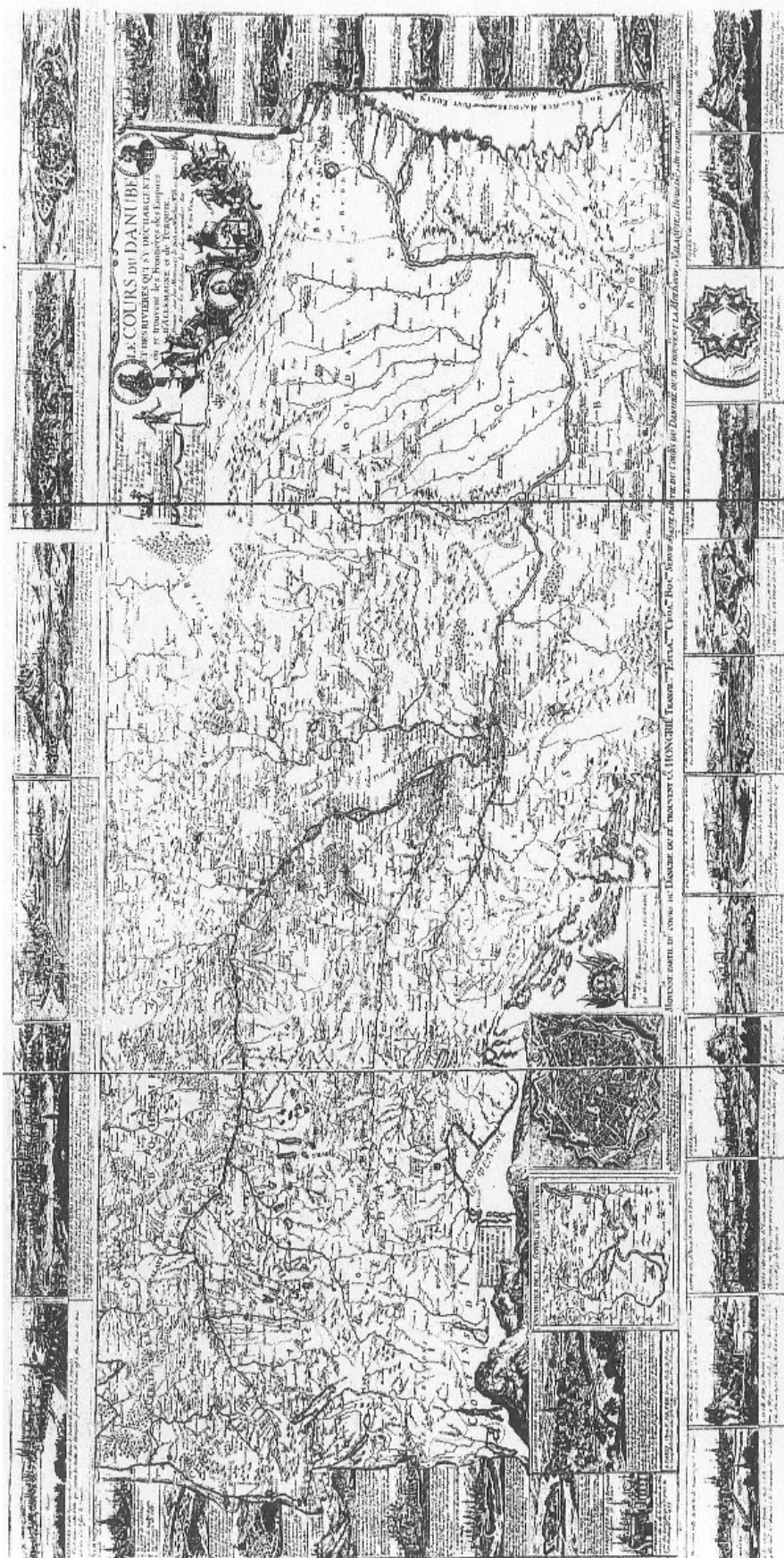
Tokaj 1688/4 (11,2 x 5,9cm)

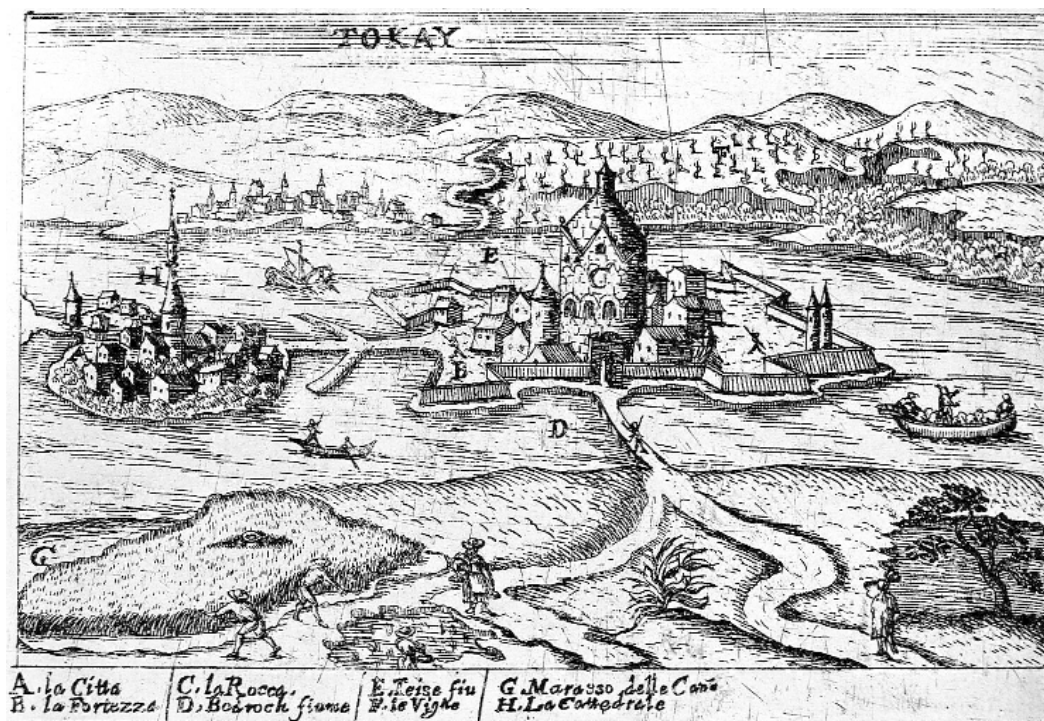
Tokaj (1717)/1 (11,0 x 6,0cm)

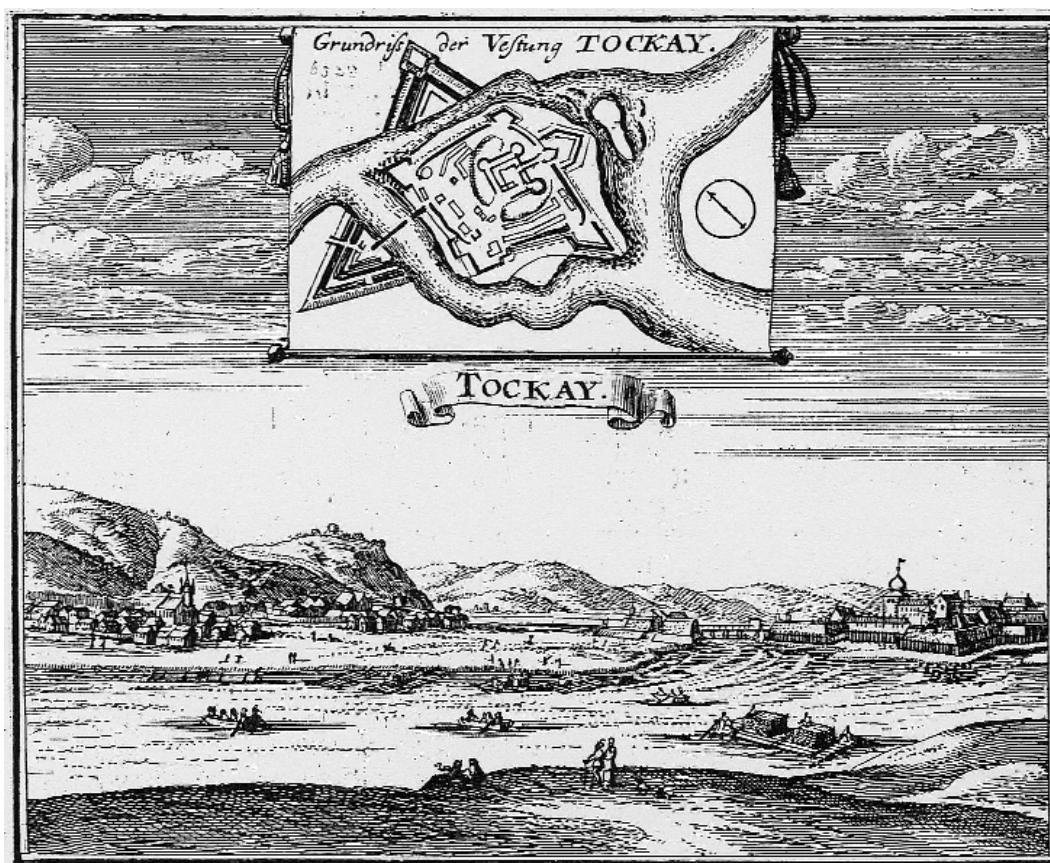
Tokaj 1687/4 (14,8 × 18,8cm)

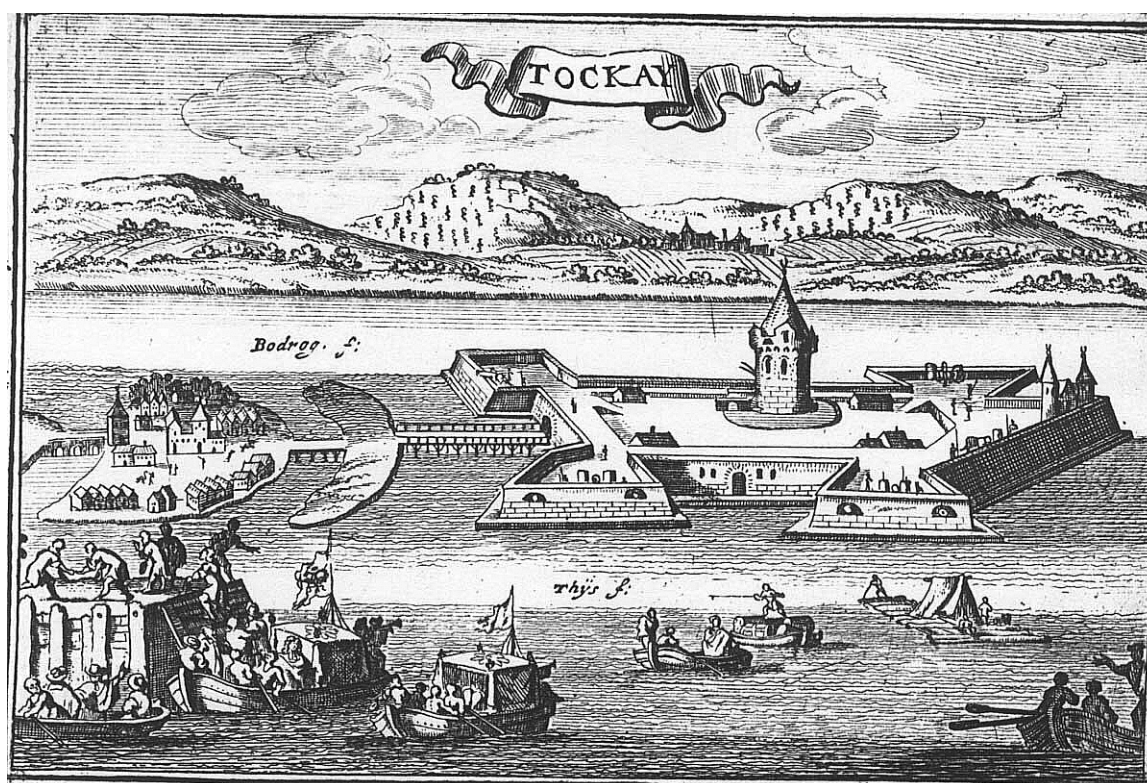
Tokaj 1687/5 (5,8 x 4,5 cm)

Tokaj 1687/1 (13,8 × 9,4cm)

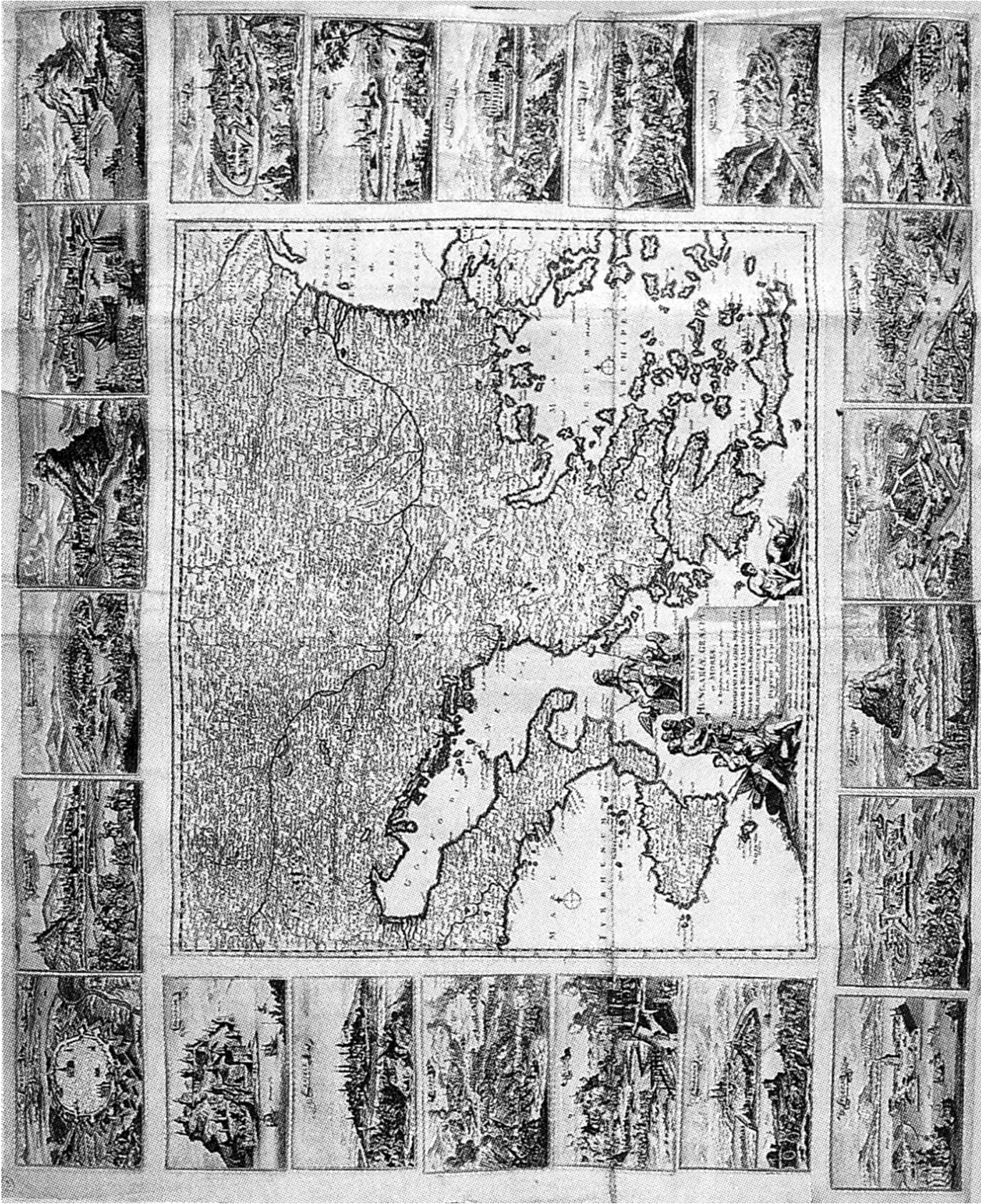
Tokaj 1700/1 (13,7 × 11,0cm)

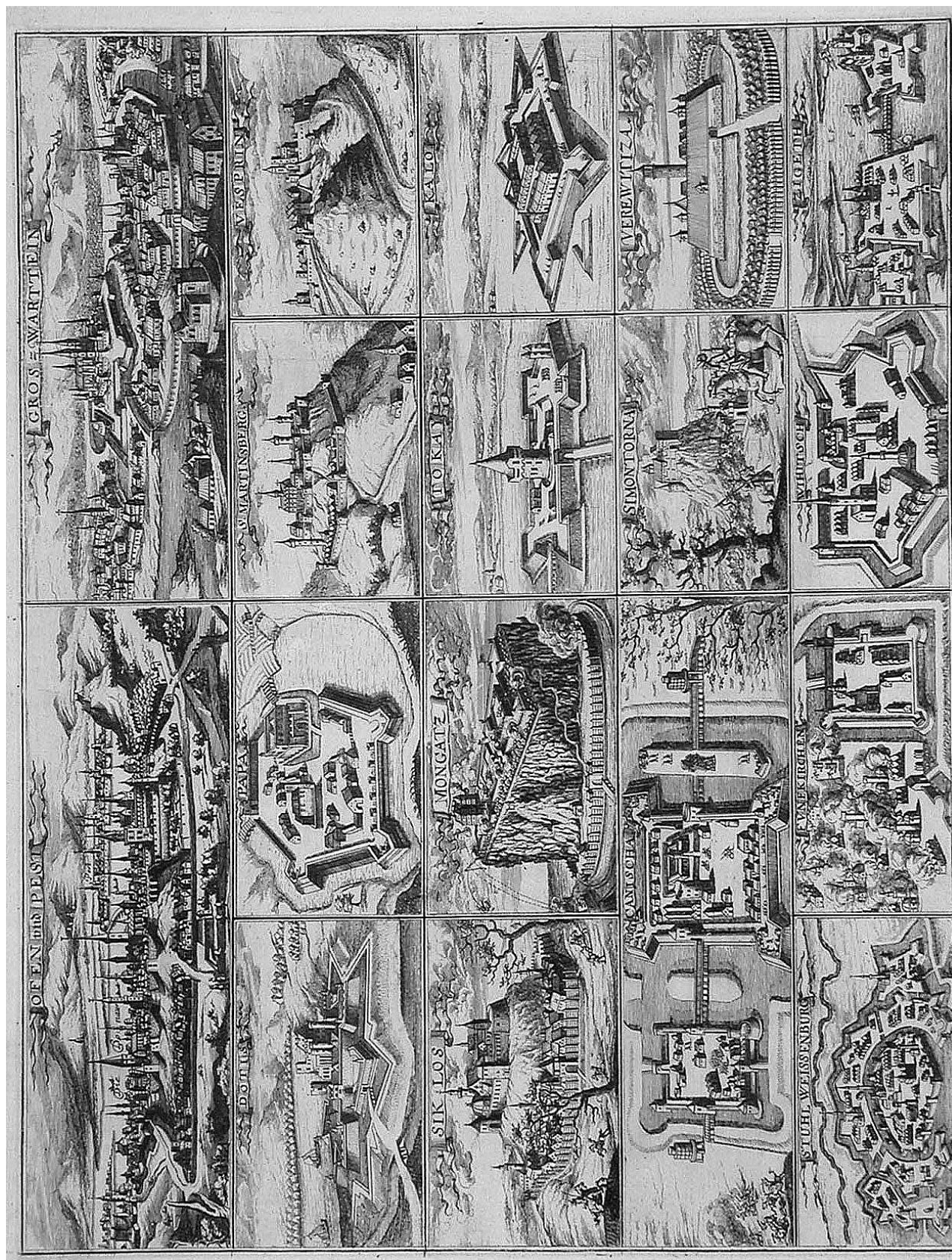
Tokaj 1688/1 (15,2 × 10,3cm)

Tokaj 1751/1 (16,1 × 8,7cm)

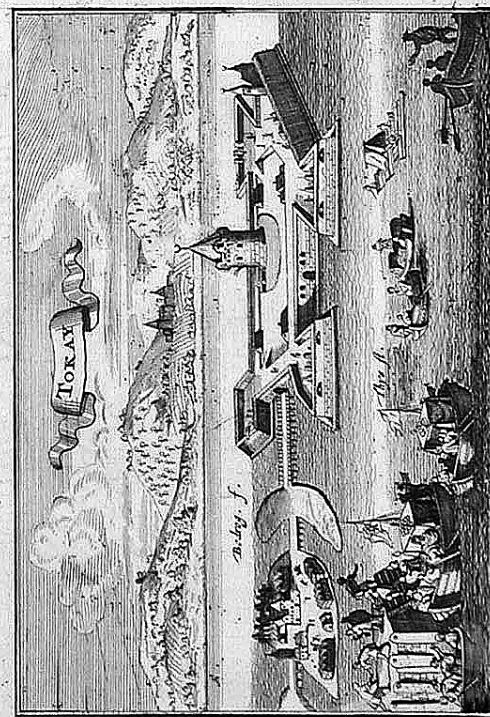
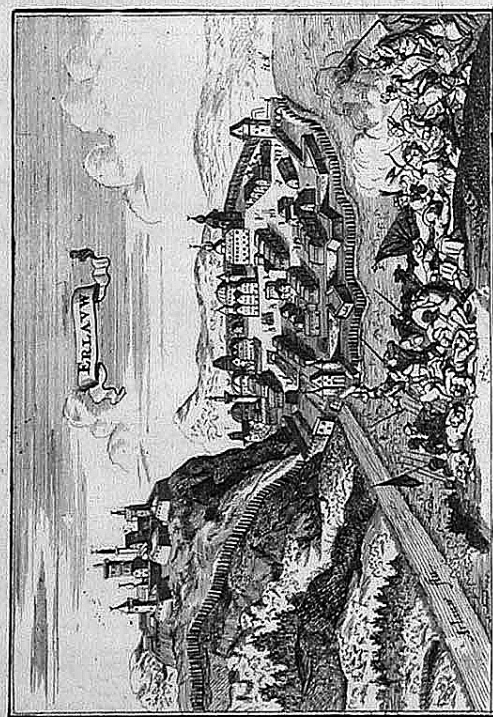
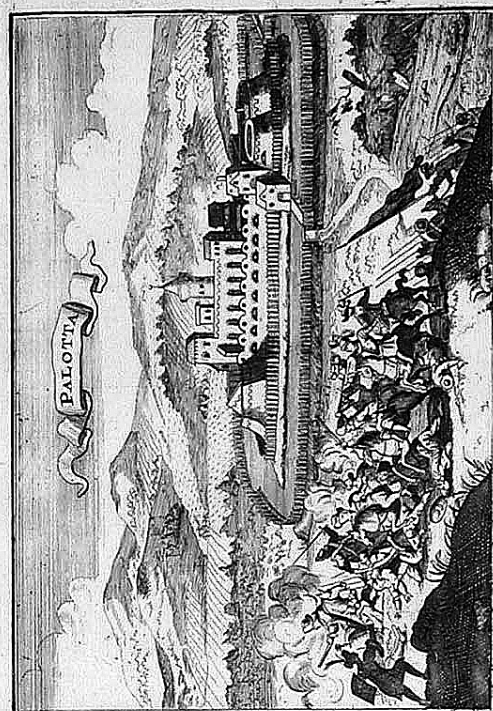
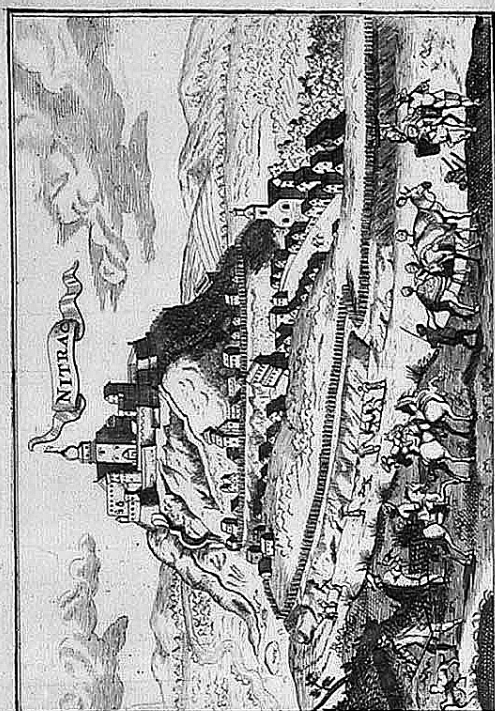
Tokaj 1688/2 (15,2 x 10,3cm)

Tokaj 1688/5 (9,7 x 6,6cm)

Pour la Carte de la Hongrie.

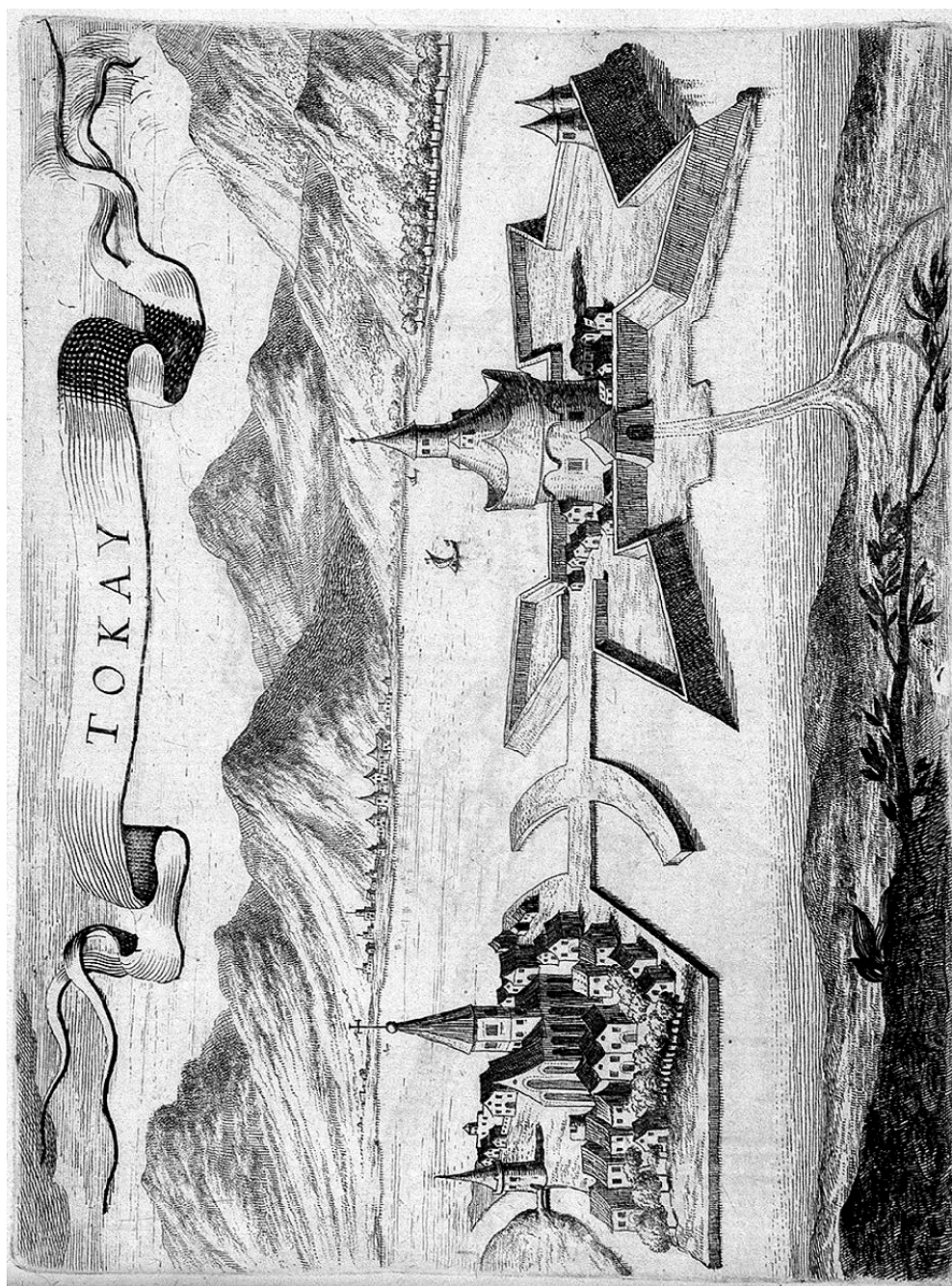

Tokaj (1688) / 1/b (15,5 x 10,5cm)

Tokaj 1689/1/a (24,5x21 cm)

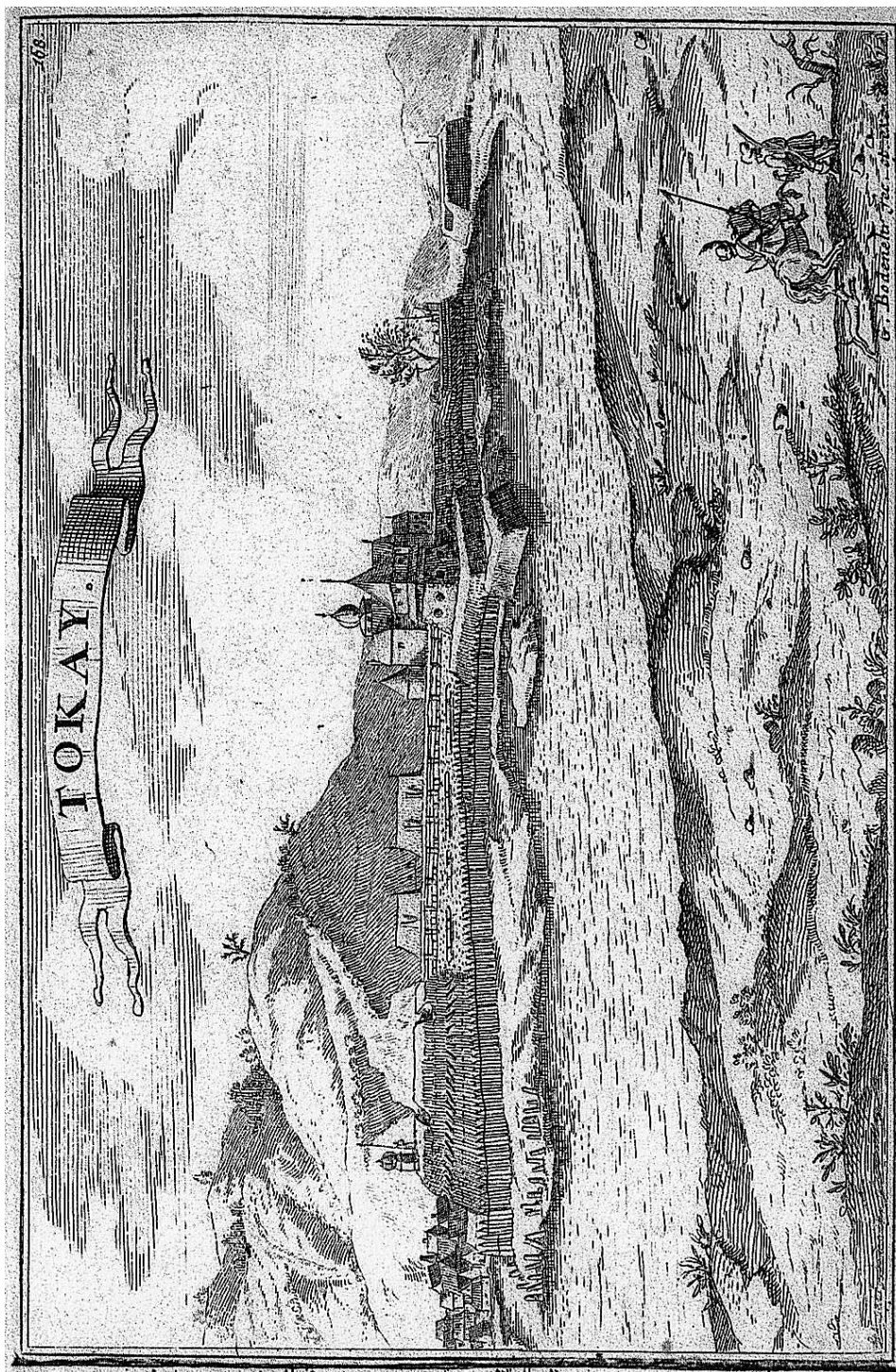
Tokaj 1689/1/b (17,0x13,0cm)

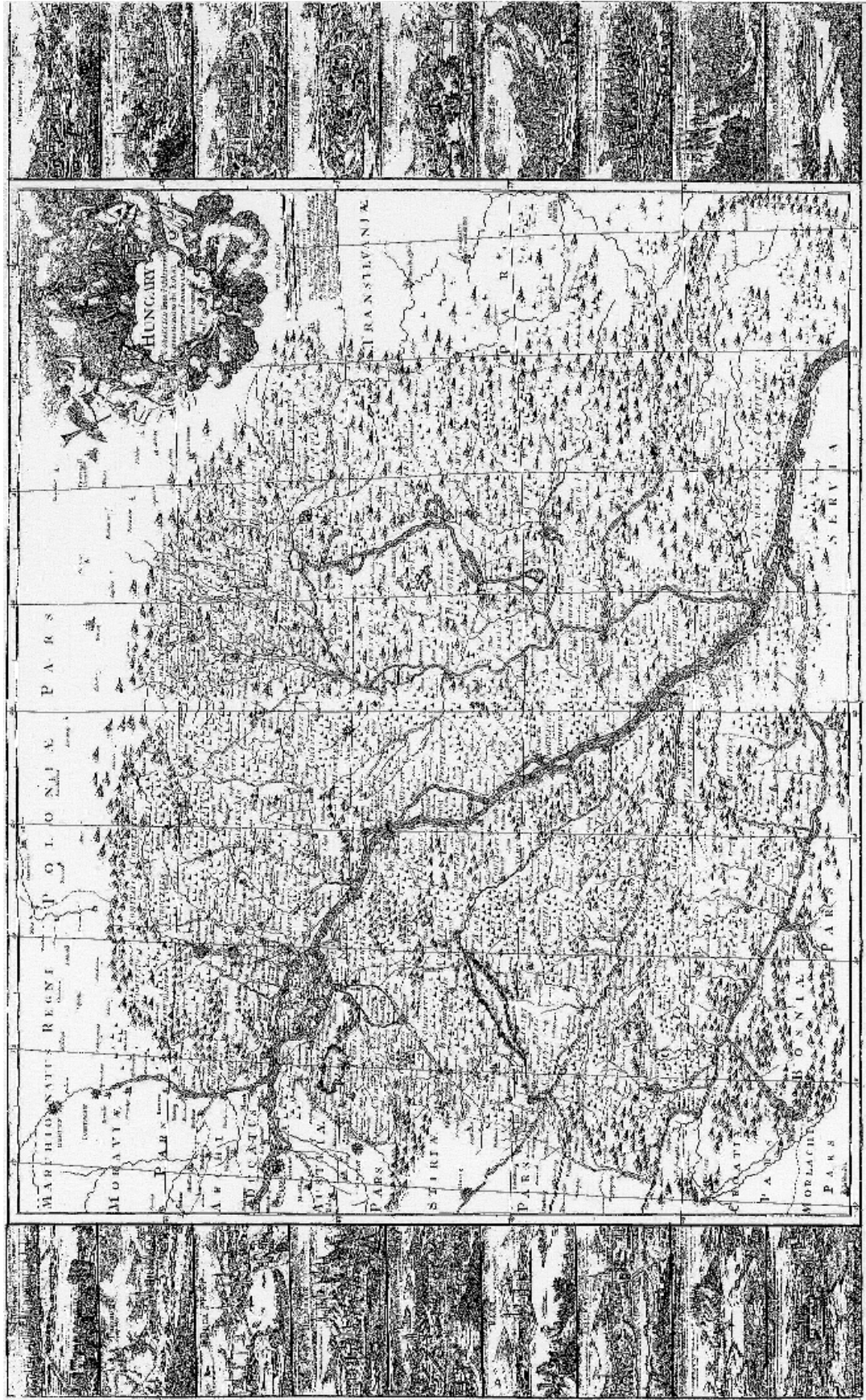
Tokaj 1696/1 (36,6 × 51,6cm)

TOKAY

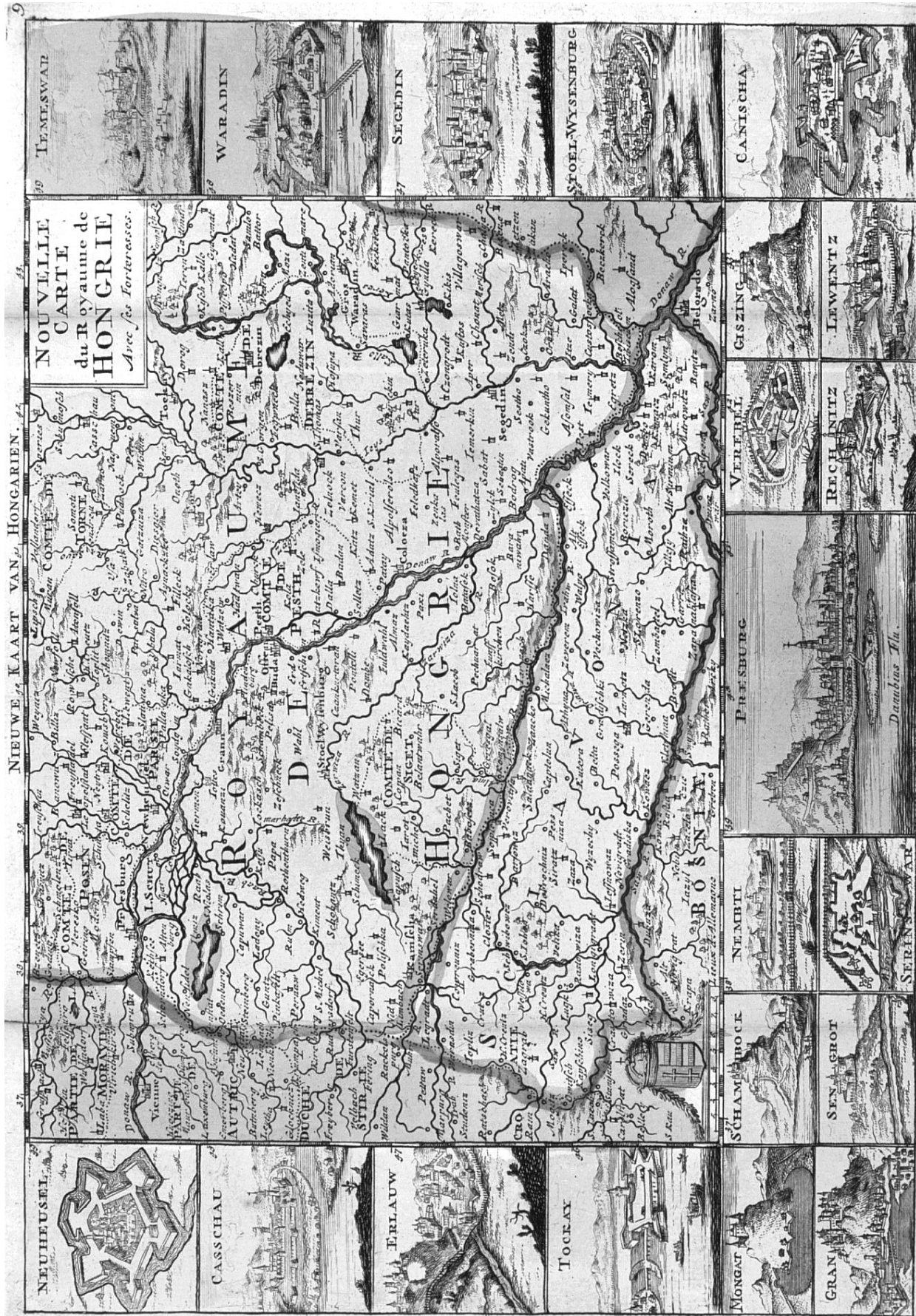
Ein geringes Städtchen, aber
 ein höchst festes Schloß in Ober-
 Ungarn an der Theiß gelegen,
 und wegen dess. berühmten Weins
 berühmt hat im vorigen Kriege
 sehr viel ausgestanden. Dem
 bald wurde es von denen Re-
 bellen eingenommen, bald aber
 ihnen wieder entzogen, bis end-
 lich sich Statt und Schloß Ano-
 1684. an die Kaiserl. ergaben.
 In solches mehrere fünfzig
 und ein Jahr gebracht haben.
 Das Wasser bei diesem Ort
 ist so kühn, daß man mit
 ihnen zu Zeiten die Schweine
 märet. Vonderlich sind die vog-
 nanten Stier von extra Größe
 und in ähnlicher Abmähnung
 hundert an der Hand.

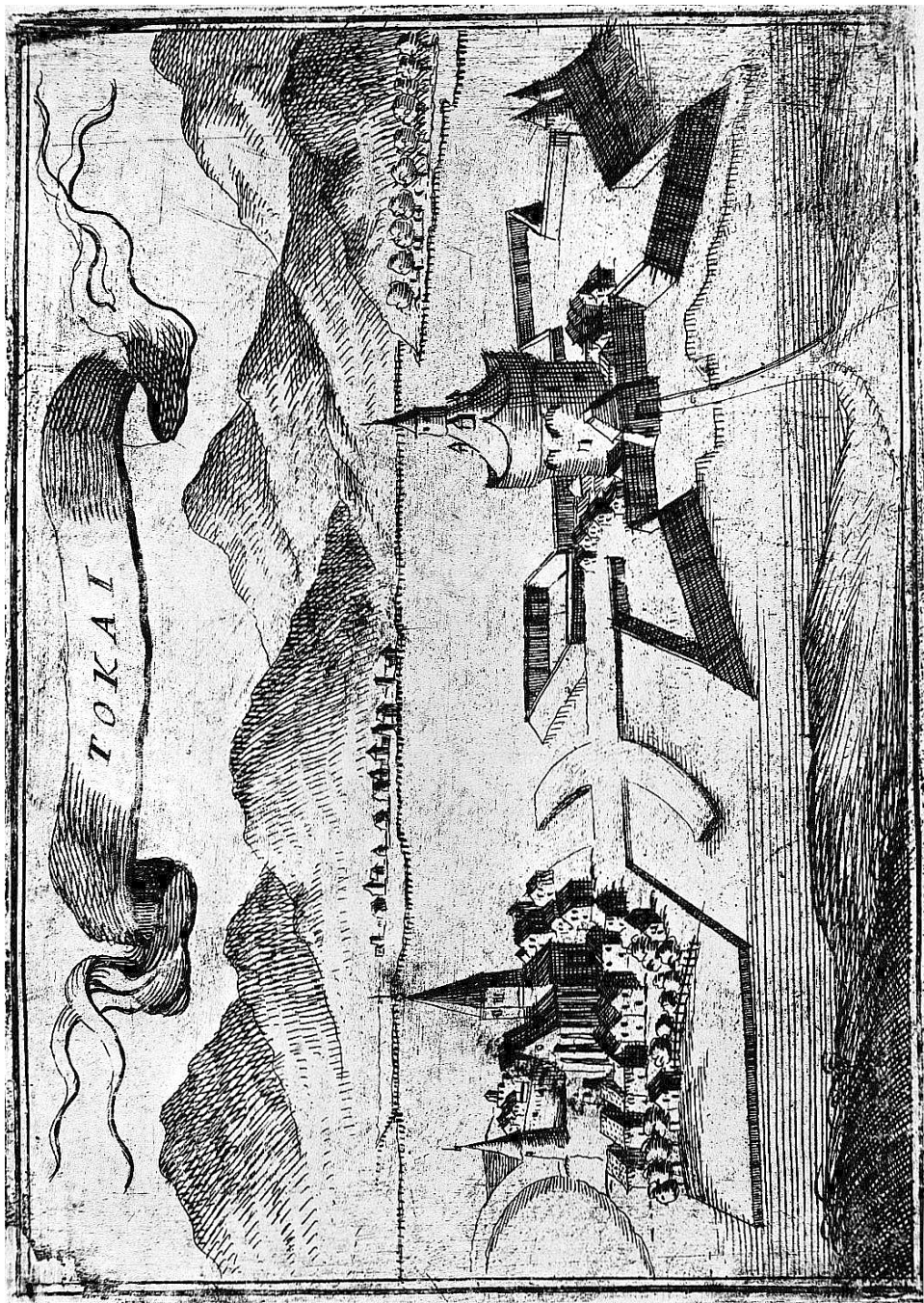
Tokaj (1700)/1 (21,9 x 14,0cm)

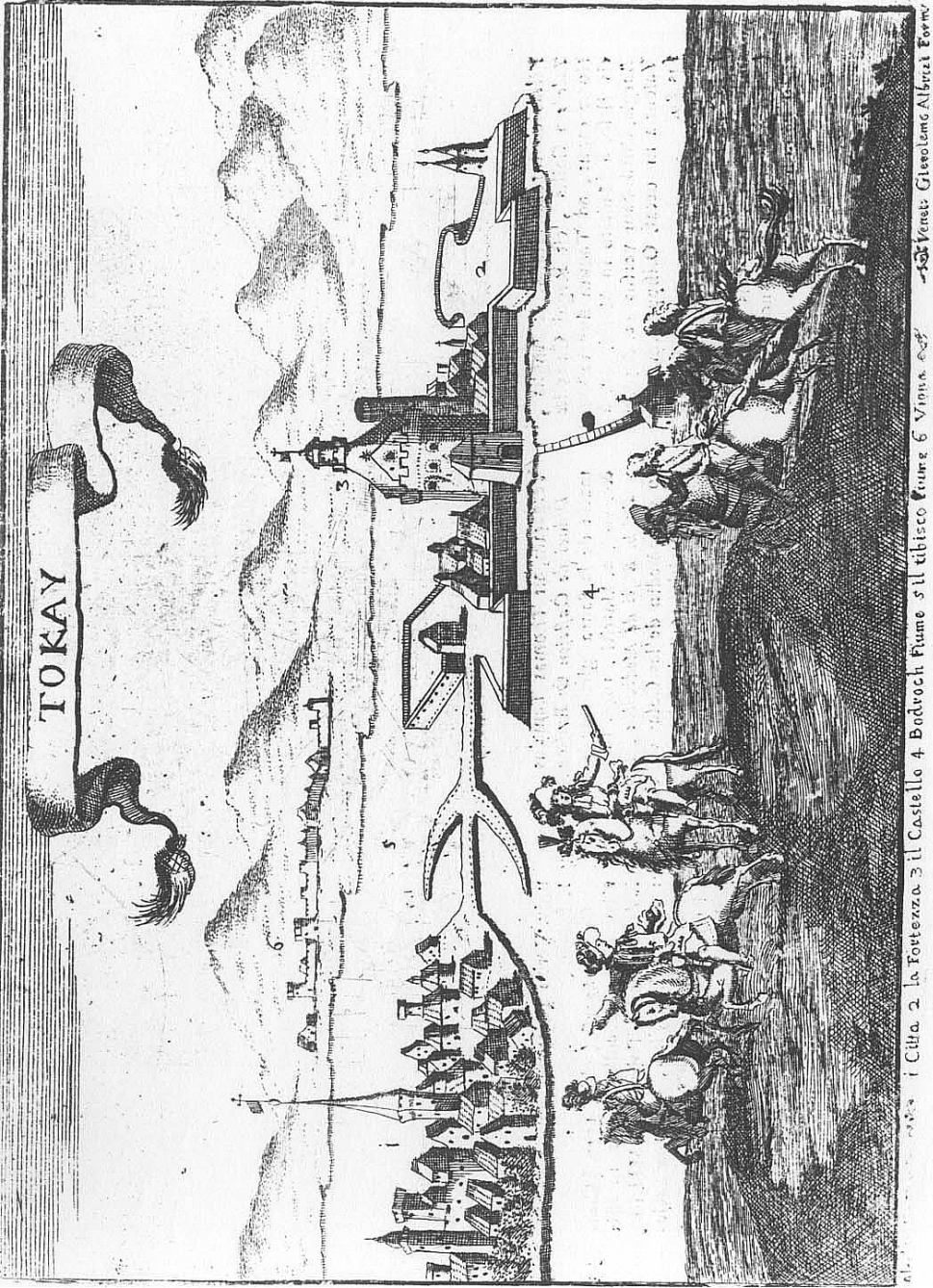
Tokaj (1700)/2 (12,6 x 6,8cm)

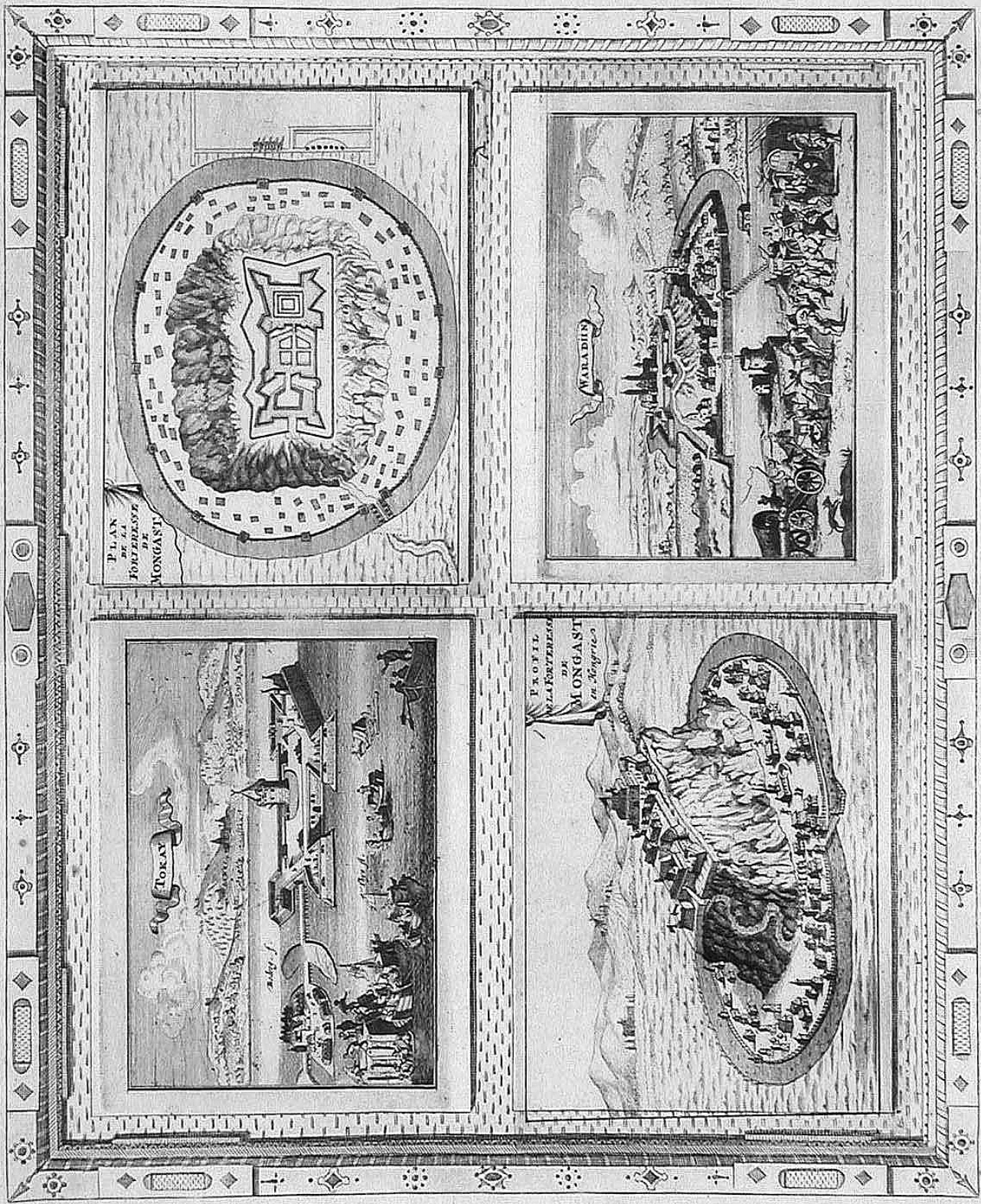
Tokaj 1702/1 (3,4 x 3,4cm)

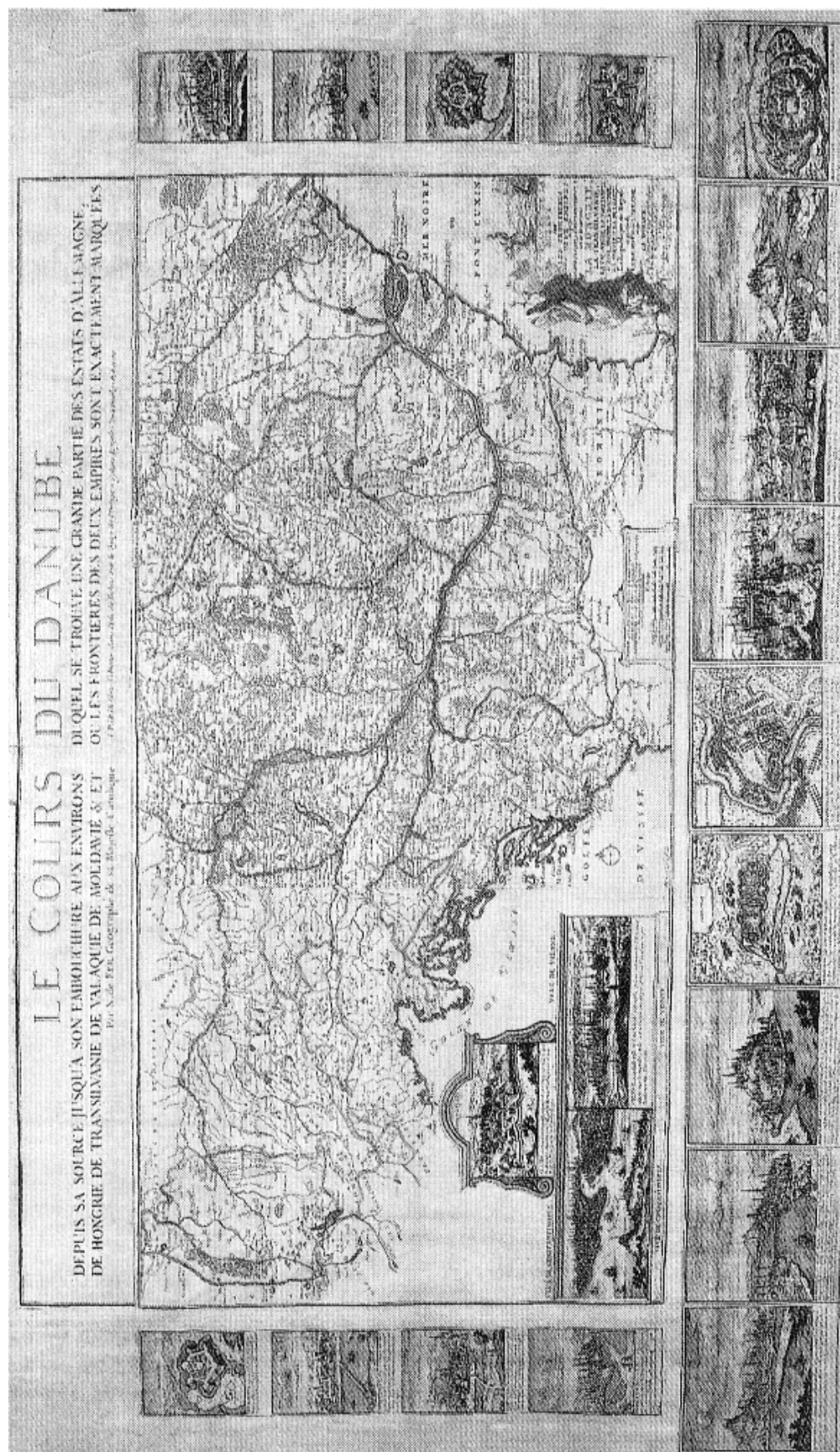
Tokaj (1707)/1 (17,7 x 12,5cm)

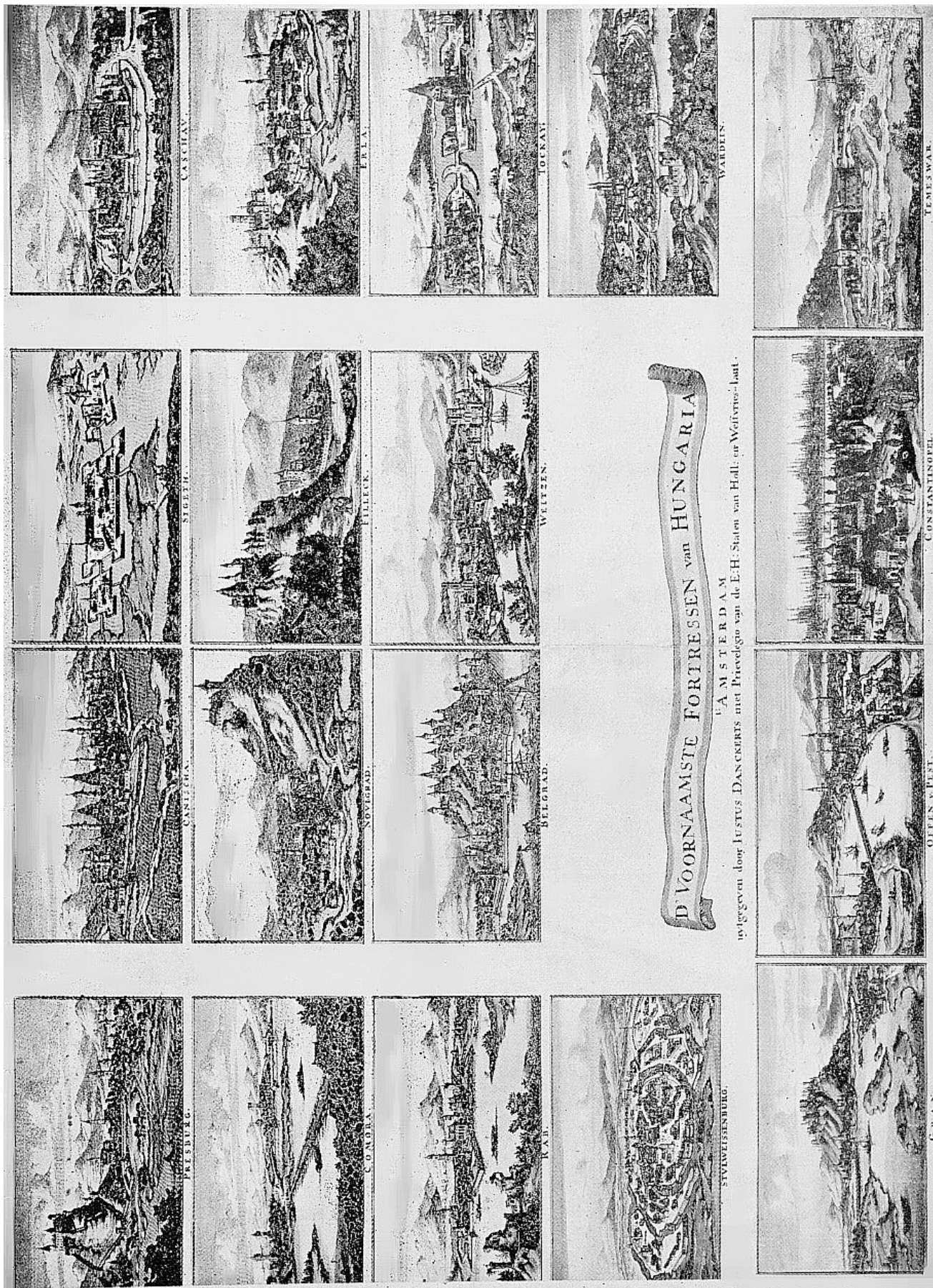
Tokaj 1713/1 (18,0 x 13,0cm)

Tokaj (1729)/1 (15,0 x 10,4cm)

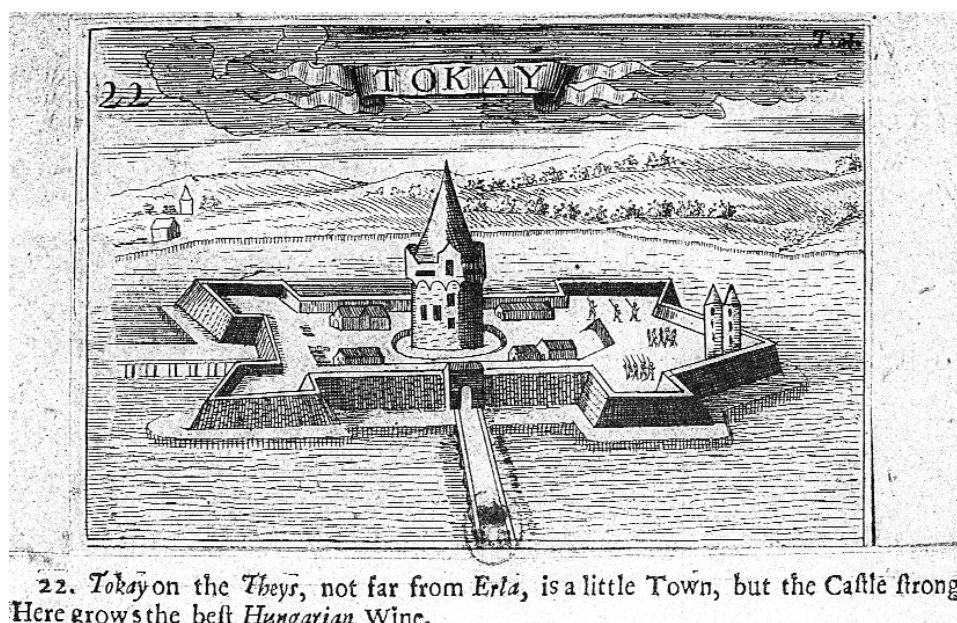
Tokaj 1737/1 (7,6 x 9,0cm)

Ein Sam ward einst des Adlers Feind, Er fuhr im Flammenblitz herab.
 Es künnte sich der arme Mürm. Und Räuber Adler fand sein Grab.
 Da nahte schnell aus seiner Weite, So kragt ein Gott vom Sonnenluge
 Der Rächer im Gemüthsturm. Das Würdevrech mit seinem Plüze.

Tokaj én/4 (11,2 × 6,7cm)

Tokaj én/3 (10,7 × 6,3cm)

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
A TOKAJI VÁR TÖRTÉNETE	15
TOKAJ VÁRA METSZETEKEN	35
TOKAJ METSZETEK KATALÓGUSA	59
ÖSSZEFOGLALÓ	75
METSZETEK	89

ISBN 963 216 699 X
KIADTA AZ ÁRVAY ÉS TÁRSA PINCÉSZET
FELELŐS KIADÓ: ÁRVAY JÁNOS
KÉSZÜLT A PEREPONT KFT. NYOMDÁJÁBAN, 2004-BEN
19,25 B/4 ÍV TERJEDELEMBEN
ADOBE GARAMOND BETŰTÍPUSSAL
3853 PERE, ARANY JÁNOS UTCA 34.
FELELŐS VEZETŐ: MOLNÁR BÉLA
A KÖNYVET TERVEZTE: NEMÉNYI ZSOLT